

Sait Çetinoğlu

**Patrik Zaven'in Ermeni Soykırımı
Örgütleyicilerinin Listesi**

Exterminators Yok Ediciler

ve

Erdemli Müslümanlar

Sait Çetinoğlu

Biyografi

Pêrî Yayınlar

Patrik Zaven'in Ermeni Soykırımı Örgütleyicilerinin Listesi
Exterminators/Yok Ediciler ve Erdemli Müslümanlar

Sait Çetinoğlu

Birinci Baskı:

İstanbul: Kasım-2011

Editör:

Ahmet Önal

Kapak Resim:

Kapak Tasarım:

Grafikonline (Zeynep Özdemir)

Baskı:

Kayhan Matbaası

Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C. Blok, No: 244

Topkapı/ İstanbul

Tel: 0. 212. 576 01 36

Kayhan Matbaası Sertifika No: 12156

Pêrî Yayınları Sertifika No: 11067

ISBN 978-605-4375-32-5

Alıntı ve tanıtımlar dışında, tamamı ya da bir kısmını,
yazarı ve Pêrî Yayınları'ndan izinsiz çoğaltılamaz.

Pêrî Yayınları

Söğütluçeşme Cad.

Pavlonya Sok.

Nuhoğlu Apt.No: 84

Kadıköy / İSTANBUL

Tel&Fax: 0 216. 347 26 44

GSM: 0533 488 01 12

e-mail: periyayinlari@yahoo.com.tr

**Patrik Zaven'in Ermeni Soykırımı
Örgütleyicilerinin Listesi**

Exterminators Yok Ediciler

ve

Erdemli Müslümanlar

Sait Çetinoğlu

Biyografi

Pêrî Yayınlar

*“Bahaeddin Şakir'in çeteleri ile 1915'te girdiği çatışmada
hayatlarını kaybeden dedem Çetinoğlu Ali Bey ve
büyük amcam Çetinoğlu Said Beylerin amsına!”*

SUNUŞ

Patrik Zaven Efendi'nin Exterminators listesine sunuş yazmak istedim, lakin Prens Sabahattin'in sözlerine yapacak bir ilave bulamadım. Olacakları yıllar önce İT, 1907 Birlik Kongresinde Prens Sabahattin Bey açıkça ifade etmiştir. Savaş ortamında, çekince ortadan kalktığı an Ermeni Soykırımı gerçekleştirilmiştir:

"Ecnebi devletlerin dâhili işlerimize karışmaları her zaman reddedilmiş olmakla beraber, memleketimizde ecnebi müdahalesi olmadan ıslahat yapılabileceğini tasdik edemeyiz. Biz ancak ecnebi devletlerden çekinerek bizimle beraber yaşayan Hristiyanları muhafaza edebildik. Ecnebi devletlerden korkmasaydık bütün Hristiyanları, bilhassa Ermenileri, tek bir kişi bırakmayınca kadar katlederdik."

PATRİK ZAVEN DER YEGHİAYAN **(1868-1947)**

Patriklik Dönemi; 1913-1916 ve 1919-1922

Patrik Zaven, Siirtli baba ve anneden 8 Eylül 1868'de Musul'da doğdu. Babası Avedis; 1861'de Musul Ermeni kilisesine papaz olarak takdis edildiğinden Musul'a tayin olmuş ve yaşamını bu şehirde devam ettirmiştir. Yerel Ermeni okullarında eğitimini aldıktan sonra 1888-1890 tarihleri arasında öğretmenlik görevinde bulundu. 1890 Aralık 25-de Armaş (bugün İzmit-Adapazarı arasında Akmeşe kasabası) manastırına kabul edildi. Dini eğitimini aldıktan sonra İstanbul'daki kiliselerde görev aldı. 1898 Ocak'ta Erzurum dini liderliğine atandı. Bu görevini 1906 Mayıs'ına kadar devam ettirdi. 1908-de Van dini liderliği görevi verildiğinde 2. Meşrutiyet henüz ilan edilmişti. Sonra Diyarbekir dini liderliği görevini 1913 tarihine kadar sürdürdü. Bu arada (1910) Eçmiadzin'e gönderilerek Episkopos olarak takdis edildi.

1913-de Patrik Hovhannes Arsaruni'nin istifa etmesi sonunda Zaven Basepiskopos Ermeni Patriği seçildi. 1914 -de Ermeni Reformu Anlaşması imzalandı. Ancak 1914'de I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu reform planı rafa kaldırıldı.

1915 11-24 Nisan 1915-de başlayan ve soykırımla sonuçlanacak yurt çapındaki "tehcir" hareketi Patrik Zaven'in tepkisine sebep oldu, akabinde hükümetle görüşmeler bir netice vermedi. 1916 da Kum kapı Ermeni Patrikhanesi basıldı ve birçok evraka el kondu ve Patrik Zaven Bağdat'a sürgüne gönderildi. Bu arada İstanbul, Kudüs patrikliği ile Ahtamar gatogigosluğu iptal edilerek Sis (Kozan) Gatogigosluğu yönetimine verildi. 1918 sonunda Harbin bitişiyile birlikte Patrik Zaven İngilizlerin korumasında İstanbul'a geldi ve 1919 başlarında görevine devam etti. Bu arada İstanbul ve Kudüs

Patriklikleri tekrar eski statülerine geri döndü. Patrik Zaven, birçok görüşmeler ve Anadolu halkının durumlarını iyileştirmek ve bu soykırımın faillerinin bir listesini hazırlattı, yetimlerin toplanması ve geri gelen az da olsa ermeni halkının yaralarını sarmaya başladı. Bu arada Avrupa'ya giderek bazı görüşmeler yaptı 1922 de. Bu görüşmeler günün hükümeti tarafından iyi karşılanmadı, Patrikhane kurulunun da oylarıyla yurt dışına gitti. 1947 yılına kadar Bağdat ve Kudüs'te bulundu ve patriklik hayatını anlatan bir kitap yayınladı. Aynı sene öldü ve Kudüs'e gömüldü.

Türkiye'deki Ermeni Soykırımı Örgütleyicilerinin Listesi:

Exterminators / Yok Ediciler

1- TALAT PAŞA

Dâhiliye Nazırı, Sabık Sadrazam, İttihat Merkez Kurulu Reisi, Soghomon Tehlirian tarafından Berlin'de öldürüldü.

Mehmet Talat Paşa

(1874, Kırcaali - 15 Mart 1921, Berlin)

Talat Paşa; Edirne Lisesi'nden mezun olmuştur. İttihat ve Terakki'nin kurucularından ve önde gelen siyasetçilerindendir. Meclis Başkanı Yardımcılığı, Dâhiliye Nazırlığı, Posta Vekilliği yapmıştır. Talat Bey, 1908'de İttihat ve Terakki'den Edirne Mebusu seçildi. Meclis-i Mebusan'ın birinci reis vekili oldu. Ayrıca 1909-1910 yılları arasında Mason Locasında büyük üstatlık yapmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında, Sadrazam Sait Halim Paşa hükümetinde Dâhiliye Nazırı iken, Ermenileri sürgün etmek için "Tehcir Kanunu"nun çıkarılmasında ve uygulanmasında birinci sırada etkin rol oynadı. Bu uygulama nedeniyle batı kamuoyunda "soykırım yapmakla suçlandı ve "bir numaralı Ermeni düşmanı" ilan edildi. Said Halim Paşa 1917'de görevinden ayrılınca sadrazamlığa getirildi. I. Dünya Savaşı Osmanlı Devletinin yenilgisi ile sonuçlandığı görülünce, İttihat ve Terakki'nin bir kısım ileri gelenleri ile birlikte 1918 yılında ülkeyi terk etti. 15 Mart 1921 tarihinde Berlin'de bir Ermeni komitacı olan Soghomon Tehlirian tarafından suikasta uğrayarak Öldürüldü. Suikastçı Alman mahkemesinde 1,5 günlük bir yargılama sonucu beraat etmiştir. Talat Paşa'nın cenazesi Türkiye'ye getirilemeyerek uzun yıllar bir kilise mezarlığında sahipsiz kaldı. Adolf Hitler, Türk-Alman ilişkilerini kuvvetlendirmek için özel bir jest yapıp Talat Paşa'nın kemiklerini 25 Şubat 1943 tarihinde Türkiye'ye gönderdi. Talat Paşa'nın cenazesi askeri törenle, Eski ittihatçıların da katılımıyla Abide-i Hürriyet Anıtı'nın sağ yanındaki 50 metre uzaklığa defnedildi.

2- SAİD HALİM PAŞA

Senatör, Sabık Sadrazam, Sabık Hariciye Nazırı

İttihat Merkez Kurulu eski reisi

Mehmed Said Halim Paşa

(1863, Kahire -1921, Roma).

Said Halim Paşa, 11 Haziran 1913 - 14 Şubat 1917 tarihleri arasında, fiili gücün İttihat ve Terakki ve özellikle de Talat Paşa- Enver Paşa- Cemal Paşa üçlüsünün elinde olduğu bir dönemde sadrazamlık yaptı. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın dört oğlundan biri olan Mehmet Abdulhalim Paşa'nın oğludur. Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca öğrenmiştir. İsviçre'de beş yıl siyasal bilgiler öğrenimi gördü. 1908'de Ayan Meclisi üyeliği, 23 Ocak 1912- 23 Temmuz 1912 arasında Şura-i Devlet reisliği yaptı. 1915'de Hariciye Nazırlığından, 1917'de Sadrazamlıktan çekildi. 1914'de Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ittifak anlaşması Said Halim Paşa yalısında imzalandı. 1919 Mart ayında tutuklandı. Tahliye edildikten sonra Roma'ya gitti. 6 Aralık 1921 'de Roma'da bir Ermeni komitacısının silahlı saldırısına uğrayarak hayatını kaybetti. Naaşı İstanbul'a getirilmiş ve 30 Aralık 1921 günü II. Mahmut Türbesi'nin bahçesine defnedilmiştir. 1915- 1916 Ermeni tehciri Said Halim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında gerçekleşmiştir.

3- ENVER PAŞA

Harbiye Nazırı Enver Paşa

Harbiye Nazırı, Osmanlı Ordusu Başkumandan Vekili,

I.Dünya Savaşı sonrası yurtdışına kaçan İttihatçılardan biri de Enver Paşa'ydı. 4 Ağustos 1922 tarihinde, Belçivan'da öldürüldü.

Avrupa'da birkaç ülkede kaldıktan sonra, son durağı Rusya oldu. Bolşeviklerle anlaşamadı. 4 Ağustos 1922'de Belçivan yakınlarında Kızıl Ordu'yla çarpışırken öldü.

Yıllar sonra ölüm yıldönümünde 4 Ağustos 1996 tarihinde naaşı Tacikistan/Çeğen Köyü'ndeki mezarından alınıp İstanbul'a getirildi. Devlet töreniyle Talat Paşa'nın mezarının yanına defnedildi.

4- CEMAL PAŞA

Bahriye Nazırı

Ahmed Cemal Paşa;

(6 Mayıs 1872, Midilli- 21 Temmuz 1922, Tiflis)

Ahmed Cemal Paşa; Osmanlı asker ve siyaset adamı. 1908- 1918 döneminde İttihat ve Terakki Cemiyetinin önderlerinden. 1893'te Harbiye Mektebi'ni bitirdi. İttihat ve Terakki Cemiyetine girerek cemiyetin askeri kanadının örgütlenmesiyle görevlendirildi. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkez üyeliğine seçildi. 31 Mart Olayı'nın bastırılmasına katıldı. Mayıs 1909'da Üsküdar muhafızlığına atandı. 8 Ağustos 1909'da Çukurova'da patlak veren ve Ermenilerin hedef olduğu olayları denetim altına almak üzere Adana valiliğine getirildi. Ağustos 1911'de Bağdat valiliğine atandı. 1912'de Balkan Savaşı'na katıldı. Babiâli Baskını'ndan sonra İstanbul muhafızı oldu. Bu görevi sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı gelişen muhalefeti bastırarak partinin yönetimine destek sağlamaya çalıştı. 1914'te önce Nafia (Bayındırlık), daha sonra Bahriye Nazırlığına atandı. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine Filistin'deki 4. Ordu komutanlığına atandı. İngilizlerden geri almak amacıyla düzenlediği Kanal Seferi'nde ağır kayıplar vererek başarısız oldu. 1916'da Enver Paşa'yı devirmek için darbe planladığı, ama sonra korkarak bundan vazgeçtiği söylendi. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması üzerine, 1- 2 Kasım 1918 gecesini, Talat Paşa ve Enver Paşa ile birlikte bir Alman denizaltısıyla Odessa'ya, oradan da Berlin'e gitti. İstanbul'daki sıkıyönetim mahkemesince gıyabında önce ordudan atılmasına, sonra da idamına karar verildi. Ardından Afganistan'a, oradan da Tiflis'e geçti. Oğullarından Ahmed Cemal, ünlü gazeteci Hasan Cemal'in babasıdır. 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te, Karakin Lalayan ve Sergo Vartanyan adlı iki Ermeni komitacı tarafından öldürüldü. Cenazesi Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir tarafından Erzurum'a getirilerek Kars Kapı Şehitliği'ne defnedildi.

5- HAYRİ “BEY” [Ürgüplü]

Senatör, Sabık Şeyhülislam (Cihadı Başlatmıştır)

Hayri Efendi, 1867 yılında Ürgüp’te doğdu. İlmiye sınıfına mensup bir aileden gelen Hayri Efendi Başkurşunlu Medresesi’nde 8 yıl eğitim gördü. Burayı bitirdikten sonra, kaydolduğu Mekteb-i Hukuku da bitirmiş ve ilk memuriyetine Bursa’da müderris olarak başlamıştır. İlk görevinden sonra Adliye’ye geçerek sırasıyla; Maraş, Trablus-Şam Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umum Yardımcılığı ve Lazkiye Sancağında muhtelif görevlere getirilen Hayri Efendi, II. Meşrutiyet’e kadar Adliye Nezareti (Adalet Bakanlığı)’nde çeşitli görevlerde bulundu.

Suriye, Manastır, Selanik gibi dönemin büyük merkezlerinde vazife yapan Mustafa Hayri Efendi, içten içe merak duyduğu siyasi çalışmaları da takip etmekteydi.

II. Abdülhamit döneminde, İstanbul, Suriye ve Selanik’te genç zabıt ve mekteplilerin kurdukları siyasi teşekküllere ilgi duyan Hayri Efendi, bazılarında fiilî görev almış, Selanik’te ceza reisi iken İttihat Terakki Cemiyeti bünyesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. II. Meşrutiyet döneminde İttihat Terakki Fırkası’ndan Niğde mebusluğuna adaylığını koyarak Meclis-i Mebusan’a girmiştir.

Sırasıyla, Evkaf-ı Hümayun nazırlığına, Dahiliye, Orman ve Meadin nezaretlerine vekâlet eden, daha sonra Adliye nezareti ile Şuray-ı Devlet Başkanlığına asaleten atanan Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi 16 Mart 1914’de Şeyhülislam oldu.

Hayri Efendi’nin en önemli vazifelerinden biri de hiç şüphesiz Şeyhülislamlık görevi. Bunu da anlamlı kılan olay; “Cihad-ı Ekber” ilan etmesi. Nitekim 1914’de fevkalade (olağanüstü) olarak toplanan kabinede 1. Dünya Savaşı’na girme temayülü ağır basınca bazı nazırların istifa etmesine rağmen, Evkaf Nezaretine de vekâlet eden Şeyhülislam Hayri Efendi harbin gerekliliği hususunda ısrar etmiş, kabinenin kararından sonra da Cihad-ı Ekber fetvasını vermiştir. Geçmişteki Haçlı Seferlerini örnek vererek açıkladığı Cihad-ı Ekber fetvasını şu beş esas üzerine temellendirmiştir:

1. Padişahın cihad emrine herkesin katılmasının farz olduğu.

2. İslam Hilafetini ortadan kaldırmak isteyen, Rusya, İngiltere ve Fransa idaresinde olan bütün Müslümanların bu devletler aleyhine birleşmesinin şart olduğu.

3. Bu faraziyeyle rağmen cihâda katılmayanların ağır cezaya duçar olacakları.

4. İslam (Osmanlı) askerini öldüren yukarıdaki devletlerin tebaası Müslüman askerlerin büyük günaha girecekleri.

5. İngiltere, Fransa, Rusya, Sırp, Karadağ hükümetleri idaresinde bulunan Müslümanların, İslam Devletine yardımcı olan Almanya ve Avusturya aleyhine harp etmelerinin bu devletin zararına olacağı için büyük günah olduğu.

İhtiva ettiği maddelere bakılacak olursa cihad-ı ekber anlayışının muhtırası oldukça geniştir. Bundan dolayıdır ki bu fetvayı okuyan ve değişik memleketlerde yaşayan müminler bu savaşa katılmak için yoğun çaba saffetmişler. Çanakkale Savaşı için Avusturya'dan gelmek isteyen, dondurmacı ile kasabın durumu dikkat çekicidir.

Vahdettin döneminde Adliye Nazırlığını üstlenen Hayri Efendi, bilahare 1. Dünya savaşı sonrasında imzalanan anlaşma gereğince İstanbul'u işgal eden İngilizler tarafından soykırım ve savaş suçundan dolayı birçok İttihatçı gibi o da Malta'ya sürgüne gönderildi. Orada rahatsız olunca serbest bırakıldı. Daha sonra Roma'ya geçti.

İstanbul hükümetinin icraatlarını beğenmeyen Hayri Efendi Anadolu'ya geçer. Ankara'da Mustafa Kemal'le görüşür. Kendisine yapılan görev teklifini rahatsızlığını bahane ederek reddettikten sonra, memleketi Ürgüp'e gelerek ömrünün geri kalan kısmını orada geçirir. İki defa başbakanlık yapan Varlık Vergisi sürecinde İstanbul'u parti müfettişi olarak kontrol eden, ardından mebus seçilip Gümrük Bakanlığına ve iki kez de başbakanlığa getirilen Suat Hayri Ürgüplü ile milletvekilliği yapan Dr. Av. Münip Hayri Ürgüplü'nün babası olan Mustafa Hayri Ürgüplü 7 Temmuz 1921 yılında vefat etmiştir.

6- İBRAHİM “BEY”

Senatör, Sabık Adalet Nazırı, Ermenifobik (Ermeni düşmanı)

Pirizade İbrahim Hayrullah Bey (1859-1934)

Hükümetle Patrik Zaven Der Yeghiayan arasındaki ilişkilerde çok olumsuz bir rol oynamıştır. Aksaray’la Samatya arasında Hanan Paşa “karakolu” önünde, İstanbul’un merkez hapishanesinden azledilen mücrimlerden oluşan çeteleri örgütlemiştir.

Pirizade İbrahim Hayrullah Bey; Osmanlı Devleti’nin son döneminde yüksek derecede çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1859 yılında İstanbul’da çok köklü Pirizade ailesinde doğdu. Babası Şura-i Devlet Muhakemat Dairesi Başkanı ve Şeyhülislam Pirizade Mehmed Sahip Molla (1838-1910), annesi ise Hekimbaşı zade Fahrünisa Hanım’dı. Ayrıca büyük dedeleri arasında iki adet şeyhülislam bulunmaktadır. Rüştîye Mektebi’nde Arapça, Farsça, fenn-i hesap ve coğrafya okudu. Daha sonra da Mekteb-i Hukuk’u bitirdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan İbrahim Hayrullah Bey II. Meşrutiyet’in ilanından sonra hızla devlet yönetiminde yükseldi. 1909 yılının Eylül ayında Selanik Valiliğine getirildi. 1912 yılının Ocak ayında da İstanbul Valisi oldu. 1913 yılında gerçekleştirilen Bâb-ı Âli Baskını’nda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin devlet yönetimini eline geçirmesi üzerine Adliye Nazırı oldu. 1917 yılının Şubat ayına kadar bu görevi yürüten İbrahim Hayrullah Bey 3 Mayıs 1916-22 Ocak 1917 tarihleri arasında Adliye Nazırlığı görevinin yanı sıra Şura-i Devlet reisliği de yaptı. Aynı zamanda Mayıs 1916-Şubat 1917 tarihleri arasında Evkaf nazırı görevini yürüttü ve Şubat 1917’de Meclis-i Ayan üyesi de oldu. I. Dünya Savaşı’ndan sonra diğer savaş suçluları gibi Malta’ya sürgüne gönderildi. 1934 yılında öldü.

7- ŞÜKRÜ BEY

1914'de Sabık Maarif Nazırı, Kastamonu Mebusu, Zaman (Türkçü) Gazetesi Başyazarı.

Ahmet Şükrü Bey; Aile lakabı Şeyhzade'dir. Doğum tarihi çelişkilidir. Bazı kaynaklar 1873'de, bazıları ise 1875'de Kastamonu'da doğduğunu kaydetmektedirler. İlkokul ve rüştiyeyi Kastamonu'da okumuş ve 1892'de Trabzon idadisini bitirmiştir. İstanbul Yüksek Öğretmen Okulundan 1895'de mezun olduktan sonra bir müddet vakıflara bağlı Darül-Hayr'da çalışmış ve 1896'da ise Selanik idadisi tarih öğretmenliğine tayin olunmuştur.

16 Haziran 1901'de idadiden istifa ederek, İşkodra vilayet mektupçuluğuna, daha sonra Şam'daki Hicaz Demiryolları murakıplığına tayin oldu (1902). 1903-1906 yılları arasında Bursa idadisinde öğretmenlik ve müdürlük görevinde bulunduktan sonra 1908'de Selanik Hukuk Mektebi müdürlüğüne ve meşrutiyetin ilanından sonra Selanik Maarif müdürlüğüne tayin olunmuştur (1909). Maarif Müdürlüğünden 1910 yılında Serez Mutasarrıflığına geçen Şükrü Bey, 1911'de Dâhiliye Nezareti Muhaberat Umum Müdürü ve Saruhan (Manisa) Mutasarrıflığı yapmıştır (1912).

Ahmet Şükrü Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgisi Selanik çevresindeki görevi sırasında başlamıştır. Maarif Müdürü iken, İttihatçı fedai komitesinin gizli reisliği görevinde bulunmuştur. Bu komite İstanbul ve Rumeli'de epeyce faili meçhul cinayetlere karışmıştır. Mülazım Halil (Enver Paşa'nın amcası), Mülazım Edip (İzmir suikastı gerekçesiyle idam edilen Sarı Efe Edip), Mülazım İsmail Canbulat, Mülazım Abdülkadir (sonradan Ankara valisi oldu ve İzmir suikastı gerekçesiyle idam edildi) ve Mülazım Kazım (sonradan TBMM reisi olan Kâzım Özalp) gibi isimler bu kadronun bazı elemanlarından idiler.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin çekirdek kadrosundan ve etkili kişilerinden olan Ahmet Şükrü Bey, bu özelliği nedeniyle çeşitli ve önemli görevlere getirilerek çabuk yükseldi. Cemiyetin sivil kanadından olmasına rağmen cesur ve komiteci bir mizaca sahipti. Bu özelliğini Meclis-i Mebusan 5. Şube üyelerine karşı verdiği cevaplar ve

davranışlarından da anlamak mümkündür. İttihat-Terakki'nin Türkçü-Turancı zihniyetinin ideologu nasıl Ziya Gökalp ise, bu ideolojiyi maarif alanında uygulayan kişi de Ahmet Şükrü Bey'dir.

İdadi ve medrese eğitimi almış müderrislik yapmış, adliyede üye olarak bulunmuştur. Ahmet Şükrü Efendi 5 Kasım 1908'de 43 oy alarak Kastamonu mebusu seçilmiş, daha sonra Maarif Nazırlığı'na atanmış, 9 Aralık 1917'de bu görevinden istifa etmiştir.

Meşrutiyetin ilanından sonraki ikinci 1912 seçimlerinde Kastamonu'dan mebus seçilen Ahmet Şükrü Bey, Mahmut Şevket Paşa Kabinesinin Maarif Nazırı olacaktır (24 Ocak 1913). Aynı görevi, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine kurulan ve İttihatçıların tam kadro iktidara geldiği Said Halim Paşa Kabinesinde de devam eder (11.6.1913). İttihat-Terakki'nin Mütareke öncesi son kabinesi Talat Paşa hükümetinde de Maarif Nazırı olan Şükrü Bey, 24 Aralık 1917'de istifa ederek ayrılmış ve 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasına kadar mebus olarak kalmıştır. Ahmet Şükrü Bey, İttihat-Terakki'nin Talat Paşa'dan sonraki en güçlü kişilerinden biri idi.

Ahmet Şükrü Bey'in Maarif Nezareti zamanlarında (1913-1918) önemli dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Türkçülük ve dilde sadeleşme akımını ve hatta Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretinde uyguladığı "Mufassal Elifba" denemesini bile o zamanki Maarif Nezaretinin programı ve itihatçı ideolojinin bir parçası olarak görmek mümkündür.

Rıza Tevfik'e (Bölükbaşı) göre çalışkan, gayretli ve ilme meraklı bir kişiliğe sahip olan Şükrü Bey, aynı zamanda Süleyman Nazif'in de eniştesi idi.

Maarif Nezaretinin "*Maroken koltuğundan elenmiş şeker deposuna oturan*" Şükrü Bey Mütareke'de Zaman Gazetesi'nin de sahibidir. İttihatçılık her ne kadar itibardan düşmüşse de, Sirkeci gümrüğünde bekleyen 14 vagon ithal şekerin sahibi eski Maarif Nazırı Şükrü Bey'dir. Hem gazete patronudur, hem de ticaret yapmaktadır. Refik Halit (Karay) de zamanın muharriri... Refik Halit'e şunları söylediği iddia edilir: "*Hükümet bu günleri düşünerek tedbirlerini evvelce almıştı. Dağ ve çete savaşı için silah, cephane, teşkilat hepsi*

hazır: Tek çare Anadolu'ya çekilip mücadele etmek... ”

Ahmet Şükrü Bey de diğer İttihatçılar gibi Malta'ya sürgün edilmiş, iki yıllık sürgünden sonra Nisan 1921'de İstanbul'a dönmüştür. Malta sürgünleri arasında İngilizceyi en erken öğrenen ve en iyi tenis oynayan Şükrü Bey idi. Malta dönüşü önce İzmit Livasından İl Genel Meclisine üye seçilmiş ve 25 Mayıs 1923'te Trabzon valiliğine tayin edilmiştir. Bu görevde iken 2. dönem TBMM'ye İzmit mebusu seçilen Şükrü Bey, İzmir suikastında alakası bulunduğu gerekçesiyle 14 Temmuz 1926'da İstiklal Mahkemesi kararıyla idam olunmuştur.

8- AHMED NESİMİ “BEY”

Sabık Ziraat, Ticaret Nazırı ve Sabık Hariciye Nazırı

Ahmet Nesimi Sayman; 1876 Girit doğumlu olup 7 Şubat 1958'de ölmüştür. İttihatçıların hariciye bakanı olan Ahmet Nesimi, Kemalist dönemde de yönetimdedir. Milletvekili tayin edilmiştir.

9- HALİL “BEY”;

Sabık Şurayı Devlet Reisi, Avukat, Sabık Meclisi Mebusan Reisi

Halil Menteşe Bey (1874 Milas- 1 Nisan 1948 Milas)

Halil “Bey”, Hem Osmanlı Meclis-i Mebusan'da, hem de TBMM'de uzun süre milletvekilliği yapmış devlet adamı. İzmir'de liseyi bitirdi. İstanbul Hukuk Mektebi'nde başladığı hukuk eğitimini Paris'te bitirdi. 1894'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. 1898-1908 arasında Milas'ta çiftçilik yaptı. 1908 seçimlerinde Menteşe Mebusu seçildi. 1918'e kadar üç dönem mebusluk yaptı. 19 Şubat 1911'de Dâhiliye Nazırı oldu. 10 Mayıs 1912'de Meclis Başkanı seçildi. 18 Haziran 1913-27 Mayıs 1914'de Şurayı Devlet Reisliği, Meclis Başkanlığı, 24 Ekim 1915- 4 Şubat 1917 arasında Hariciye Nazırlığı, 4 Şubat 1917- 8 Ekim 1918'de Adliye Nazırlığı, ardından 10 Ekim

1918'de tekrar Meclis Başkanlığı görevine seçildi. Talat Paşa'nın en güvendiği kişilerden biri oldu. İttihat ve Terakki'nin Talat, Enver, Cemal triumvirasının (üçlü) 4. adamıydı. (The Quadrumvir) Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişine karar veren 5 kişilik dar ekibin içinde yer aldı. 1912 Kasım ayı başında, İttihatçıların hükümetin dışında kaldıkları dönemde, tutuklamalardan kurtulmak için Paris'e gitmeden önce Krikor Zohrab'ın evinde saklandı. Savaşın bitiminden sonra 9- 10 Mart 1919'da tutuklandı ve özel Divan-ı Harp mahkemesinde yargılanırken, önce 10 Haziran 1919'da Limni'ye, oradan da Malta'ya sürgüne gönderildi. 30 Nisan 1921'de Malta'da serbest bırakıldı. İtalya ve Almanya'da bir süre kaldıktan sonra, 1922 sonbaharında Türkiye'ye döndü. 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan İzmir mebus adayı oldu. 1931 'de İzmir "bağımsız" mebus tayin edildi ve 1946'ya kadar TBMM milletvekilliği devam etti.

10- MUSTAFA ŞEREF "BEY"

Sabık Ziraat ve Ticaret Nazırı

Mustafa Şeref Özkan

(1884-1948, OMM III: Konya, Kayseri, TMMM II, III, IV, V Burdur. 1930-32 İktisat Vekili) Burdur'da doğdu. Hukuk mektebi ve Paris hukuk fakültesi mezunu. 1915'te ticaret ve ziraat nezareti müsteşarlığına getirildiğinden mebusluktan istifa etmiştir. 1916'da İtibar-ı Milli Banka'sı idare meclisi üyesi iken ticaret nazırı olmuş. Aynı yıl, devamsızlıktan müstafi sayılan(!) Karabet Tomanyan'ın yerine Kayseri'den tekrar mebus tayin edilmiştir. Savaş sonrası katliam suçundan Divan-i Harbi Örfi'de yargılanıp 15 yıl cezaya çarptırılmıştır.

II- KEMAL "BEY"

Sabık İkmal Nazırı, İttihat Terakki üyesi

Kemal Bey (Kara Kemal) : 1868 yılında İstanbul'da doğdu. Düzenli bir öğrenim görmedi. 1907'de İstanbul'da posta memurluğu yaparken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Lakabı 'Kara'dır.

1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra merkezi Selanik'te olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul müfettişliğine atandı. 1912 kongresinde de cemiyetin merkez-i umumi üyeliğine seçildi.

İttihatçıların, azınlıkların denetimindeki ticaret yaşamını Türkleştirmeye yönelik milli iktisat politikasının mimarlığını yaptı. Bu amaçla çok sayıda anonim şirketin kurulmasına öncülük etti. Tüketim kooperatiflerinin ve esnaf örgütlerinin kurulmasını sağladı. Hamal, fırıncı, kayıkçı, tahmil ve tahliye işçilerini örgütleyerek partinin görüşleri doğrultusunda eğitti.

I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere fırınlar açtırdı. 1917'de Talat Paşa kabinesinde iâşe nazırı olarak görevlendirildi. Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeni ve Rum komitacıların eylemlerine karşı koymak amacıyla kurulan Karakol Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. İngilizler tarafından tutuklanarak Malta adasına sürüldü.

1922'den sonra ülkeye döndü ve İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırma girişimlerinde bulundu. 1926'da İzmir gerekçesiyle Ankara İstiklal Mahkemesi'nce gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı. İzmir Suikastı Davası, Kemalistlerin siyaseten kendilerine alternatif olabilecek İttihat-Terakki şeflerini temizledikleri bir siyasi süreçtir. İdam edilenler arasında Dr. Nazım, Yenibahçeli Nail, Maliye Nazırı Cavid ve İsmail Canbulat gibi, ittihat-Terakki'nin önemli şahsiyetleri bulunuyordu.

İstanbul'da saklanırken izinin bulunması ve yakalanacağını anlaması üzerine intihar ettiği söylenir. Ancak İntihar etmeyip öldürüldüğü söylentisi de vardır.

12- CANBULAT "BEY"

Mebus, Sabık Nazır, Polis Müdürü

Talat Paşa'nın yardımıyla İstanbul'un Ermeni aydınlarının katlini örgütlemiştir.

Hatko İsmail Canbulat: Büyük Çerkez sürgününde Anadolu'ya göç etmiş bir Adıge ailesinden jandarma binbaşısı Hatko Cemal Canbulat Bey'in oğludur. 1880 yılında İstanbul'da doğdu. Harp Okulu'nu bitirdikten sonra Manastır ve Selanik'te görev yaptı. Sonradan imparatorluğun yazgısına hâkim olan gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kuranlardan biriydi. Meşrutiyetin ilanını sağlamak için Makedonya'da yapılan çalışmalarda büyük rol oynadı. Meşrutiyetin ilanı üzerine İstanbul'a gelerek Harp Okulu'nda tarih öğretmenliği yaptı. "Risale-i Askeriye" adlı dergiyi çıkardı. 1909 yılında askerlikten ayrıldı ve Büyükkada Kaymakamlığı'na atandı. 1912 yılında İzmit milletvekili olarak mebusan meclisine girdi. Balkan Savaşı'na gönüllü yedek subay olarak katıldı. Savaştan sonra Milli Emniyet ve birkaç ay sonrada Emniyet Genel Müdürlüğü'ne atandı. İstanbul valisi ve İstanbul şehremini oldu.

Stockholm Elçiliği'ne atandı. 30 Temmuz 1918 İçişleri Bakanlığı'na getirildi. 30 Eylül'de bu görevden ayrıldı. Mütareke devrinin başında İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendini feshi kararı almasından sonra "Teceddüt Fırkası" kurucuları arasında bulundu. Mustafa Kemal ve Aşharuva Rauf Bey'in yakın arkadaşıydı.

Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından tutuklandı ve İngilizler tarafından 2 Haziran 1919'da Malta'ya sürüldü. 30 Nisan 1921'de sürgünden döndükten sonra 1923 yılında İstanbul mebusu olarak TBMM'nin ikinci devresine katıldı. Rauf Bey'le birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu ve yöneticileri arasında yer aldı.

İzmir suikastıyla ilgisi olduğu iddiasıyla İstiklal Mahkemesi kararıyla 1926'da idam edildi.

13- ALİ MÜNİF “BEY”

Sabık imar nazırı ve Dahiliye Nezareti Müsteşarı. Suriye, Mont Liban bölgesinin muhtariyetinin sona ermesi sonrasında buranın valisi oldu.

Ali Münif Yeğena: Trablusgarp mektupçularından Adanalı Şair Hakkı Beyin oğludur. 1847’de Adana’da doğmuştur. İlk ve orta eğitimi Adana’da, liseyi ve yüksek okulu Mülkiye’de tamamlayarak 1896’da mezun oldu.

Aynı yıl Gelibolu idadisinde muallimliğe tayin oldu. 1898’de İşkodra vilayeti maiyet memurluğuna, bir müddet sonra Lej kazası kaymakam vekilliğine atandı. Eylül 1900’de Sandıklı, Aralık 1902’de Gostivar (Kosova), Temmuz 1906’da Köprülü kazaları kaymakamlıklarına atandı. Meşrutiyetin ilanından sonra Görice sancağı mutasarrıflığına atandı. Bu vazifede iken Meclis-i Mebusan’a Adana mebusu olarak girdi.

Birinci Meclis-i Mebusan’ın feshi üzerine 1910’da Ankara, 1911’de Manastır valiliklerine atandı. 1912 yılı başlarında Halep, üç buçuk ay sonra da Beyrut valiliği görevine getirildi. 1913 yılında Dâhiliye Nezareti müsteşarlığına, Nisan 1915’de de Cebel-i Lübnan valiliğine ataması yapıldı. 4 Şubat 1917’de kurulan Talat Paşa kabinesinde Nafia Nazırı olarak görev yaptı. Bu arada Halep mebusluğuna tayin edildi. Kısa bir süre Maarif Nazır Vekilliği görevini yürüttü. Teşkilat-ı Mahsusa’nın önemli isimlerinden olup, Kuşçubaşı Eşref ile birlikte Beyrut’taki Fransız konsolosluğunu basan ekipte yer almıştır.

Meclis-i Mebusan’ın feshi sonrasında tutuklanarak Bekirağa Bölüğü’ne hapsedildi, 21 Eylül 1919’da Malta’ya gönderildi. Tutuklandığında üzerinde katledilenlerin isimlerini içeren bir liste çıkması üzerine tedbirsizliğinden tutuklandığını itiraf eder.

İki yıl sonra 30 Nisan 1921’de Malta’dan Türkiye’ye (Adana’ya) dönerek Milli Mücadele yıllarında Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisliği yaptı. Cumhuriyetin ilanından sonra ise Adana Belediye Başkanı, sonrasın da ise Mersin ve Seyhan (Adana) mebusu oldu. Mayıs 1950’de mebusluğu son buldu. 3 Ocak 1951’de vefat etti.

Ölümünden sonra, ulus gazetesinde hakkında şunlar yazılmıştı:

“Ali Münif Yeğena İttihat ve Terakki’nin eski inkılâpçılarından bulunmakla, Nazır ve Milletvekili olmakla tanınan bir zattır. Mülkiye son sınıfta iken Dr. İshak Sükuti, Dr. Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo gibi tıbbiyeli arkadaşlarıyla İttihat ve Terakki’nin ilk kuruluşuna iştirak etmiş; bir müddet hapsedilmekle beraber, babasının dostu Zaptiye Nazırı Nazım Paşa’nın [Nazım Paşa Abdülhamid’in 1895-96 Ermeni katliamları sırasındaki Zaptiye nazırıdır] kayırması üzerine serbest bırakılmıştı.”

İyi derecede Ermeni’ce bilirdi. 1980 darbesi sonrasında oluşturulan Danışma meclisine Adana’dan tayin edilen Turgut Yeğena’nın babasıdır.

14- DOKTOR NAZIM

Dr. Nazım; İttihat ve Terakki’nin hep perde arkasında kalan, ama bütün yaşamsal eylemlerinde imzası olan komitacıdır.

Dr. Nazım, 1872 de doğdu. Mahalle mektebi ve rüştiyeye devam etti. İstanbul Askeri Tıbbiye İdadisi’ne girdi. Askeri Tıbbiyeyi Şahane’ye devam ederken İttihadı Osman-i Cemiyetine girdi. Örgütün Avrupa’da yayın yapmasının daha rahat olması nedeniyle seçilen bazı üyeler Avrupa’ya yollanıyordu. Nazım da Paris’e kaçtı. Burada Sorbonne Üniversitesi Tıp Fakültesine kaydoldu. Paris’te Ahmed Rıza ile birlikte Osmanlı Terakki ve İttihat cemiyetini (sonradan İttihat ve Terakki) kurdu.

Başkanlıktan kaçındığı için cemiyetin başkanı Ahmed Rıza oldu. Örgütün yayın organı olan Meşveret’in ilk sayısını 1 Aralık 1895’te yayımladı. Aynı yıl, fakülteden jinekolog doktor olarak mezun oldu. Paris hastanesinde göreve başladı. İkinci Abdülhamit’in 1896 yılında İttihat ve Terakki örgütünün darbe yapacağına ilişkin istihbarat alması üzerine, Osmanlı hükümetinin baskılarıyla Paris hükümeti, Doktor Nazım ve arkadaşlarını sınır dışı etti. Belçika’da eylemlerine devam eden örgüt, yine İkinci Abdülhamit’in ısrarlarıyla sınır dışı edilerek İsviçre’ye geçti. Burada, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet gibi isimlerin

de aralarında bulunduğu kişileri örgüte kazandırdıktan sonra, kaçak olarak Paris'e gitti.

Osmanlı muhalefetine ilk kongresi sayılan 4-9 Şubat 1902 Paris Kongresi'nde Prens Sabahattinici grupla düşünsel ayrılığa düştü. Aynı tarihlerde İstanbul'da, hakkındaki ilk idam kararı verildi. Selanik'teki Harbiyeli subayları örgütlemek üzere Paris'ten Rum komitacıların yardımıyla Selanik'e geçti. Selanik'teki örgütlenme, Paris'teki merkezden bağımsız bir hal almaya yüz tutunca sivil Paris ve askeri kanat Selanik 27 Eylül 1907'de birleşme kararı aldı.

Hürriyetin, dağa çıkarak kazanılacağına kanaat getirildikten sonra İzmir'deki orduyu Selanik ordusuna katmak görevi Doktor Nazım'a düştü. Tütüncü Yakup Ağa kimliğiyle İzmir'de dükkân açtı. Makedonya'daki Enver Paşa harekâtının ardından İkinci Meşrutiyet ilan edildi.

31 Mart'ta örgütün genel sekreteriydi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidar olmasıyla başlayan ittihatçı avı sırasında 9 Kasım 1912'de Yunanistan'da yakalandı. Babıâli baskınının ardından iktidara gelen İttihatçıların çabalarıyla serbest bırakıldı ve yurda döndü.

1916-1918 yılları arasında Fenerbahçe Spor Kulübü başkanlığı da yapmıştır. 1918'de, Talat Paşa hükümetinde maarif nazırı oldu. Doktor Nazım'ın savaşa devam etme teklifine karşın parti, çekilme ve kendini feshetme kararı aldı. Dr. Nazım İttihatçı liderlerle yurt dışına çıktı

5 Temmuz 1919'da ikinci kez idama mahkûm edildi. 1922'de Berlin'de Ermeniler tarafından düzenlenen suikasttan kurtuldu. Suikast olayından sonra Mustafa Kemal, Doktor Nazım'ın yurda dönmesine izin verdi.

İzmir'e yerleşen Doktor Nazım siyasetten elini eteğini çekti. Cumhuriyetin ilanından sonra da bacanağı dışişleri bakanı Doktor Tevfik Rüştü Aras başta olmak üzere eski ittihatçılarla görüşmeye devam etti.

1926 İzmir Suikastı'nın ardından tutuklandı. İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Üçüncü kez idama mahkûm edildi. 26 Ağustos 1926'da idam edildi. İnönü, hatıralarında Dr. Nazım'dan büyülediğini kaydeder.

15- DOKTOR BEHADDİN ŞAKİR

Dr. Bahatt'n Şakir, İttihat merkez kurulu üyeleri olarak, altı Ermeni vilayetini ziyaret etmiş, valilerle toplantı yapmış, bu altı vilayette, bir başka canı propagandacı Hilmi'nin [Filibeli Hilmi] yardımıyla, Ermenilerin imhası için çeteler örgütlemişlerdir.

Dr. Bahattin Şakir ya da arkadaşlarının deyişiyle, "Baha Bey", İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içindeki ünlü, "doktorlar grubu"nun üç önemli isminden biridir. Cemiyet'in Türkçü- Turancı kanadındandır. Bir ideolog olmaktan çok, örgütçü kimliği ile öne çıkmıştır. İttihat ve Terakki'nin kâtibi mesullerinden birisidir. 1908 devriminden sonra ne mebus ne de nazır olmuştur, perde ardından yönlendirmelerine devam etmiştir. Dr. Bahattin Şakir, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucu üyelerindendir ve siyasi bölüm şefidir. Hüseyin Cahit Yalçın; "onunla tanıştıkça zihnimdeki *"jacobin" kavramına maddi bir sîma verebiliyordum.*" der. Tepeden inmecei deyince Bahattin Şakir'in yüzü akla gelir. İstanbul da kızların peşinden koştuğu çapkın bir beyzade iken, Dr. Nazım'ın yönlendirmesiyle müthiş bir komitacı olmuştur.

Bahaddin Şakir de Talat, Enver ve Cemal Paşaların arkasında, geride duran bir 'grey eminence' midir? Ne yazık ki, onun hakkında dişe dokunur ve derli toplu bir bilgimiz yok; hepi topu iki kısa 'portre'-den başka! Biri Yahya Kemal'in 'Siyasi ve Edebi Portrelerdeki Bahaeddin Şakir yazısı, öteki Hüseyin Cahit Yalçın'ın 'Tanıdıklarım' adlı kitabındaki portresi... Bir de Şerif Mardin'in kısa bir değinisi var: Prof. Mardin 'Jön Türklerin Siyasi Fikirleri'nde, Ahmed Rıza'cılarının 'İttihat ve Terakki'cilere karşı 'Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni kurdularını ve 1906'dan sonra bu Cemiyet'in 'vasıta-i neşriyatı' ('yayın organı') olduğu duyurulan 'Şûra-i Ümmet' gazetesinde Bahaeddin Şakir'in Cemiyet'in 'iç haberleşmesinin tek sorumlusu' ilan edildiğini bildirir ve 'kısaca', der, Bahaeddin Şakir yirmi yıl kadar sonra Stalin'in Parti Sekreteri olarak Rus Komünist Partisi'ne verdiği yönü, aynı taktikler sayesinde Terakki ve İttihat Partisi'ne vermişti. Sonraları Bahaeddin Şakir [bu defa] İttihad ve Terakki Sekreterliği görevini üstüne alacaktı.'

Yahya Kemal, Bahaddin Şakir ile Paris'te tanıştığını söyler ve ondan hiç de hayırhah olmayan bir üslupla söz eder: 'Son derece basit kafalıydı', der. 'İyi okumuş değildi ve okumağa da istidadı yoktu. Saplandığı fikirleri hiddet ve şiddetle müdafaa ederek konuşurdu.' Yahya Kemal'e göre, Bahaeddin Şakir bir 'komitacıydı ve komitacılığı Dr. Nazım'dan öğrenmişti. Prof. Mardin de, 'Cemiyet'in izlediği sert ve 'komiteci' taktiklerden söz ederken, bu 'taktikleri, doğrudan, Bahaddin Şakir'e atfeder gibidir.

Bahaddin Şakir ile ilgili tartışmalardan biri de 'tehcir' kararını kimin verdiğidir. Hüseyin Cahid Yalçın, İttihad ve Terakki'nin önde gelenlerinden biri olmasına rağmen, 'Tehcir' kararı konusunda bilgisi olmadığını söylüyor ve şunları yazıyor: 'Tehcir işinde Bahaddin Şakir'in rolü nedir? En hususi toplantılarımızda bile bu mesele teşrih edilmemiştir, aydınlanmamıştır. Açık, katı bir kanaatim yok, fakat başka meseleler konuşulurken ağızdan çıkmış bir kelimeden, sızmış bir fikirden, zapt edilememiş jestlerden, hasılı gözle görülmeyen, fakat insanda şüphe uyandıran ince ve hafif delillerden bende kuvvetle peyda olan zanna göre, en büyük amili ve halıkı odur: Yalnız başına şark vilayetlerini dolaşarak [tehcire] zemin hazırladığını, esasî kararlaştırdığını ve şahsî kanaatlerini tatbik ederken, haiz olduğu mevki dolayısıyla, emirlerinin merkez-i umumi ve hükümet emirleri diye telakki olunduğunu ve hükümetteki bazı nafiz arkadaşlarını da sürüklediğini kuvvetle zannediyorum.'

1922'de Ermeni komitacılar tarafından öldürülmeden iki yıl önce Letonya'da Enver Paşa ile birlikte tutuklu kalmış, daha sonra Almanlar tarafından cezaevinden kaçırılmıştır.

16- NECATİ BEY

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul sorumlusudur.

17- MİTHAT ŞÜKRÜ,

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kâtibi mesulü.

Mithat Şükrü Bleda: 1874 yılında Selanik'te doğdu. Orta öğreni-

mini İstanbul'da tamamladıktan sonra, 1895'te İsviçre'ye giderek Cenevre Üniversitesi Fen Fakültesi'nde okudu. O sıralarda Paris'te bulunan Dr. Nâzım ve Ahmet Rıza beylerle ilişki kurarak Jön Türk hareketine katıldı. Selanik'te Ticaret Mektebi ve Belediye Hastanesi müdürlüğü yaptı. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. İttihatçıların ilk gizli toplantıları Selanik Yahıları'nda Mithat Bey'in evinde yapıldı.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden açılan Meclis-i Mebusan'da sırasıyla, Serez, Drama ve Burdur mebusu olarak bulundu. 1916'da İttihat ve Terakki'nin genel sekreterliğine (kâtib-i umumi) getirildi ve 1918'de parti kapatılınca kadar bu görevini sürdürdü.

Mütareke döneminde tutuklanarak 21 Eylül 1919'da Malta'ya götürüldü. İki yıllık sürgün hayatından sonra 29 Nisan 1921'de Malta'dan serbest bırakılınca Berlin'e gitti. Mustafa Kemal Paşa'nın birlikte çalışma teklifini, sürgünde yıprandığı gerekçesiyle reddederek, İzmir'e yerleşti ve ticaretle uğraştı.

1926'da İzmir Suikastı gerekçesiyle İttihatçılarla birlikte Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılandı ve beraat etti. 1935'te yine Mustafa Kemal'in önerisiyle Sivas'tan bağımsız "bağımsız" mebus tayin edildi. 1950'ye kadar dört dönem milletvekilliği yaptı. Mithat Şükrü Bleda, 1956 yılında vefat edince, İttihatçı arkadaşlarının yanına Abide-i Hürriyet'e defnedildi.

18- KÜÇÜK NAZIM,

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez kurul üyesi.

Nazım Bey; İttihad ve Terakki Cemiyeti üyelerindendir. "Küçük Nazım" olarak anılır. İkinci devre OMM Siirt mebusudur. Aynı zamanda İT İstanbul temsilciliğini üstlenmiştir. Duyun-u Umumiye Tuz müdürlüğü görevini de yürüten Nazım Bey milli mücadelenin de önemli figürlerindendir. Demokrat parti Beyoğlu idare heyetinde de yer alan Nazım Bey 1946'da vefat etmiştir.

19- HİLMİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez Komitesinin Trabzon'daki delegesidir.

Dr. Nazım ve Bahaddin Şakir kadar kötü bir suçludur.

Filibeli Hilmi Bey (d. 1885 Şavşat,ö. 1926)

Filibeli Mustafa Efendi'nin oğludur. İttihat ve Terakki'de aktif bir rol üstlendi. I. Dönemde Ardahan'ı mebusu tayin edilmiş.1926 yılında İzmir suikastı zanlısı olarak idam edilmiştir

20- NAIL "BEY"

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon'daki sorumlu delegesidir.

Yenibahçeli Nail, 1926'da ittihatçıların iç hesaplaşması olan Mustafa Kemal'e suikast gerekçesiyle idam edilmiştir.

21- RIZA "BEY"

Son dönemlerde İstanbul'da bulunan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon üyesidir.

22- İBRAHİM "BEY"

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa sorumlusu olarak Bursa Ermenilerinin tehcirini örgütlemiştir.

23- MEHMED

Bursa'daki Ermenilerin imhası görevi verilmiş olup zalimliğiyle ün yapmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ajanı olarak İstanbul emniyeti I. Şube'den sorumlu adamdır.

24- ABDURAHMAN "BEY"

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Başkentin özel delegesi, "Terk edilmiş" mülkler komisyonu üyesi.

25- AĞAOĞLU AHMED

"Tercüman-ı Hakikat" gazetesi başyazarı, propagandacı mebus, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden biri, Kafkas mültecisi.

Ahmet Ağaoğlu:(21.9.1919 – 30.4.1921 Afyonkarahisar mebusu

Türk siyaset adamı, gazeteci ve yazar. 1869'da Susi-Karabağ'da doğdu. İlk ve ortaokulu Şusi, liseyi Tiflis'de bitirdi. 1889'da Paris'e giderek Sorbonne Üniversite'sinin Tarih ve Filoloji bölümüne devam etti. Üniversite yıllarında hocası Ernest Renan'dan etkilendi. Paris'te tanıştığı Cemaleddin Afgani onun İslamiyet'e ilişkin düşüncelerini etkiledi. Üniversite öğrenciliği sırasında "La Nouvelle Revue", "Revue Bleu" gibi dergilerde yazıları yayımlandı.

Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile tanıştı. 1892'de Londra'da toplanan şarkiyat kongresine katılarak Şiiiliğin doğuşu ve gelişmesi hakkında bir tebliğ sundu. Fransa'da tahsilini tamamladıktan sonra 1894'de Azerbaycan'a döndü. Şusi ve Bakü'de öğretmenlik yaparken milli uyanış hareketine katıldı. Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı. Rusya'da Türklerin haklarını korumak için "Difai" isminde bir siyasi dernek kurdu. Bakü'de Terakki Gazetesini çıkardı. Rusların baskısıyla II. Meşrutiyetin ilanı üzerine 1909'da Türkiye'ye göç etti. Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı. Hakikat Gazetesi'nin başyazarı oldu. II. Meşrutiyet döneminde Ağaoğlu, dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçilik açısından en geç kalan Türklerin, varlıklarını sürdürebilmek için milli şuur kazanmalarının zorunlu olduğu görüşüne, Türkçülük akımına bağlandı. Bu dönemde Ziya Gökalp'la birlikte "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" biçiminde ifade edilen düşüncenin, daha çok Türkçü ve çağdaşlaşmacı yönüne ağırlık verdi. Ağaoğlu için Türkçülük siyasal bir programdan çok, ulusun kurtuluşunu sağlayacak birleşmenin temel kültürel harcı idi. 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Cemiyetin yayın organı Türk Yurdu dergisinde yayımladığı "Türk Âlemi", "Osmanlı İnkılâbının Şarktaki Tesirâtı", "İslam'da Davayı Milliyet" gibi yazı dizileri ilgi uyandırdı. Babanzade Ahmed Naim ve Süleyman Nazif gibi İslamcı ve Osmanlıcı yazarlarla giriştiği tartışmada Türkçülükle İslam'ın çelişmediğini kanıtlamaya çalıştı. O sıralarda, İttihatçı eğilimlerin söz sahibi olmaya başladığı

Darülfünun'da Rus dili ve Türk tarihi hocalığı yapmaya başladı.

Bu düşüncelerle, İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkez üyesi oldu. 1912'de Afyonkarahisar mebusu seçildi. I. Dünya Savaşından sonra Rusya'da ihtilal olunca, Azerbaycan'a gönderilen orduda kumandan müşaviri olarak bulundu. İran'da yapılan İngiltere-Azerbaycan görüşmelerine başkanlık etti. Paris'e barış konferansına giderken İstanbul'a uğradı. Fakat İngilizler tarafından tutuklandı.

Önce Limni, sonra 21 Eylül 1919'da Malta'ya sürüldü. 30 Nisan 1921'de serbest kalınca Ankara'ya döndü. Matbuat umum müdürü ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi başyazarı oldu. İkinci devre Kars mebusu oldu. Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdu. Fırka kapatılınca siyasi hayattan çekildi. 1931'de İstanbul Darülfünunda müderris oldu. 1933'te Akamı gazetesini çıkardı. CHP'ye muhalif bir çizgi izleyen gazeteyi kısa süre sonra kapatmak zorunda kaldı. Çeşitli dergilerde yazılar yazan Ahmed Ağaoğlu 19 Mayıs 1939'da İstanbul'da öldü.

Arabî, Farisî ve Fransızca'yı bilen Ahmed Ağaoğlu, Türk fikir ve siyaset hayatında 1912'den sonra etkili olmaya başlamıştır. Faaliyet ve yazılarının çoğunu Türk milliyetçiliği ve Türk kültürü üzerine yazarken, sonra Avrupa medeniyetini savunmaya başladı.

26 - YUNUS NADİ

“Yeni Gün” gazetesi başyazarı

Yunus Nadi Abalıoğlu (1870)- (28.06.1945)

1880'de Fethiye'de doğan Yunus Nadi, Rodos adasındaki Süleymaniye Medresesi'nde ve Galatasaray Lisesi'nde okuduktan sonra hukuk öğrenimi gördü. Gazetecilik ve yazarlık hayatına Baba Tahir'in çıkardığı Malumat gazetesinde başladı. 1901' de yönetim karşısı gizli bir derneğe katılmak suçundan üç yıl hapse mahkûm oldu ve Midilli Kalesi'ne gönderildi. Cezası bitince İstanbul'a geldi. İkdâm ve Tasviri Efkâr gazetelerinde çalıştı

Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine İstanbul'a dönerek İkdâm ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde yurt sorunlarını işleyen yazılarıyla dikkat çekti. İttihat ve Terakki Cemiyetiyle yakın ilişkisinden ötürü, 1910'da

Selanik'te çıkan İttihat ve Terakki'nin yayın organı Rumeli gazetesinde başyazarlık yaptı ve ertesi yıl Mebusan Meclisi'ne Aydın mebusu olarak katıldı.

1918' de "Yeni Gün" gazetesini kurdu tutuklanacağını anlayınca 1920' de Ankara'ya kaçtı ve gazetesini Anadolu'da Yeni Gün adıyla orada çıkarmaya devam etti. Aynı yıl Muğla mebusu tayin edilen olan Yunus Nadi, Cumhuriyetin kurulduğunu bildiren kanun maddesini Meclis'te okumuştur. 7 Mayıs 1924'te İstanbul'da kurduğu Cumhuriyet gazetesinde ölümüne kadar başyazarlık yaptı. Yunus Nadi, tedavi için gittiği Cenevre' de 28 Haziran 1945'de öldü. Cenazesi İstanbul' a getirilerek Edirnekapı Şehitliği'ne gömüldü.]

27- ZİYA GÖKALP

İstanbul üniversitesi hocası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez Komite üyesi.

Ziya Gökalp: Türkçülüğün ideologu, Gökalp, 23 Mart 1876'da Diyarbakır'da doğdu. 25 Ekim 1924'te İstanbul'da yaşamını yitirdi. Asıl ismi Mehmet Ziya. Babası yerel bir gazetede çalışan memurdu. Eğitimine Diyarbakır'da başladı. Amcasından geleneksel İslam ilimlerini öğrendi. 18 yaşında intihara teşebbüs etti. Bir yıl sonra 1895'te İstanbul'a gitti. Baytar Mektebine kaydını yaptırdı. Buradaki öğretimi sırasında İbrahim Temo ve İshak Sukûti ile ilişki kurdu. Jön Türker'den etkilendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Muhalif eylemleri nedeniyle 1898'de tutuklandı. Bir yıl cezaevinde kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra 1900'de Diyarbakır'a sürgüne gönderildi. 1908'e kadar Diyarbakır'da küçük memuriyetler yaptı. 2'nci Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesini kurdu ve temsilcisi oldu. "Peyman" gazetesini çıkardı. 1909'da Selanik'te toplanan İttihat Terakki Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katıldı. Bir yıl sonra, örgütün Selanik'teki merkez yönetim kuruluna üye seçildi. 1910'da kurulmasında öncülük yaptığı İttihat Terakki İdadisi'nde sosyoloji dersleri verdi. Bir yandan da Dr. Nazım ile birlikte "Genç Kalemler" dergisini çıkardı. 1912'de Ergani Maden'den Meclis-i Mebusan'a seçildi, İstanbul'a taşındı. Türk Ocağı'nın kurucuları arasın-

da yer aldı. Derneğin yayın organı "Türk Yurdu" başta olmak üzere Halka Doğru, İslam Mecmuası, Milli Tettebular Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası, İctimaiyat Mecmuası, Yeni Mecmua'da yazılar yazdı. Bir yandan da Darülfünun-u Osmanî'de (İstanbul Üniversitesi) sosyoloji dersleri verdi.

1. Dünya Savaşı'nda sonra tüm görevlerinden alındı. 1919'da İngilizler tarafından Malta Adası'na sürgüne gönderildi. 2 yıllık sürgün döneminden sonra Diyarbakır'a gitti, Küçük Mecmua'yı çıkardı. 1923'te Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı'na atandı, Ankara'ya gitti. Aynı yıl İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Diyarbakır mebusu olarak girdi. 1924'te kısa süren bir hastalığın ardından İstanbul'da yaşamını yitirdi.

28- MEHMED EMİN

Şair, Musul Mebusu

Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944)

Cumhuriyet dönemi Türk şairlerdendir. Türk Milli Edebiyat akımının öncü şairleri arasında yer almıştır. Ulusçu, halkçı görüşleri savunan şiirler yazmıştır.

Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı ve başkanı oldu. Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen mitingde ünlü olan bu kelimeleri savundu:

"Demir ve ateş; kardeşler ben bunlarla hiçbir vatan ve ırkın öldüğünü işitmedim. Şerefli bir tarih ve medeniyete, sağlam bir fazilet ve ahlâka, zengin bir şiir ve edebiyata, dinî ve millî ananelere, ırkî ve vatanî hatıralara malik olan bir milletin mahvolduğunu tarih göstermiyor..."

Cumhuriyetin ilk yıllarında önce Şebinkarahisar sonra Şanlıurfa ve İstanbul milletvekilliği yapmıştır.

29- FEVZİ BEY,

Diyarbakır mebusu, katliamların esas örgütleyicilerinden biri, zenofobik.

Fevzi "Bey" (Pirinçizade/Pirinçcioğlu): (23.7.1919-30.4.1921 Diyarbakır Mebusu, Sonraki yıllarda da mebus)

Fevzi "Bey" (Pirinçioğlu): 1878 (1294)'de Diyarbakır'da doğdu. Eşraftan Osmanlı Meclisi Mebusan'ın I. dönem Diyarbakır milletvekili Pirinçizade Arif Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır Askeri Rüştiyesi ve İdadisinde tamamladıktan sonra bir süre Mülkî İdarede görev yaptı. Sonra tarım ve ticaretle meşgul oldu. Meşrutiyetin ilanından sonra (1908) açılan Meclisi Mebusan'ın I. döneminde Diyarbakır'dan milletvekili seçilen babası Arif Bey'in ölümü üzerine boşalan milletvekilliğine 6 Mayıs 1909'da seçilerek 10 Haziran'da Meclise katıldı. Meclisteki yerini II. ve III. dönemlerde yeniden seçilerek korudu.

Mütarekeden sonra arkadaşı milletvekili Zülfü (Tigrel) ile birlikte Ermeni kırımını ile ilgili oldukları ve propaganda yaptıkları savı ile 15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak Mısır'a gönderildi. Seydibeşir kampında bir süre tutuklu kaldıktan sonra 23 Temmuz 1919'da Malta Adası'na sürüldü. Meclisi Mebusan'ın son dönemi için 14 Ocak 1920'de yapılan seçimde yine Diyarbakır milletvekili oldu. Ancak sürgünde bulunduğu için katılamadı.

6 Eylül 1922'de Ali İhsan Paşa, Kara Kemal ve bir kısım valilerin de bulunduğu 16 kişilik grup içinde Malta'dan kaçmayı başardı. Zor koşullar içinde yurda dönerek Ankara'ya geldi ve 2 Ocak 1922'de Diyarbakır milletvekili olarak TBMM Genel Kuruluna takdim edildi. 14 Ocak 1922'de Nafia Vekilliğine getirildi. 4 Eylül 1922'de vekâletten istifa ettiyse de aynı gün yeniden seçildi. 12 Kasım 1922'de Türkiye-Rusya Ticaret ve Konsolosluk Antlaşmasının akdine memur edilen Heyet Başkanı olarak görevlendirildi. Dönem içinde 2'si gizli oturumda kürsüde 17 konuşma yaptı.

II. dönemde yeniden Diyarbakır milletvekili oldu. Genel Seçim nedeni ile Ali Fethi Bey Başkanlığında 14 Ağustos 1923'te kurulan İcra Vekilleri Heyetinde Nafia Vekili oldu. Bu görevi 30 Ekim

1923'teki ilk Cumhuriyet Kabinesinin kuruluşuna kadar sürdürdü. Bir ara Sıhhiye vekiline vekillik etti. Ali Fethi Bey'in 22 Kasım 1924'te kurduğu kabinede tekrar Nafia Vekilliğine getirildi. 2 Mart 1925'te kabinenin istifası ile görevi son buldu. Milletvekilliği bu dönemde sona erince Diyarbakır'da işine döndü. 17 Şubat 1933'te öldü. Evli olup yedi çocuk babası idi. Aile (Pirinççioğlu) soyadını almış olup oğlu Vefik Pirinççioğlu (1909-1984) XII. Dönem Diyarbakır Milletvekili olarak parlamentoda bulunmuştur.

30- “DOKTOR” REŞİD

Diyarbakır valisi, zalim ve barbar, Diyarbakır vilayetinin Ermeni halkını yok etti.

Dr. Mehmed Reşit “Bey”; (Şahin Giray), (1873, Kafkasya- 1919, İstanbul) Çerkez asıllı. Kuleli Askeri Lisesi'nden sonra, Gülhane Askeri Tıbbiye Mektebi'ni bitirdi. İstanbul'da Askeri tıbbiyede öğrenci olduğu sırada İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucuları arasında yer almıştır. 1. hücrenin 4. üyesidir. Bu da (1:4) şeklinde ifade edilir. İTC' de ilk rakam hücre numarasını, ikinci rakam da hücredeki sıra numarasını gösterir. Örgütteki kod adı Şahin Giray'dır. İttihat ve Terakki'nin gizli döneminde, yurt dışında çıkan gazete ve dergilerde Şahin Giray'a veya (1:4)'e hitaben bir sürü direktiflere rastlanır. Bu açık muhaberede Şahin Giray, falan rumuzlu ile ilişki kurun, falan rumuzlu ilişkiden sakının gibi direktiflerin verilmesi, Dr. Reşit'in sadece İTC'nin iktidarda olduğu dönemde değil, gizlilik döneminde de Dr. Reşit'in etkin ve esaslı faaliyetlerinin olduğunu doğrulamaktadır. Dr. Reşit'in İTC içindeki çalışmaları, Hamid'in hafiyelerince tespit edilerek Trablusgarp'a sürülmüştür. Trablusgarp'ta polis nezaretinde serbest bırakılan Reşit, bütün sürgünler gibi ihtisasına göre çalışma imkânı bularak, vilayet doktorluğunu yürütecektir. Trablusgarp'ta sürgün bulunan Kürt Bedirhan Beg'in torunu ile evlenir. “Dr. Reşit'in çocukları baba tarafından Çerkez ana tarafından Kürt olmasına karşın Türk ırkçılığı yapmaları da Dr. Reşit'e dair önemli bir nottur “der Abidin Nesimi. Reşit'in torunu Turan Muşkara ise, Reşit'in eşinin Bedirhanilerin yanında yetişen Müslüman olduktan sonra İclal adını alan Rum kızı olduğunu iddia etmektedir). Dr. Reşit

nl İttihatçı Küçük Talat'ın (Mukara) da kayınpederidir. Dr. Reşit 1908'le birlikte sürgünden İstanbül'a döner ve saēlık hizmeti yerine idari görevi tercih eder. 1908'de sürgünden sonraki ilk görevi İstanköy Kaymakamlıēı oldu. Daha sonra Humus, Kozan, Rize ve Karesi (Balıkesir) mutasarrıflıēı yaptı. 1914 yılında Karesi (Balıkesir) mutasarrıflıēı sırasında Batı Anadolu'da Helen kökenli Osmanlı vatandaşlarının kitlesel olarak Batı Anadolu'dan sürülmesini organize eder. Sürgünde Karesi'de ihtisaslaacaktır.

1914'te büyük devletlerle imzalanan Batı Ermenistan'daki reformları yürütecek olan genel müfettiş yardımcılıēına getirilir. Diēer yardımcının da Fevzi Efendi (Pirinioēlu) olması İttihadın reformlar hususundaki tutumunu belirlemektedir. Bu ikisi Kuzey Mezopotamya'da ki Hristiyanların soykırımının etkin failleridir. Müfettiş yardımcılıēı görevine balayamadan mfettiliēin savala birlikte laēvedilmesi üzerine bir süre Irak'ta bir idari unvanı olmak-sızın Teşkilat-ı Mahsusa içinde faaliyetlerde bulunurken Diyarbakır valiliēine atanır. Savaş sırasında Irak ve Doēu Anadolu'nun i güven-liēini saēlama görevi Dr. Reşit'e verilmiştir. Dr. Reşit'in Irak'ta bulun-duēu sırada olduēu gibi Diyarbakır'daki valiliēi sırasında da faili meçhul birçok cinayetler olmuştur. Bunlardan en önemlileri: Basra Valisi Ferit, Mntefek mutasarrıfı Nuri, Lice kaymakamı Hüseyin Nesimi, Beiri kaymakamı Sabit, gazeteci İsmail Mestan sayılabilir. Reşit faaliyetlerine muhalif olanlar cinayetlere kurban giderken, anslılar azledilmekle kurtulmaktadırlar. Reşit Diyarbakır'a Karesi mutasarrıflıēında aına olduēu Kafkas kökenli Teşkilat-ı Mahsusa müfrezesini de birlikte gtrmtir. Diyarbakır yöresindeki Ermeni Soykırımında bu Kafkas kökenli müfrezelerin Kürt airetleriyle birlik-te önemli rolleri olacaktır. Burada vali yardımcısı Bedri Bey ile birlik-te oluturduēu ekip ve kurduēu Teşkilat-ı Mahsusa eteleri sayesinde, Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeni, Yezidi ve Nesturi'lerin sürgün ve katliamlarını yönetti. Kürt airetlerini Soykırımında seferber etmesinde Pirinçizade Fevzi ile birlikte, Reşit'in Bedirhanilerin damadı oluu-nun rolü büyük olsa gerektir. Bu sayede Doēu Anadolu'dan Bedirhan Sülalesi, Siverek'in Milli ve Karakeçi Airetleri ile iyi baēlar kurmuş-tur. Yanında getirdiēi Kafkas kökenli müfreze komutanları ve Kürt milis birlikleri El-Hamsin olmadan Ermeni Soykırımının gerçekleşti-

rilmesi kolay değildi. Bu kadro tamamen yağma ve talan kadrosudur. Bu kadronun serbest çalışabilmesi için Dr. Reşit muhalif idari görevlileri ya öldürmüş ya da sürgün ederek önündeki engelleri kaldırmıştır. Dr. Reşit sadece kendi bölgesinde olan Ermenileri değil sürgün yolu üzerinde olduğundan dolayı bölgesine giren hiçbir Ermeni sürgün konvoyu Diyarbakır bölgesinden sağ çıkamamıştır. Bu sayının 200 binin üzerinde olduğu söylenmektedir. Zaten kendisi de inkâr etmemektedir. Diyarbakır valiliği sırasında hakkındaki yolsuzluk söylentilerinden dolayı soruşturma açılır ve 26 Mart 1916'da Ankara valiliğine tayin edilir. Bu soruşturma Ermenilerin öldürülmelerinden dolayı değil Ermenilerden gasp ettiği mallara ilişkindir (irtikâp). 27 Mart 1917'de Ankara valiliğinde de azledilerek İstanbul'a gelerek ticarete başlar. Krikor Zohrab ve Vartkes Serengülyan'ın katili Çerkez Ahmet çetesinin arkasındaki teşvikçi ve yönlendirici olan Diyarbakır Valisi Dr. Mehmet Reşit, I. Dünya Savaşı'nın bitiminden ve İttihatçı üst yönetimin ülke dışına kaçmasından kısa bir süre sonra, 5 Kasım 1918'de İstanbul'da tutuklanarak Sirkeci'de bulunan Sansaryan Hanı'nın üst katına konacaktır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Ermeni cinayetlerinden sorumlu tutulacak ve yargılanmak üzere Divan-ı Harb'e verilecektir Bekirağa bölüğünden 25 Ocak 1919 günü (hamama götürülürken!) firar eder. Zaten o sıralar Bekirağa bölüğü yolgeçen hanıdır, isteyen elini kolunu sallayarak çıkabilmektedir. İsteyene izin de verilmektedir. -Soykırımdan suçlanan sıhlıye müfettişi Dr. Tevfik Rüştü (Aras) izinli çıktığı Bekirağa'dan kendilerine yapılan iyi muamaladen dolayı utanıp firar etmeden geri döndüğünü söyler- Dr. Reşit'e firarda yardım edenin İlk Hatay valisi ve Kemalist dönemin emniyet genel müdürlüğü ve içişleri bakanlığı görevlerini yürüten Şükrü Sökmensüer olduğu söylenir. Resmi söyleme göre Dr. Reşit 6 Şubat Beşiktaş'ta İhlamur Yokuşu'nda yakalanmak üzereyken intihar ettiği söylenir. Ancak bu intihara kuşku ile bakılır. Tarihçi David Gaunt, Vali Dr. Reşid'in intiharına da kuşku ile yaklaşır: "Savaştan sonra, Reşit insanlığa karşı suç işleme gerekçe-siyle hapsedildi. Mahkeme başlamadan, cezaevinden kaçırıldı. Sonra da intihar ettiği söylendi; bu onun için makul bir yoldu, çünkü eğer mahkemede de Bleda'ya verdiği ifadeye benzer bir ifade verecek olsaydı, bu diğer sanıkları da tehlikeye düşürürdü. Zira onlar masum

olduklarını iddia ederlerken, sağı solu belli olmayan Reşid, pekâlâ önüne çıkan fırsatı tehlikeli iç düşmanları yok etmeyi emreden vatan-severlik görevinin tüm sorumluluğunu üstüne alabilirdi” Gaunt’un işaret ettiği nokta dönemin İttihat Terakki Genel Sekreteri Mithat Şükrü Bleda, 1915’te olanlarla ilgili katliamın faillerinden Dr. Reşit Bey’le konu ile ilgili konuşmalarında geçen ve aktardığı bir anekdotur: “Doktor Reşit Bey Merkezi Umumi’ye gelmiş ve benimle görüşmek istediğini bildirmişti. Derhal kendisini kabul ettim. Karşımdaki koltuğa oturduğu zaman her ikimizin de sinirli olduğu göze batıyordu. Kendisine ciddi bir lisanla sordum:

— Siz, dedim, hekimsiniz... Ve bu sıfatla can kurtarmakla vazifelisiniz. Nasıl oldu da bunca insanın yakalanıp ölümün kucığına atılmasına göz yumdunuz? Doktor Reşit Bey yüzüme baktı ve uzunca bir sükûttan sonra, en az benim kadar sert bir lisanla, cevap verdi:

— Hekim olmak bana milliyetimi unutturamazdı. Reşit, elbette bir doktordur ve doktorluğun gerektirdiği çerçeve içinde davranışlarını ayarlamak zorunda idi. Ne var ki Doktor Reşit her şeyden önce dünyaya bir Türk olarak gelmişti. Milliyetim her şeyden önce gelir.” sözleri, onun neden "Cellât Vali" olarak tanınmış olduğunu açıklamaktadır.

Dr. Reşit’in Diyarbakır serüveni Katlettiği Hüseyin Nesimi’nin oğlu Abidin Nesimi’nin “Yılların İçinden” adlı eserinden izlenebilir. (Abidin Nesimi Yılların İçinden Nöbetçi yayınevi, İstanbul Haziran 2008, s.37-38-39-42)

31- MAHMUD NEDİM,

Urfa mebusu, Ermenistan mebusları Zohrab ve Vartkès’in katillerinden biri. Katledilen Zohrab ve Vartkès kimdir?*

* **KRİKOR ZOHRAB:** 1866’da, İstanbul’da doğdu. Hasköy’deki “Şahnazaryan Okulu”nu bitirdi ve eğitime Galatasaray Lisesi’nde (Mektep-i Sultani) devam etti. Hukukçu olarak, uluslar arası bir üne sahip oldu. Üstlenmiş olduğu tüm davaların tamamına yakını, kazanarak çıktı. Aynı zamanda, mimar-mühendis diplomasına da vakıf oldu ve sahip olduğu saydam ve berrak düşüncesi tarzıyla, en karmaşık kördüğünleri, sabırla çözme yeteneğine sahipti. Gerek savunmalarını yaptığı

Kükçüzade Mahmud Nedim Bey: 1872'de doğmuş, Medresede okumuş, mahkeme üyeliği yapmıştır. 5 Aralık 1908 seçimlerinde 45 oy ile Urfa mebusu seçilmiştir.

mahkeme salonlarında, gerek kitlelere hitap ederken kürsüde, gerekse imzasını attığı makaleleriyle basında, yaptığı her değerlendirmede, arı ve sarıh mantığının izleri fark edilirdi. Türkiye Ermeni Edebiyatı'nın en gözde simalarından biridir. Kalemінде, mutlak bir gerçekçilik eğilimi vardır; daha çok roman yönünde görebileceğimiz bu türü, kısa öykülerde kullanabilen usta yazarlardandır. Gazete yazarı olarak asla yılmaz, kalıplaşmış anlayış ve köhnemiş zihniyetlere prim vermez; toplumun çürümüşlüğüne amanatsız neşteriyle darbeler indirirdi. Yeni ve özgün fikirler ileri sürerek, her yerde derin bir saygı uyandırır. Genç yaşta, İstanbul Ermeni Basını'nda, yazmaya başladı; Hrant Asadur ile 1892-93'le "Masis"i çıkararak, gazeteye en parlak dönemini yaşattı. 1897'de, ilk öyküsü olan "Kaybolan Bir Kuşak" yayınlandı. Öykülerinin büyük bir kısmı "Vicdanın Sesi", "Yaşam Olduğu Gibi" ve "Sessiz Acılar" başlıklı 3 kitapta toplandı. "Tandık Simalar" yazı dizisinde, Batı Ermeni yazarlarından, Arpiyar, Yeğya Keçyan, Mürmür, Berberyan, H. Asadur ve Peder Vahan'ı tanıttı. Şahnazar'ın "Hayrenik" (Vatan) gazetesinde "Nartig" başlıklı romanını bir süre yayımlanmış olsa da, bu romanı maalesef bitiremedi. Ermeni Ulusal Meclis'ine Samatya'dan delege, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına da İstanbul Milletvekili seçildi. Osmanlı Parlamentosunda, yine milletvekili Vartkes ile birlikte, sürekli çıkışları ile muhalefetin sesini yükseltti. Türkçe ve Fransızca hazırlanmış bazı hukuki belgelerde imzası vardır. Sultan Hamit'in İstibdat rejimi kendisine karşı baskıları o kadar arınmıştı ki, avukatlık yapması dahi yasaklandı. Çaresiz Fransa'ya geçti ve Meşrutiyet'in ilanı - aslında bu ne aldatici, ne belalı ilandı Ya Rab'bi - doğduğu yere geri döndü ve coşkuyla karşılandı. 1908 Ağustos'unda, Taksim Bahçesi'nde "Türk ve Ermeni Şehitlerini Anma Töreni"nde yaptığı müthiş konuşma, bugün bile hafızalardan silinmemiştir. Kendisi aynı zamanda şairdi. (Teodik 11 Nisan Anıtı, Belge Y. 2010)

VARTGES (Hovhannes Serengülyan) : 1871 'de Karin'de (Erzurum) doğdu. İlköğrenimini burada tamamladıktan sonra, bir müddet öğretmenlik yaptı. 1890'da Erzurum'da 1 Mayıs nümayişlerine iştirak ettiğinden d'ılayı tevkif edilmesine rağmen sonradan affedildi. Aynı yılın sonunda, İstanbul'a geldi ve öğretmenliğe başladı. Gedikpaşa Ermeni Okulu'nda geçirdiği müfettişlik dönemi kayda değerkdi. Bu meyan-da, H. Zarmayr takma adını kullanarak, birçok makalelere imza atmaya başlamıştı bile. 1892'de E.D.F. (Tasnağ) Fırkası'na girdi ve oradaki faaliyetlerinden dolayı hapsedildi. Osmanlı Bankası'na Ağustos ayında eylem düzenleyen 19 kişilik grubunun içinde yer almıştı. (Nelidof'un girişimleri sonucu Jirond gemisiyle Marsilya'ya gönderildi). Bir süre İsviçre, Bulgaristan ve Kafkasya'da kaldı. 1899'da Van'a geçti ; burada mümkün mertebe polisin gözetiminden kaçarak kendisini 'Kutsal Misyonuna' adadı. Ancak 5 Ocak 1903'te, bir ihbar sonucu çıkan silahlı çatışmada, bacağından

32- HALET "BEY"

Erzincan mebusu; 800 çocuğun Kemah yakınlarında, Murat nehrine atılmasını emretti.

Halet Sağıoroğlu (Milletvekili) Kemah- 1880, Ölümü 27.01.1947
Tahir- Rüstiye ve Hususi- Arapça, Farsça-Ziraat ve idarecilik Muş
Mutasarrıfı, Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Tetkik ve Murakabe Heyeti
Üyesi ve Bşk. V. Çiftçi- OS. M.M. II. ve III. Dönem Erzincan- II.
Dönem Erzurum, VII. Dönem Malatya Milletvekili

33- SEYFULLAH "EFENDİ";

Erzurum mebusu, çete lideri; oğlu ve kentin birbaşka ileri geleni
Cafer Ağa'nın [Ebul Hindlili Cafer Erçıkan] yardımıyla Erzurum
vilayetinde terörü örgütledi.

Seyfullah Efendi;1859'da Erzurum'da doğdu Mehmet Şerif
Efendinin oğludur. Rüstiye'yi bitirmiştir. Dava vekili iken adaylığını
koymuş 10 Kasım 1908 de 198 oy alarak mebus seçilmiştir. Meclis-I
Mebusanda Arzuhal encümeni(dilekçe Komisyonu) reisliği de yapan
Seyfullah Efendi üçüncü devrede de OMM da mebusluk görevini
sürdürmüştür. Savaş sırasında oluşturduğu Teşkilat-I Mahsusa birlik-
leriyle Artvin ve Ardahan yöresinde faaliyet göstermiştir.

vruldu, tevkif edilerek idama mahkûm edildi. 1907'de, Fransız dostlarının aracılığıyla, cezası ömür boyu hapse çevrildi. Önce Arğın'ın Maden beldesinde, ertesi yıl Diyarbakır'da bir hapishanesinden diğerine nakledilerek tam bir sürgün hayatı yaşadı ve... derken, nihayet Meşrutiyet ilân edildi. Birçokları gibi o da hürriyetine kavuştu ve soluğu İstanbul'da aldı. Ermeni Milli - Yerel - Meclisi'ne Üsküdar'dan delege ve birçokları gibi, akabinde doğum yeri Karin'den (Erzurum) Osmanlı Parlamentosu'na mebus seçildi. Osmanlı Parlamentosunda sesi gümür gümür gürlemiş, milliyetçi Türk mebusların korkulu rüyası haline gelmişti ve tabii bu da kendisinin hayatına mal oldu. Yaptığı konuşmalardan dolayı günlerce yerli ve yabancı gazetelerin sütunların işgal etti ve kamuoyunda birçok konuyu tartışmaya açtı. Nisan 11 de, tabi 1915'in, Büyük Kervan'ın en son Kafilesi'ne katılarak, (kendisi gibi Osmanlı Parlamentosu'na ilk Kadın Hakları, Çocuk Hakları konularında reform öngören kanun teklifi getiren) Krikor Zohrab ile Büyük Felâkete kurban gitti.(Teodik)

34- TAYYİP “EFENDİ”

Ankara mebusu [Tayyib olacak ed]

Hacı Tayyip “Efendi”: Hacı Bayram Veli Dergahı Postnişinidir. 83 oyla III. Devre OMM’ne seçilmiştir.

35- ALİ “BEY”

Der-Zor mebusu, çete lideri.

36- OSMAN “BEY”

Bursa valisi, Ermenilerin vilayet dışına tehcirini emretmiştir.

Ali Osman Güley; Aybastı Kazası tacirlerinden Ali Osman Efendi'nin oğludur. 1868 (1285 H.)’de Aybastı (Trabzon)’da doğdu. «Medrese’de Tasavvufât ve Maânî ile Telhis okuyup» orta, Mülkiye’nin İ’dâdî Kısım’ında lise öğrenimini tamamladı. Yüksek Kısım’dan Ağustos 1894’de "Pekiyi" derecede me’zun oldu 8 Haziran 1896’da 500 krş. maaşla ta’yîn edildiği Sivas Vilâyeti Maiyyet Me’murluğu’nda stajını bitirdikten, bir süre de ek görev olarak Sivas İ’dâdisi Muallimliği’ni, Sivas Vilâyet Gazetesi Başyazarlığını îfâ ettikten sonra Kaymakamlığa terfi’ etti. 28 Ağustos 1898’de 1125 krş. maaşla Havza, 29 Eylül 1900’de 990 krş. maaşla Erbaa, 29 Eylül 1902’de 1458 krş. maaşla Develi, 29 Kasım 1903’de 1575 krş. maaşla İskeçe, 5 Mart 1905’de 2250 krş. maaşla Anteb Kazaları Kaymakamlıklarına; 14 Mart 1906’da 2700 krş. maaşla Kastamonu Vilâyeti Mektubculuğu’na atandı. Ehliyet ve başarısı göz önüne alınarak Mutasarrıflığa terfi’ ettirildi. 22 Eylül 1908’de, 4500 krş. maaşla Bolu, 16 Ağustos 1909’da 5000 krş. maaşla Drama, 20 Şubat 1910’da aynı maaşla Debre Sancakları Mutasarrıflıklarına getirildi. Bu görevde iken, Mart 1912’de yapılan seçimler sonunda Trabzon MEB usu olarak 9 Mayıs 1912’de Meclis-i Meb’usana girdi. Balkan Harbi’nin başlamasıyla Meclis-i Meb’usan’ın feshedilmesi üzerine Meb’usluğu son buldu. 13 Temmuz 1913’de 6000 krş. maaşla Bolu Sancağı

Mutasarrıflığına atandı. 7 Nisan 1915'de 10000 krş. maaşla Bursa Vâililiği'ne getirildi. 21 Eylül 1915'de «... görülen lüzuma binâen» bu vazifeden azledilerek ayrıldı. 7 Kasım 1915'de Dâhiliye Nezâretince "cevâz-ı ihtihdâm"ına karar verildi ve 2500 krş. ma'zuliyet maaşı tahsis kılındı. Bu târihten sonra herhangi bir me'muriyet almadı. 1925'de Dâhiliye Vekâleti'nce, kendisine teklif edilen me'muriyeti kabul etmediğinden emekliye sevk edildi. 1939 - 1945 yıllarında Ordu İl Genel Meclisi ve Daimî Encümen Üyeliklerinde bulundu. 1947'de Ordu'da vefat etti. Tespit edilebilen rütbesi "salise"dır. 1901'de 4. rütbeden "Osmanî" nişanı ile taltif kılınmıştı. Arapça, Farsça ve Fransızca bildiği sicillinde yazılıdır.

37- MUAMMER "BEY"

Sivas valisi, zalimliğiyle ün yapmıştır; Sivas, Samsun, Amasya, Tokat ve diğer vilayetlerin Ermeni halkının katlinden sorumludur. Tutuklanmıştır.

Muammer Cankardeş; Sivas Bidayet Ceza Mahkemesi reislerinden Mehmed Sami Beyin oğludur. 1875'de İstanbul'da doğmuştur. 1899'da Mülkiye'den mezun oldu. Aynı yıl Sivas vilayeti Maiyet memurluğuna atandı. Buradan kaymakamlığa terfi etti. 1902'de Hafik Kaymakam vekilliği yapmış, aynı yıl Kangal Kaymakamlığına atanmıştır. 1908 yılına kadar sırasıyla Niksar, Aziziye (Emirdağ) Vodina ve tekrar Aziziye'de Kaymakamlık yaptı. Daha sonra mutasarrıflığa terfi etti. 1909'da Kayseri, 1911'de Adana, aynı yıl Konya, 1913'de Sivas ve 1916'da ikinci defa Konya valiliklerinde bulundu.

Mütarekenin imzalanmasından sonra 1 Aralık 1918'de azledildi. Tutuklu olarak getirildiği İstanbul'da önce polis müdüriyetinde, sonra da Bekirağa Koğuşunda hapsedildi. 28 Mayıs 1919'da Malta'ya gönderildi. 6 Eylül 1921'de Malta'dan dönerek Ankara'daki Milli Kuvvetlerin emrine girdi. 2 Nisan 1922'de Kayseri mutasarrıflığına atandı. Ağustos 1923'te ise ikinci dönem TBMM'ye Sivas mebusu olarak girdi. 1927'de ikinci defa olarak Sivas mebusu seçildi. 18 Kasım 1928'de öldü. İttihat ve Terakki Cemiyetinin daimi ve çok aktif üyelerindendi.

38- ZÜLFÜ "BEY",

Diyarbakir Mebusu

Zülfü Tigrel, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1920) Diyarbakır azalığı yapmıştır. Atatürk tarafından Birinci Meclis üyesi yapılır ve 1930'lu yıllarda vefat edene kadar Diyarbakır'ı temsilen Meclis'te görev alır. Diyarbakır eski senatörlerinden İhsan Hamit Tigrel'in ağabeyidir.

39- MAZHAR "BEY"

Erzincan mebusu, Halet'in kayınbiraderi (n°32)

40- CEMAL "BEY"

Trabzon valisi, vilayetin Ermenilerinin imhasından sorumludur. Berlin'e kaçmıştır.

Cemal Azmi; (?-1922) Namı değer "Sopalı mutasarrıf" olarak bilinen ittihatçı, Rize mutasarrıfı iken 1915'in başında, İttihat ve terakki Katib-i mesullerinin Kara Kemal başkanlığında Trabzon'daki toplantısı sonunda özel bir seçim olarak Trabzon valisi ve bölgesel divan-ı harp mahkemesi başkanı olarak atanır. İttihat ve Terakki merkez komite üyesi Yenibahçeli Nail ile birlikte ermeni tebanın likidasyonunun Erzurum'dan sonraki ikinci merkez üssüne komuta eder. Tehcir sırasında işlediği suçlardan dolayı 1919'daki divan-ı harp davasında gıyabında yargılanıp idam cezasına çarptırılmıştır.

Osmanlı bürokrasisinin eski tüfeklerinden, iki kez donanma bakanlığı yapmış Çürüksulu Mahmud Paşa, 2 Aralık 1918 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada Trabzon'daki ermeni nüfusun imhasında vali Cemal Azmi'nin suçlu olduğunu beyan eder. Paşaya göre Azmi emirlerini ittihat ve terakki merkez komitesinden almıştır. 11 Aralık 1918'deki meclis oturumunda Trabzon mebusu Hafız Mehmet (1926 yılında diğer İttihatçılarla birlikte idam edilmiştir), utancını şöyle dile getirir: *"Allah bizim belamızı verecektir. Mesele çok açıkta olduğundan inkâr edilemez. Ordu şehrindeki [o sırada Trabzon'un ilçesidir]*

Ermeni vakasına şahidim. Samsun'a nakil bahanesiyle sancak mutasarrıfı (Faik) Ermenileri mavnalara doldurdu ve onları bahra ilka attırdı. Bunu bütün vilayette tatbik ettiğini işitmiştim. İstanbul'a döner dönmez onlar aleyhinde davaya muvaffak olamadım."

Trabzon'daki tehcir öldürmelerinin denizde yapıldığına dair bir tanıklık, 1919'daki Trabzon divan-ı harbi örfi mahkemesinin 3 Nisan 1919 tarihli 4. oturumunda verilir: tanık kadın, "Cemal Azmi Bey'in erkekleri cem ettirerek kayıklarla Kumkale cihetine sevk edilmeleri için jandarmalara emir verdiği" ve "bunların esna-yı sevkde bir kısmının kurşunla, kısm-ı diğerinin denize atılmak suretiyle hepsinin itlaf edildiği"ni söyler.

Cemal Azmi'nin emriyle 1915'te ordu'da iki tekne dolusu erkek, kadın ve çocuğun Samsun'a sevk bahanesiyle denize atılması olayını Trabzon davasında 16. duruşmada (5 Mayıs 1919) ordulu tüccar Hüseyin de doğrular, samsun'a doğru yola çıkan teknelerin iki saat sonra boş döndüğünü, kısa süre sonra kıyıya cesetlerin vurduğunu söyler.[4] İttihat ve Terakki merkez komite üyesi Nail ile Cemal Azmi hakkında bu davada gıyaben verilen idam kararının gerekçesinin temelinde bu suçun sabit görülmesi yatmaktadır ("...bahra ilka etmekle boğdurup mahv edildikleri..."). Trabzon'daki bu tarz öldürmelerden Almanya'daki üstlerine "gizli" bir rapor gönderen Liman Von Sanders de bahseder, Trabzon mahkûm çetelerinin "hayvanca vahşet"ini içeren bu imha planının "uzun bir süre önce tasarlanmış" olduğunu düşünür.

Aynı 5 Mayıs 1919 tarihli oturumda Trabzon'da o dönem "Lazistan havalisi kumandanı" Avni Paşa, tanıklığında kendi emrindeki teşkilat-ı mahsusa alayının kırım la ilgisi olmadığını, ancak "Cemal Azmi bey'in fedaisi olan bir çeteden mürekkep tehcir ve taktile bakan ayrıca bir teşkilat-ı mahsusa çetesi olduğunu" beyan eder.

Bunun dışında, Trabzon polis şefi Nuri, davanın 10 Nisan 1919 oturumunda Cemal Azmi'nin hediye olarak bazı ittihatçılara "5-6 tane genç ermeni kızı" gönderdiğini itiraf eder. Gümrük müfettişi Besim ise, 5 Mayıs oturumunda tehcir sırasında Kızılay hastane binasının valinin cinsel iştahını tatmin için kullanılan bir yer haline geldiğini bildirir. 12 Nisan oturumunda tüccar Mehmet Ali Kızılay binasının genç ermeni kızlarına tecavüz yeri olarak kullanıldığını teyit eder ve

vali Cemal Azmi'nin burada kendi kişisel zevki için 15 ermeni kızı alıkoyduğunu iddia eder.

Duruşmaların öncesinde Cemal Azmi çoktan Berlin'e kaçmıştır. Denizde öldürülen Ermenilerle ilgili duruşma haberi kendisine bir arkadaş toplantısında ulaştırıldığında, kahkahayla, "bu yıl boğmalardan dolayı hamsi çoğalacak" dediği aktarılır.

Politbüroyla kaderini birleştirmiş bu ittihatçı, Talat Paşa'nın öldürülmesinden 1 sene sonra intikamcı bir ermeni saldırgan (1921'de kırımdaki rolü sebebiyle Sait Halim Paşa'yı öldüren Arşavir Şıracıyan) tarafından Berlin'de öldürülür. O sırada yanında eşi, Talat'ın karısı Hayriye, annesi, kızı, Bahaeddin Şakir (o da hedeftir, öldürülür) ve Şakir'in eşi bulunmaktadır.

Cemal Azmi'nin adı Trabzon'da bir ilkokula verilmiştir.

41- TAHSİN "BEY",

Erzurum valisi, sonradan Suriye valisi

Hasan Tahsin Uzer; Enver Paşa'nın kuzeni, Selanik İTC'nin çekirdeği mensubudur. M. Kemal mütarekede Hasan Tahsin'in şimdi müze olan Şişli'deki evini kullanmaktadır. Hasan Tahsin'in annesi de ittihatçı olarak anılmaktadır.

Hasan Tahsin, Kethüda Hacı İbrahim Ağa'nın oğlu olup 29 Ağustos 1877 tarihinde Makedonya bölgesinde, Prizren ilçesine bağlı Rodomir bucağının Serin köyünde doğmuştur.

İptidai mektebi birincilikle bitirdikten sonra Selanik rüştiyesinde iki yıl okumuş, eğitimine İstanbul'daki Soğukçeşme Askeri Rüştiyesinde devam etmiştir. 1897 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun olmuştur. Burada okurken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kaydolmuş, güvendiği bazı arkadaşlarını, hatta annesini bile cemiyete üye olarak yazdırmıştır. Bu dönemde kendi deyimiyle "ufak tefek ihtilalimsi hareketlere öncülük" ediyordu. Aynı yıllarda cemiyet çalışmaları yüzünden tutuklandı ve toplam 29 gün Beşiktaş Karakolu'nda sorguya çekildi.

1897 yılının Eylül ayında devlet hizmetine girerek Drama livasının Pürsiçan nahiye müdürü oldu. Bu göre Hasan Tahsin Bey için bir nevi sürgündü. Çünkü görev mahalline güvenlik önlemleriyle gönderildi ve Drama'nın bağlı bulunduğu Selanik valiliğine yazılan yazısında da "Avrupa'ya kaçma ihtimali"nin olduğu yazılıydı.

Pürsiçan'daki beş aylık müdürlüğünün ardından Çiç bucağına nakledildi. Altı ay da burada kaldıktan sonra yeniden Pürsiçan'a gönderildi. Sonrasında ise Ağnus (Ağustos) bucağında kaymakamlık yaptı.

1902 yılında girdiği kaymakamlık sınavında başarılı olunca 1902'de Razlık, 1903'de Gevgili, 1905'de Filorina, 1908'de Kesendire ve Selanik merkez kaymakamlıklarında görev aldı. Son görevini yaparken Selanik polis müdürlüğünü de vekâleten yürüttü. Daha sonra mutasarrıf oldu.

1909 yılında Drama ve 1912 yılında da Beyoğlu mutasarrıflığında bulundu ve buradan vali oldu. Nisan 1913'de Van, Ekim 1914'de Erzurum, Ağustos 1916'da Suriye valiliklerine atandı. 1918'de istifa ederek İstanbul'a geldi. Ancak Suriye'de durumun kötüye gitmesi üzerine yeniden Suriye valiliğine atandı. Kasım 1918'de de Aydın valiliğine atandı. Üç hafta sonrasında ise "ittihatçı" olduğu gerekçeyle azledildi ve 22 Mart 1920'de Malta'ya gönderildi.

30 Nisan 1921'de Malta'dan dönüşte TBMM'de ilk önce İzmir mebusu olarak görev yaptı. Sonrasında ise Kasım 1925'de Ardahan, Aralık 1927'de Erzurum ve Mayıs 1933'de Konya mebusu olarak parlamentoya girdi. Güdümlü muhalefet partisi Serbest cumhuriyet Fırkasının da kurucusudur. 6 Eylül 1935-3 Kasım 1939 tarihleri arasında 3. Genel Müfettişlik görevinde bulundu ve bu tarihte vefat etti. Oğlu Celalettin Uzer 1960 askeri darbesinden sonra kurulan restorasyon hükümetinde son ittihatçı paşa İsmet İnönü'nün hükümetinde İmar ve İskan Bakanındır.

42- SABİT "BEY";

Harput valisi, katliam örgütleyicisi; tutuklanmıştır

Sabit Sağıroğlu; (1881 Kemah, 16 Ocak 1960 Ankara)

II.TBMM Erzincan mebusu. İlk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra altı yıl süreyle özel ders aldı. Çeşitli yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik yaptı. I.Dünya Savaşı sonrası tutuklanıp Malta'ya sürüldü. Eylül 1921'de Erzurum Valiliğine atandı. İkinci TBMM'ye Erzincan'dan milletvekili seçildi ve dönem sonrası Erzurum Valiliğinden emekliye ayrıldı. 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasında yer aldı. 1931-1935 arası Erzincan milletvekili olarak yeniden Meclis'e girdi. Daha sonra Elâzığ (1939-1946) ve Erzincan (1946-1954) milletvekili olarak parlamento-daki yerini korudu.

42- MEMDUH "BEY",

Erzincan ve sonradan Musul mutasarrıfı. Ermenilere yönelik işkencelerle ün yapmış bir canı.

Memduh Sermed Bey; Mutasarrıflardan Erzurumlu Ispanakcı-zade Mustafa Tayyar Paşa'nın oğludur. 1876'da Erzurum'da doğdu. Lise öğrenimini Mülkiye'nin idadi kısmında tamamladıktan sonra 1899'da yüksek kısmı bitirerek mezun oldu.

8 Eylül 1899'da Erzurum vilayeti maiyet memurluğunda ilk devlet hizmetine girdi. Stajını tamamladıktan sonra sırasıyla Hınıs, Tortum kazaları kaymakam vekilliklerinde, Erzurum İdadisi tarih ve Fransızca muallimliklerinde, Erzurum maarif müdür vekilliğinde görev yaptı. 1902-1906 arasında Erzurum nüfus müdürlüğünde bulundu. Burada kaymakamlığa terfi etti. 1906'da Cide kaymakamı iken "Hıttâ-i Irakiyye Islah Heyeti" başkâtipliğine getirildi. Daha sonra sırasıyla Yekbuze (1909), Nevrekep (1911), Kosova Merkez (1912) kaymakamlıklarını ifa etti. Kosova'da mutasarrıflığa terfi etti. 1912'de Senice, 1913'de Tokat, 1914'de Erzincan mutasarrıflıklarında bulundu.

14 Eylül 1915'de Bitlis vali vekilliğine, 20 Şubat 1916'da Bağdat vali vekilliğine, 23 Ağustos 1917'de Bitlis valiliğine, 27 Eylül 1917'de ise Musul valiliğine atandı.

Musul'un düşmesinin ardından 26 Ekim 1918'de İstanbul'a döndü. 11 Aralık 1918'de tutuklandı. Altı ay tutuklu kaldıktan sonra Malta'ya gönderildi. 6 Eylül 1921'de Malta'dan Ankara'ya döndü.

1922 yılının Kasım ayında İzmir'de bir trafik kazası sonucu öldü.

43- ATIF "BEY"

Ermenilerinin imhası sonrasında, aynı görevi Kastamonu'da üstlenmiş Ankara valisi.

Mustafa Atif Bayındır; Mal Müdürlerinden Mehmed Râsih Efendi'nin oğludur. 1882 (1300 H.)'de Rodos'da doğdu. Rodos Süleymaniye Medresesinde orta, Beyrut İ'dâdisi'nde lise öğrenimini tamamladı. 8 Temmuz 1906'da Mülkiye'nin

Yüksek Kısmı'ndan "iyi" derecede me'zûn oldu. Eylül 1906'da ta'yîn edildiği Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Rodos) Vilâyeti Maiyyet Me'murluğunda stajını bitirip Kaymakamlığa terfi' etti. Eylül 1909'da Fav (Basra), Nisan 1910'da Cuma'-i Bâlâ, Ekim 1911'de

Gebze Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Gebze Kaymakamı iken Nisan 1913'de Bursa Meb'usu olarak Meclis-i Meb'usan'a girdi. I. Dünya Savaşı sebebiyle Meclis'in kapatılması üzerine Ekim 1915'de Dâhiliye Nezâreti Mahallî İdareler Müdürlüğüne getirildi. Ocak 1916'da Ankara, Nisan 1917'de Kastamonu, Temmuz 1918'de Halep, Eylül 1918'de 2. Defa Kastamonu Vilâyetleri Valiliklerine yükseltildi. Aralık 1918'de İzzet Paşa Kabinesi tarafından Kastamonu Valiliğinden azledildi. Millî Mücadele ve Mütareke yılları da dâhil olmak üzere 9 yıla yakın serbest çalıştı. Nisan 1927'de Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğüne ta'yîn edildi. Ekim 1931'de Ziraat Vekâleti Müstesarlığı'na getirildi. Ağustos 1935'de İstanbul Milletvekili olarak T.B.M.M.'ne girdi. Mebusluğu 8. Devre sonu olan Mayıs 1950'ye kadar devam etti. Mayıs 1950'de Mebusluğa seçilemediği için serbest çalışmağa başladı. Bundan sonraki durumuna dair bilgi bulunamadı. Fransızca, İngilizce, Almanca bildiği sicilinde yazılıdır.

44- CEVDET “BEY” ;

Cevdet Tahir Belbez Bey (Cevdet Bey); Van valisi, Van’daki terör ve katliamlardan sorumlulardan biridir

Babası Tahir Paşa, aslen Arnavut olup, eski Osmanlı Van Valilerindendir. Cevdet Bey Van valisi olmadan önce Çatak Kaymakamlığı yaptı. Cevdet Bey, Enver Paşa'nın kız kardeşinin eşidir. Enver Paşa'nın eniştesi olduğu için paşa yapılmıştır. Başkale Mutasarrıflığından kasap taburu ile birlikte, önce vali yardımcısı oldu. I. Dünya Savaşı'nın başladığında Van valisi olan Hasan Tahsin Uzar, Erzurum'a tayin edilince, onun yerine yardımcısı olan Cevdet Bey getirildi. Cevdet Bey'in vali olması ile Van Ermenileri için cehennem hayatı başlar. Ermeni kurbanların ayak tabanlarına nal çakmasıyla ünlü olduğundan nalbant lakabı verilmiştir. 7 Nisan 1915'de başlayan çatışmalarda, Van'da Osmanlı Valisi Cevdet'in girişimiyle 20 bine yakın Ermeni, askerler ve Kürt çeteleri tarafından katledildi. Mayıs 1915'de Cevdet Bey, Rusların önünden Van'dan kaçarken, Siirt'e geldi, Keldani ve Ermeni başpiskoposluklarını yaktırdı. Haziran 1915 ayının ortasında Enver Paşa'nın amcası Halil ile Cevdet Bey'in birlikleri Bitlis'i kuşattılar. Halka gözdağı vermek için 20 Ermeni'yi astırdılar. Ayrıca 4500 erkek tutuklanıp kurşuna dizildi. Kadın ve kızların bazıları ise yaramaz denilerek öldürüldükleri gibi geriye kalanların bir bölümü de sürgüne gönderildi. Ermeniler katliamdan kurtulmak için birçok yerde Müslüman oldular. Enver Paşa'nın kız kardeşinden boşanınca paşalık unvanı geri alındı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Malta'ya sürgün edildi. Trabzon'daki Ermeni katliamlarının sorumlusu olarak Malta'da tutuklu bulunan Acenta Mustafa (Kırzade) ile birlikte Malta'dan firar etmiştir. Cumhuriyetten sonra İzmir'de eski İttihatçılarla ticaret yapmıştır. Dikili'deki çiftliğinde Mustafa Kemal'i ağırlamıştır. Said-i Nursi'nin öğrencilerindendir.

46- ÇERKEZ RÜŞTÜ

Diyarbakir polis müdürü, vali Dr. Reşidin dostu, Zohrab ve Vartkes'in katili, çete lideri.

47- İSMAİL HAKKI “BEY”;

Adana valisi 3/216 İsmail Hakkı 4/1211 İ.Hakkı Ramazanoğlu?

48- CEMÂL “BEY”

Hatîbzâde Ahmed Cemal; Samsun mutasarrıfı

49- SALİH ZEKİ “BEY”

Develi kaymakamı; Kayseri’de terörü örgütlemiş ve Ermeni tutuklulara bizzat işkence yapmıştır. Hizmetleri sayesinde İstanbul’da “mektupçu” rütbesiyle taltif edilmiştir. Soykırımdan sağ kurtulanların imhasını örgütlemesi için 1916’da Der Zor (Mezopotamya)’ya gönderildi. “*Tehcire uğrayan*” 60.000’den fazla Ermeni’yi katledip küçük çocukları Fırat’a atarak görevini layıkıyla yaptı.

Salih Zeki; Samsun Tacirlerinden İsmail Efendi ile Melek Hanım’ın oğludur. 1879 (1295 R)’da Samsun’da doğdu. Samsun Rüştîyesi’nde orta, Trabzon İ’ddâisi’nde lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1902’de Mülkiye’nin Yüksek Kısmından “pekiyi” derecede me’zun oldu. 16 Kasım 1902’de Ziraat Bankası Muhasebe Kalemi Mukayyid Refikliği’ne ta’yîn edilerek Devlet hizmetine girdi. 28 Aralık 1902’de bu görevden ayrılarak idare mesleğine geçti. 14 Ocak 1903’de ta’yîn edildiği Canik(Samsun) Sancağı Maiyet Memurluğu’nda stajını bitirdikten ve iki ders yılı da Samsun İ’ddâisi Cebir Muallimliği’nde görevlendirildikten sonra kaymakamlığa terfi’ etti. 23 Temmuz 1906’da Tirebolu, 13 Ekim 1909’da Vakfıkebir, 27 Haziran 1910’da Ünye, 6 Şubat 1911’de Bafra, 7 Nisan 1912’de Alaşehir, 10 Kasım 1914’de İncesu, 4 Mart 1915’de Develi Kazaları Kaymakamlıklarına; 27 Ekim 1915’de İstanbul Vilâyeti Mektupçuluğu’na; 3 Şubat 1916’da 3. Sınıf Mülkiye Müfettişliği’ne atandı. Ehliyet ve başaısı göz önüne alınarak mutasarrıflığa yükseltildi. 25 Haziran 1916’da Zor Sancağı Mutasarrıflığı’na getirildi. Bu görevde iken izinli olarak ayrılmasına rağmen görevinin başına dönmediğinden 18 Mart 1917’de istifa etmiş sayıldı. Bundan sonraki durumuna, vefat tarihine ve medenî hâline dair, araştırmalara rağmen bilgi bulunamadı. Anadili olan Çerkezceden başka Fransızca bildiği sicillinde yazılıdır.

Salih Zeki (Zor) Der es Zor'da en az 200.000 Ermeni'nin ölümünden sorumludur. (Taner Akçam Ermeni Meselesi Hallolunmuştur; İletişim, 2008, s 65.)

Dadrian, Salih Zeki'nin Talat'ın Suriye'ye gönderdiği iki cellâdından biri olduğunu kaydeder: "*Talat, iki cellâdını kurban nüfusundan kalan bitap düşmüş ve bir deri bir kemik kalmış insanların kılıçtan geçirilmeleri için Halep ve Der Zor'a gönderdi. Onlardan biri Abdüllahat Nuri idi[Abdüllahat Nuri, Ankara hükümetinin dış işleri bakanı Yusuf Kemal'in (Tengirşek) kardeşidir. Suphi ve arkadaşları Ocak 1921başlarında Kars'tayken Yusuf kemal ve Rıza Nur Sovyetlerle görüşmek üzere Moskova yollarındadırlar. Karabekir, Suphi ve arkadaşlarını bunlarla görüştürmek için Kars'ta bekletmektedir. Suphi, 5 Ocak 1921 tarihli raporunda Dr. Nazım'ın kayınbiraderi olan diğer bir soykırım suçlusu ve yıllarca dışişleri bakanlığını yürütecek Tefvik Rüştü'nün (Aras) Rusya'da komünizmi tetkik ve üçüncü Enternasyonal ile temin-i münasebet etmek üzere gideceklerini kayıt eder (Cilasun s 124) Soykırım suçlamasıyla tutuklanan Nuri, Ermeni Patriği tehdit edilerek alınan ifade ile Bekirağa bölüğünden çıkarılmıştır]* diğer özel cellât Salih Zeki idi. Salih Zeki, dehşetli ayrıntıları soykırım boyutlarının işareti olan kitlesel cinayetin en cehennem yerlerinden biri olan Der Zor yakınlarındaki cinayetleri [Bu satırların yazarı bu kitlesel cinayetlerin izlerine Der es Zor yakınlarındaki Mergadeh'te 2007 yılında bizzat şahit olmuştur; 100 yıla yakın süre geçmesine rağmen soykırımın izleri hala silinmemiştir <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=article&sid=8905>] fiilen yönetmiş ve bizzat yardımcı olmuştur. Salih Zeki, Kayseri sancağında ki Everek'ten nakledilmiş ve [katliama bulaşmak istemeyen mutasarrıf Ali Suat görevden alınarak] Der Zor bağımsız sancağının mutasarrıfı olmuştu. İddianame yok etmiş olduğu Ermenilerin sayısıyla övündüğünü kaydeder" (Vahakn N. Dadrian, Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller, Toplu Makaleler Kitap 1, Çev Atilla Tıygan, Belge Y. 2004. s 255 dnp.26)

"İskenderun konsolosu Hoffman 29 Ağustos 1916 tarihli bir raporda, haftalarca, aylarca süren zorunlu tehcir yolculuklarından sağ kalan Ermeni kabilelerine karşı yürütülen bir dizi katliamdan söz eder. Yüzeli kilometre uzunluğundaki Halep Der Zor vadisinde kiralık

Çerkez gruplarının göçmenlerden kalanların neredeyse hepsini kestiklerini anlatır.” (Vahakn N.Dadrian, Ermeni Soykırımında kurumsal Roller... S 112)

50- FUAT “BEY”

Malatya mutasarrıfı, Van eski mutasarrıfı, çete lideri.

51- ZEKAI “BEY”

Talas mutasarrıfı. Kayseri Amerikan Kolejinin Ermeni öğrencilerini cezaevine sokmuştur.

Aziz Zekai Apaydın; Bosna Tacirlerinden Hacı Salih Efendi'nin oğludur. 1880 (1296 R.'de Bosna'nın Kraveşka Köyü'nde doğdu. Aydın Sancağı Rüştüyesi'nde orta, İzmir Merkez İ'dâdîsi'nde lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1903'de Mülkiye'nin Yüksek Kısmı'ndan "Pekiyi" derecede me'zun oldu. Eylül 1903'de ta'yîn edildiği İzmir Vilâyeti, Nisan 1905'de nakledildiği Aydın Sancağı Maiyyet Me'murluklarında stajını bitirdikten, bir süre de Aydın İ'dâdîsi Müdürlüğü ve Karasu Kazası Kaymakam Vekilliği yaptıktan sonra kaymakamlığa terfi' etti. Nisan 1907'de Volçetrin, Eylül 1908'de Palanga, Ekim 1909'da Uşak, Haziran 1910'da Eskişehir, Eylül 1913'de Beykoz Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Beykoz Kaymakamı iken ehliyet ve başarısı göz önüne alınarak Mutasarrıflığa terfi' ettirildi. Mayıs 1914'de Mersin, Ekim 1916'da Kayseri Müstakil, Haziran 1917'de Eskişehir Müstakil Sancakları Mutasarrıflık-larına getirildi. Mütareke'nin imzasından sonra kurulan 1. Dâmâd Ferîd Hükümetince Ocak 1919'da Eskişehir Mutasarrıf-lığı'ndan azledildi, tutuklanacağını anlayınca bir süre gizlendi ve sonra Avrupa'ya kaçtı. Mustafa Kemâl Paşa'nın Millî Mücadele'ye başladığını öğrenince bir İtalyan Vapuru ile gizlice Mersin'e çıktı. T.B.M.M. 1. Dönemine Adana Meb'usu olarak girdi. Adana eski Milletvekillerinden Damar Arıkoğlu "Hatıralarım" adlı eserinde Adana Mebusluğu'na getirilişini şöyle hikâye etmiştir

«... (1920 Ağustos'un ilk günlerinde Ankara'ya geldim. Birinci Dünya Harbi'nin başlangıcında, Adana Vilâyet Meclis-i

Umûmî'sinde Bahçe Kazası Azası bulunduğum bir zamanda, İngiliz Filosu, Mersin Sancağı'nın Gümrüğünü, resmi yerleri, bil-hassa pek yakında bulunan mühim Demiryolu Köprüsü'nü bombardımanla harap ettiği havadisi üzerine, Adana İttihad ve Terakki Mes'ulü Ali Rızâ Bey ile harabiyetin derecesini anlamak üzere Mersin'e geldik. Tahrîb edilen yerleri yakından gördükten sonra uzaktan medhini işittiğimiz Mersin Mutasarrıfı genç Zekayi Bey'i görmeden ayrılmadık. Zekayi Bey yakışıklı, ateş gibi bir genç; küçük kardeşi Safa Bey de bizim Adanalı İsmail Safa Bey'in [İsmail Sefa Özler] Mülkiye'den mektep arkadaşı. Bizi çok nazik karşıladı. Doğrusu sözünden sohbetinden çok memnun kaldım, içimde bir sempati yarattı. Ankara'nın Karaoğlan Caddesi'nde dolaşırken Zekâî Bey ile karşılaştım; hararetli el sıkışmadan sonra yakınımızdaki bir kahveye girdik. Söz Zekâî Bey'in durumuna intikal etti. Son memuriyeti olan Kayseri, (Eskişehir olacak) Mutasarrıfı iken, Harb'den mağlup çıkan İttihad ve Terakki Erkân'ının ileri gelenleri Türkiye'yi terk edip her biri bir tarafa gittikleri zaman, Zekâî Bey de Ermeni tehciri dolayısıyla memleketten uzaklaşmış. Bir zaman Bosna Sarayı'nda kalmış. Dost ve arkadaşları ile uzunca müddet oturduğu bu yerde, Vatan'dan uzak kalması ve memleket hasreti hiç bir suretle, istirahat etmesine imkân bırakmamış. Bu duygusuna ait yazdığı şiirlerin bazı parçalarını da okudu. Kuvvâ-i Milliye'nin başında Mustafa Kemâl Paşa'nın bulunduğu haberini alır almaz Millî Mücâdele'ye iştirak etmek için koşarak geldiğini de hulasaten bildirdi. Dostluğumuz bir kaç gün, boş zamanlarımda bu minval üzerine devam etti. Bir sabah İçel Meb'usu Tarsus Kadısı Hacı Ali Sabri ziyaretime geldi. "Adana Meb'usu Kathüdazâde İbrahim Bey Meclis Riyaseti'nden telgrafla Meclis'e İltihaka davet edilmiş; O da verdiği cevapta; şimdi söz zamanı değil. Müfrezemden ve siperimden ayrılmam. İstîfâmın kabulünü rica ederim; demiş. Bunun yeri münhaldır; Zekâî Bey bu açık yerden meb'us olmasını rica ediyor; sıkıldığından bizzat sana açamamış; çok sevdiği Çukurova'ya yardım etmeyi bir şeref biliyor ve sizin himmetinizi rica ediyor" dedi... Bunun üzerine "Zekâî Bey'i çok severim; ateş gibi bir insan. Çalışacağımı va'dederim. Fakat son söz Pozantı'nındır. Arkadaşların bu hususta ne düşündüklerini bilemem. Bu akşam

muhabere edeceğim. Kendisi de yanımda bulunsun" dedim. Gün aşırı, icap ederse her gün Pozantı ile telgraf başında konuşuyor; malûmat alıyor ve malûmat veriyordum. Akşam mutak saatte telgraf başında, İsmail Safa (Mülkiye 1000 Me'zumu; O sırada hem Adana Meb'usu, hem Pozantı'da kurulan Adana Vilâyeti Valisi bulunuyordu) Bey'le [Özler] karşılaştım. Cephe'nin durumu hakkında ma'lûmat verdi. Ortada değişmiş bir şey yoktu. Bıraktığım şekilde, üstünlük müfrezelerimizde, istedikleri şekilde hareketlerine devam etmekte ve Fransızların şehirlere sıkıştırılmış halleri de mahfuz bulunmaktadır. Ankara'ya ait istedikleri malûmatı verdikten sonra: "Şimdi yanımda eski Mersin Mutasarrıfı Zekâî Bey var. Size derin sevgi ve hürmetlerini sunuyor ve muvaffakiyetinizin devamını temenni ediyor. Aynı zamanda Kethüdâzâde İbrahim Bey'den inhilâl eden Adana Mebusluğu'na tâlib. Bir arada çalışmayı çok arzu ediyor. Bütün Ümitleri de sizdedir. Ben de Zekâî Bey'in ricalarına iştirak ediyorum. Burada bizimle canla başla çalışacak bir arkadaş olur" dedim. Safa Bey "Ben de senin gibi düşünüyorum. Fakat bu intihap işidir. Arkadaşlarımı ikna'a çalışacağımı va'd ederim. Bilmukabele hürmetlerimi söyleyiniz." şeklinde cevap verdi. Zekâî Bey muhaveremizi çok heyecanla ta'kid etti. Bir kaç gün sonraki muhaberemizde, Zekâî Bey'in Adana Meb'usluğu'na intihap edildiğini Safa Bey bizzat müjdeledi. Malûmat Zekâî Bey'i bir çocuk gibi sevindirdi. Bilâhare mazbatası Meclis'e geldi. 1 Eylül 1920 tarihinde Meclis'te Mebusluğu tasdik edildi. Resmen aramıza girdi.»

Bu dönemde Eskişehir İstiklâl Mahkemesi A'zâlığı'nda, Londra Konferansı'na katılan T.B.M.M. Delegasyon Üyeliği'nde; Suriye ile Gümrük Muahedesi akdine me'mur Hey'etin Reîsliği'nde; Lozan Konferansı Delegasyonu Müşâvirliği'nde de bulundu. 2. Dönemde Aydın Meb'usluğu'na getirildi. Bu arada 6 Mart 1924'den 30 Ağustos 1924'e kadar Ziraat Vekilliği yaptı. Meb'usluk uhdesinde kalmak üzere Eylül 1924'de Londra Büyükelçiliği'ne; Mayıs 1925'de Moskova Büyükelçiliğine gönderildi. Moskova'da iken T.B.M.M. 3. İntihap Devresi'nde Diyarbakir Mebusluğu'na getirilip 1 Kasım 1927'de Moskova'dan ayrıldı; T.B.M.M.'ne döndü. Bu dönem süresince de Fransızlarla Ankara'da yapılan Ticaret ve İkamet Antlaşmaları

Delegasyon Reisliği'ni, Paris'te toplanan Milletlerarası "Etablisman Muahedeleri Konferansı"nda Türkiye Deleğeliğini ifa etti. 27 Haziran 1930'da Nafia Vekilliği'ne; 27 Aralık 1930'da da Millî Müdafaa Vekilliğine getirildi. Dördüncü İntihap Devresi olan 1931'de yine Diyarbakir Meb'usu olarak kaldı. Millî Müdafaa Vekilliği sırasında 26 Kasım 1933'den 4 Şubat 1934'e kadar Adliye Vekil Vekilliği'ni de deruhte etti. 1 Mart 1935'de Millî Müdafaa Vekilliği'nden isti'fâ ederek ayrıldı. 5. Dönemde 3. defa Diyarbakir Mebusluğu'na getirildi. Bu dönemde T.B.M.M. Arzuhal Encümeni Reisliğine seçildi. 9 Temmuz 1935'de Meb'uslukdan ayrılarak 2. defa Moskova Büyükelçiliğine atandı. Bu görevi Eylül 1939'a kadar devam etti. Ocak 1940'da kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Emekli olarak oturmakta olduğu İstanbul'da 29 Nisan 1947'de öldü Fransızca ve Rusçaya bihakkın vâkıf olduğu, Rumcaya aşına bulunduğu, Sırpça konuştuğu sicilinde yazılıdır. Kırmızı-yeşil şeritli "İstiklâl Madalyası" hâmili olup, Mersin Mutasarrıflığı'nda iken 2. rütbeden "Mecîdî", Kayseri Mutasarrıfı iken Millî Eğitim'in ilerlemesi hususundaki hizmetlerine karşılık 3. rütbeden "Osmanî", Eskişehir Mutasarrıfı iken tebdîlen 2. rütbeden "Mecîdî" nişanları; Kayseri Mutasarrıflığında iken "*Harb Madalyası*" ile taltif edilmişti.

52- MAHZAR "BEY"

Mahzar Müfit Kansu (1873-1948); İzmit Mutasarrıfı,; Türk devlet adamı, vali, milletvekili ve yönetici.

1873 yılında Denizli'de doğdu. Edirne'de gördüğü ilk ve orta öğreniminden sonra Gelibolu'da (1891) ve Edirne İdadisi'nde tarih ve matematik öğretmenliği yaptı. Mekteb-i Mülkiye'yi bitirerek değişik yerlerde mülki amirlik yaptı. İdareci olarak Havsa, Çorlu, Çisr-i Ergene ve İskeçe kaymakamlığında, 1908'den sonra da Gümölcine, Lazistan, Mersin, İzmit ve Balıkesir mutasarrıflıklarında bulundu. İttihat ve Terakki Fırkası'na üye oldu. 3 Mayıs 1919'da Bitlis valisiyken İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alındı Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne katıldı. Heyet-i Temsiliye'de bulundu. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Hakkâri'den milletvekili olarak seçildi. Meclisin kapatılmasından sonra 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de yine Hakkâri milletvekili

olarak görev aldı. Ardından vali, İstiklal Mahkemesi Başkanı ve 5. dönem Denizli milletvekili olarak görev yaptı.

Mustafa Kemal ile birlikte olduğu zamanlarda olaylarla ilgili özel notlar tutan ve daha sonra anılarını yayınlayan Kansu, 1948'de İstanbul'da vefat etti.

53 - ZEKERİYA ZİHNİ BEY;

Edirne valisi, canı ruhlu bir tehcir örgütleyicisidir.

Zekeriya Zihni Bey [Baj]; 2.6.1919-30.4.1921 Edirne Valisi (Sinop, Rodosto (Tekirdağ) Mutassarrıfı, 1914-15) Edirne Valisi 1915-18, Tekirdağ Devlet Hastanesi Kurucusu, (Tekirdağ'da ismine sokak var) (Çerkeş) ZEKERİYA ZİHNİ BEY: Büyük Çerkeş sürgününde (1864) Kafkasya'nın Abzah yöresinden sürülerek Anadolu'ya gelen ve Tokat-Erbaa yöresinde yerleşen bir Adige ailesinin çocuğudur. I.Dünya Savaşı yıllarında Tekirdağ Mutasarrıflığı ve Edirne Valiliği görevlerinde bulundu. Mütareke döneminde İngilizler tarafından, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Edirne-Çatalca yöresi Rumlarını Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri vasıtasıyla Yunanistan'a göç ettirme politikasından (massacre blanc-beyaz katliam) sorumlu sayılarak o da tutuklandı. Diğer birçok Osmanlı aydınıyla birlikte Malta adasına sürüldü (1919-1921). Adigece, Türkçe ve İngilizce biliyordu. Bu sürgün yıllarında Çerkeş gelenekleriyle ilgili bir eser kaleme aldı. "Jebağı Baj" takma adıyla önce "Yeni Kafkas!" (1957-62) dergisinde bölümler halinde yayımlanan bu eseri, daha sonra Yaşar Bağ tarafından sadeleştirilerek "Çerkesya'da Sosyal Yasayış-Adetler" (Ankara 1969) adıyla kitap halinde de yayınlanmış olup, halen Türk dilinde bu konudaki tek eser olma özelliğini korumaktadır.

54- MİTHAD "BEY";

Kayseri mutasarrıfı

55- GANİ "BEY";

İTC'nin Sivas'taki kâtibi mesulüdür.

56- BEDRİ "BEY";

Mardin (Diyarbakir) valisidir.

İbrahim Bedreddin, Mütarekede tutuklanarak Bekirağa bölüğüne konur. İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilir. Ankara ile İngilizlerin anlaşması sonucu hakkındaki suçlamalardan yargılanmaz.

57- İHSAN "BEY";

Siverek (Diyarbakir) valisi

Abdülğani İhsan; (1872 (1289 H.)'de İstanbul'da doğdu. Mülkiye'nin Mek. Nu. 1051 (59) İ'dâdî Kısım'ında lise öğrenimini tamamladı. Yüksek Kısım'dan mezuniyetini müteâkıb, Kasım 1894'de Sivas İ'dâdîsi Muallimliği'ne tayin edilerek Devlet hizmetine girdi. Eylül 1895'de Selanik İ'dâdîsi 1. Müdür Muavinliği'ne ve Muallimliği'ne; Ekim 1896'da Denizli İ'dâdîsi Müdürlüğü'ne ve muhtelif dersler Muallimliklerine getirildi. Kaymakamlık için gerekli yaş haddine erişerek 1899'da Cizre, 1902'de Pogon, 1903'de Premedi, 1907'de Avlonya, Eylül 1908'de Nazilli Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Ehliyet ve başarıları göz önüne alınarak Mutasarrıflığa yükseltildi. Kasım 1909'da Aydın, Temmuz 1911'de Hakkâri, Aralık 1911'de Çamlık (Yanya), Ekim 1913'de Siverek, Kasım 1915'de Kozan, Aralık 1917'de Cebel-i Bereket (Osmaniye), Ocak 1923'de Tekirdağ Sancakları Mutasarrıflıklarına getirildi. Ağustos 1924'de Tekirdağ Livası'nın Vilâyet hâline getirilmesi üzerine aynı yer Valiliği'ne terfi etti. Şûrây-ı Devlet'in Mayıs 1927'de Ankara'da yeniden teşkili üzerine Şûrây-ı Devlet A'zâlığı'na seçildi. Bu vazifede iken Nisan 1930'da Ankara'da vefat etti.

58- HALİS "BEY"

Biçeri (Diyarbakir) valisi

59- NURİ "BEY"

Lice (Diyarbakir) vali muavini

60- NECİBZADE KADER;

Palu (Harput) valisi

Mehmed Kadri Necip Üçok: Diyarbakir Vilâyeti Mektûbî Kalemi Kâtiplerinden Hafız Mehmed Necib Efendi ile Fatma Hanım'ın oğludur. 1881 (1297 R.)'de Diyârbekir'de doğdu. Diyarbakir Askerî Rüşdiyesi'nde orta, Bursa İ'dâdisinde lise öğrenimini tamamladı. 27 Eylül 1905'de

Mülkiye'nin Yüksek Kısmı'ndan me'zun oldu. 30 Ekim 1905'de ta'yîn edildiği Diyârbekir Vilâyeti Maiyyet Me'murluğu'nda stajını bitirip Kaymakamlığa terfi' etti. 31 Ocak 1907'de Siverek, 28 Nisan 1908'de Viranşehir Kaymakamlık-larına atandı. Viranşehir Kaymakamı iken 6 Mayıs 1909'dan 17 Ekim 1909'a kadar Ma'den (Ergani) Sancağı Mutasarrıf Vekilliği'nde de bulundu. 8 Kasım 1909'da Cizre, 4 Eylül 1912'de Palu Kazaları Kaymakamlıklarına nakledildi. Palu Kaymakamı iken ehliyet ve başarısı göz önüne alınarak Mutasarrıflığa yükseltildi. 22 Aralık 1916'dan 9 Eylül 1917'ye kadar vekâleten, 10 Eylül 1917'den 18 Nisan 1918'e kadar asaleten Mardin, 21 Nisan 1918'de Muş Sancakları Mutasarrıflıklarına getirildi. Muş Mutasarrıfı iken Diyarbakir Mebusluğuna seçilerek 20 Nisan 1919'da görevinden ayrıldı. 16 Mart 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının İngilizler tarafından dağıtılması üzerine de Anadolu'ya geçerek T.B.M.M. 1. dönemine Diyarbakir Mebusu olarak katıldı. 16 Eylül 1920'de idareciliği tercih edip Meb'uslukdan çekildi; Van Valiliğine atandı. 1 Ekim 1920'de Urfa Sancağı Mutasarrıflığına;

30 Ocak 1923'de 1. sınıf Mülkiye Müfettişliğine; 7 Şubat 1926'da Tokat, 24 Temmuz 1930'da Amasya, 31 Temmuz 1936'da Eskişehir, 26 Mayıs 1938'de Çoruh (= Artvin) Valiliklerine nakledildi. Çoruh Valiliğinden 15 Nisan 1940'da kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Bundan sonra, uzun yıllar ücretli olarak Maliye Vekâleti Kazanç Vergileri İtiraz Tetkik Komisyonu Üyeliğinde bulundu. 29 Mayıs

1958'de vefat etti. Arapça, Farsça, Fransızca, Ermenice bildiği sicillinde yazılıdır. Palu Kaymakamı iken Dersim İsyanı'nın bastırılmasında gösterdiği başarıdan dolayı 1912'de 3. rütbeden "Mecîdî" nişanı, 1916'da "Beyaz Şeritli Harp Madalyası", T.B.M.M. kararı gereğince de "Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası" ile taltif edilmiştir. Bahriye Uçok'un kayınpederidir.

61- ZÜLFÜZADE ADİL;

Silvan (Diyarbakır) valisi

Ömer Adil Tigrel; Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden Ali Hâmid ile Meymenet Hanım'ın oğlu ve Süleyman Nazif'in kayınpiraderidir. 1887 (1305 H.)de Diyarbakır'da doğdu. Diyarbakır Askerî Rüşdiyesi'nde orta, İstanbul Nümûne-i Terakki İdâdîsi'nde lise öğrenimini tamamladı. 12 Ağustos 1910'da Mülkiye'den "iyi" derecede me'zun oldu. Eylül 1910'da ta'yîn edildiği Diyarbakır Vilâyeti Maiyyet Me'murluğunda stajını bitirdikten, bir süre de Diyarbakır Muallim Mektebi Edebiyyât Muallimliğinde ve Diyarbakır Belediye Reisliğinde bulunduktan sonra kaymakamlığa terfi' etti. Eylül 1913'de Silvan, Kasım 1915'de Savur, Nisan 1916'da Lice Kaymakamlıklarına; Mardin, Malatya Müstakil Mutasarrıflıklarına; Manisa Mensup İdare Hey'eti A'zâlığına; 1944-1945 yıllarında 2. defa Diyarbakır Belediye Reisliğine atandı. Temmuz 1947'de emekliye ayrıldı. Emekli olarak oturmakta olduğu Diyarbakır'da Ekim 1960'da vefat etti.

62- NACİ "BEY"

İTC'nin Trabzon'daki faal ajanlarından biri ve daha sonra İstanbul'da tüccarlık yaptı.

63- "DOKTOR" ABDULLAH

İTC'nin Haymana (Ankara)'daki kâtibi mesulü; Ermeni mezaliminde önemli bir rol oynamıştır.

64- NECATİ “BEY”

İTC'nin Ankara'daki reisi

65- GANİ “BEY”,

İTC'nin Edirne'deki tam yetkili mebusu

66- HASAN FEHMİ “BEY”

Kastamonu valisinin dostlarından biri, İttihadın kâtibi mesulü.

Hasan Fehmi [Tümerkan] Acara-1875-1932, I,II. III. Dönem Sinop, II: III; IV dönem TBMM Kastamonu mebusu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından sonar ailesi ile birlikte Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden birilerin oğludur. Medrese öğrenimi gördü. Hukuk mektebini bitirdi. Avukatlık müderrislik yapmıştır. Savaş sonrası Malta'ya sürülenler arasındadır. Oğlu dr. Muhittin Tümerken IX. Ve X. dönem Sinop mebusluğu yapmıştır.

67- CEMAL OĞUZ “BEY”;

İTC'nin Çankırı'daki kâtibi mesulü

68- İBRAHİM “BEY”

İTC'nin Bursa katibi mesulü

69- FERİD “BEY”

İTC'nin Konya kâtibi mesulü

Mahmut Ferit Hamal ile ilgili geniş bilgi ek-6'da verilmiştir.

70- AĞA “BEY”

İTC'nin Halep kâtibi mesulü

71- ATTAR ZADE HAKKI

İTC'nin mesul vekili

72- BEDRİ "BEY";

Emniyet müdürü, İstanbul vali vekili; imha planının esas örgütleyicilerinden biri olduğu için Ermenilerin tutuklanmasında önemli bir rol oynamıştır; en son Halep valisiydi; firari.

73- REŞAD "BEY"

Mustafa Reşad Mimaroglu; İstanbul emniyeti siyasi kısım müdürü; son zamanlarda tüccardı.

15 Mart 1882'de Selanik'te doğdu. Ancak sicil karnesinde İstanbul'da doğduğu yazılıdır. Dedelerinden üçü Hassa (Saray) mimarlarından olduğu için 'Mimaroglu' soyadını almıştır. Soğukçeşme askeri rüştiyesini ve İstanbul idadisini bitirdi. 1902 yılının Temmuz ayında Mülkiye'den mezun oldu.

7 Aralık 1902'de Hazine-i Hassa Emlak-ı hümayun İdaresi I. Şube kâtipliğine ve şehzadelerin emlak ve para işlerine bakmak üzere vazifelendirilen Abdülcelil Efendinin muavinliğine atandı. Bu devletteki ilk işinde II. Meşrutiyetin ilanına kadar çalıştı. Eylül 1908'de Namervan, Ekim 1909'da Kemah kazaları kaymakamlıklarına getirildi.

Buradan Maliye Nezareti Teşkilatına nakledildi. Aralık 1910'da Erzincan, Eylül 1911'de Denizli sancakları muhasebe müdürlüklerine atandı.

Temmuz 1911'de Karakilise kaymakamlığına getirildi. Ağustos 1912'de İstanbul'a geldiğinde Dâhiliye Nezareti'ne müracaatla batıda bulunan herhangi bir kazanın kaymakamlığına tayinini istedi. İsteği reddedilince istifa etti. 7 Ekim 1912'de Darüşşafaka'da öğretmenlik, 14 Eylül 1913'de ise İstanbul Şehremaneti (Belediyesi) Muhacirin Komisyonu azalığına getirildi.

Temmuz 1914'de Antakya kazası kaymakamlığına, sonrasında ise, Mart 1915'de İstanbul Polis Müdürlüğü Siyasi Kısım 2. Şube Baş memurluğuna getirildi. Haziran 1915'de ise I. Şube müdürlüğüne terfi

etti. Bu arada 'Mutasarrıflık'a yükseldi.

1 Ekim 1917'de Aydın, 23 Kasım 1917'de Çankırı, 2 Aralık 1917'de Bolu Müstakil Sancağı mutasarrıflığına getirildi. 30 Haziran 1918'de bu görevde iken istifa etti.

İstanbul'un işgalinden iki gün sonra 18 Mart 1920'de Sinop Sancağı mutasarrıflığına getirildi. Görevine başlamadan Bekirağa Bölüğü'ne kondu. Kısa süreli serbest kalmasının ardından yeniden tutuklanarak Malta'ya gönderildi. 31.5.1920 – 6.12.1920 tarihleri arasında Malta'da kaldı.

Serbest kaldıktan sonra, Mart 1921'de Ankara'ya gelerek Milli Hükümetin emrine girdi. Nisan 1922'de Tokat mutasarrıflığına, Haziran 1923'de I. Sınıf Mülkiye müfettişliğine, Mayıs 1925'de Zonguldak, Ekim 1926'da Adana valiliklerine getirildi.

Ekim 1927'de Devlet Şurası Tanzimat Dairesi reisliğine, Eylül 1934'de Şura-yı Devlet birinci reisliğine seçildi. Buradan Aralık 1938'de emekli oldu. Ocak 1939'daki ara seçimlerde İzmir'den milletvekili seçildi. Milletvekilliği 1943'de sona erdi. Bu arada iki yıl da CHP İstanbul İl Başkanlığı görevi yaptı. 1943-1946 arasında Ziraat Bankası'nda üst düzeyde görevlerde bulundu. 1950'den itibaren çalışma hayatından tamamen çekildi. 4 Ağustos 1953'de vefat etti.

"*Görüp Geçirdiklerim*", (1946) isimli, anılarını yazdığı bir de kitabı vardır.

74- ALİ RIZA;

İstanbul emniyetinde siyasi kısım müdür vekili olarak işkenceleriyle ün yapmıştır; son dönemlerde İstanbul'da tüccarlık yapıyordu; bir cani.

75- HAKİM OĞLU ZİYA;

İTC'nin Siyasi Kısım komiseri

76- AHMED “BEY”

Ahmed Faik Erner, eski polis şefi, son dönemde Sivas valisi

Bura’lı fakir bir oduncunun oğlu olarak 1879 da Bursa’da doğdu, Halıkarnas Balıkçısı Cevat Şakir Kabaağaçlı’nın kayın biraderidir. Harbiye’de M. Kemal’le aynı sınıfta okudu, 1905’te Mustafa Kemal ile birlikte mezun oldu. Mezuniyetinden sonra Yanya 21. Alay, 2 Tabur kumandan vekilliğine atandı. O günlerde İttihat ve Terakki’ye girdi. Harekât Ordusuyla Kurmay Yüzbaşı olarak 31 Mart vakasında isyanı bastırmak için Mahmut Şevket Paşa ile birlikte İstanbul geldi. Olayların bastırılmasından sonra Yıldız Polis Okulu müdürlüğüne getirildi. 1910 da binbaşı rütbesiyle Basra jandarma kumandanlığına getirildi, aynı zamanda Basra mutasarrıflığı görevini de vekâleten yürütecekti, Bağdat’taki görevi sırasında Arap milliyetçilerinin suikastından yaralı olarak kurtuldu. Suikasttan sonra İstanbul Vilayeti jandarma kumandanlığına savaş çıkınca alayı takviye edilerek Seyyar jandarma fırkası adı altında Boğaz’ın karadan muhafazasına memur edildi. 18 Ekim 1914’te Bağdat’a vali muavini olarak tayin edildi. Aynı zamanda 13. kolordu komutanlığını da yürütmekteydi. 1915’te Teşkilat-I Mahsusa’nın efsanevi(!) kurucusu Süleyman Askeri’nin intiharından sonra Silahını çekerek: “Kumandan benim, karşı çıkını vururum” diyerek kumandayı devralacaktır. 5 Temmuz 1915’te Antep Mutasarrıflığına getirilecek, Kasım 1915’te Şam valiliğine ve daha sonra Talat tarafından İstanbul Polis umum müdürlüğüne tayin edilecektir. Sansaryan Han’a Ahmet Faik döneminde el konularak polis müdürlüğü yapılacak, onun döneminde ünlü Sansaryan Han hücreleri inşa edilecektir. 1918 de Sivas valiliğine getirilir. 27 bin Ermeni’nin sürgüne gönderilmesinden suçlanarak, Şubat 1918 de tutuklanır ve 28 Mayıs 1919 da Malta’ya gönderilir. Malta’dan 6 Eylül 1921 tarihinde firar ederek Berlin’e Talat’ın yanına gider. Almanların verdiği beyaz kartal nişanı Almanya’da çok işine yarayacaktır. 1922 yılının eylül aylarında Türkiye’ye dönüp Samsun’a yerleşerek Tütün ticaretine başlar, daha sonra İstanbul’da Bakır Fabrikası kurar, Ticarete Arjantin’de Tütün fabrikatörlüğü ile devam eder bu arada Türkiye’nin fahri konsolosudur. Gariptir ki Ermenilerin toplu ölümlerinden sorumlu Ahmet Faik, Arjantin yıllarında Türkiye’den gelen bir Ermeni’yi

hizmetçi olarak kullanacaktır. Kaderin bir cilvesi de eşi Ayşe hanımı Arjantin’de yalnız bırakmayanlar da Ermenilerdir, Ayşe hanımın görüştüğü birkaç Ermeni ailesidir. Ermeniler Ayşe hanımı Ermeni Katliamını Anma Gününe de davet ederler ama bir kayıt koyarlar “kocanız gelmesin” Ayşe hanım bu davete gitmez. 1933’te Tekrar Türkiye’ye döner M. Kemal tarafından harp melülü olarak emekli edilir. Emeklilik yıllarında ünlü Türkçü Moiz Kohen (Tekinalp) ile ticarete devam eder. 1967 tarihinde vefat etmiştir.

77- İBRAHİM “BEY”;

Merkez cezaevi müdürü, işkenceci, İzmit bölgesindeki (Bardızag/Bakçecik, Ovacık, Adapazarı ve civarı) Ermenilerin sürgününün örgütleyicisi. Ermenileri suçlamak amacıyla Armaş/ Ermeşi/ Akmeşe manastırına bomba koymuştur. İstanbul’da, Emniyet Müdürlüğünde kaçan suçluların yardımıyla gece saldırılarını yönetmiştir. “Canavar” lakaplı hapisane müdürü

78- RIFAT “BEY”

Sivas polis şefi, İstanbul’da (tehcir edilen Ermenilerin mallarının tasfiyesiyle ilgili komisyon olan) Emvali Metruke üyesi.

79- MAHMUD“BEY”

Sivas’ta komisyon üyesi, vali Muammer’in yardımcısı ve çete lideri.

80- MEHMED “BEY”

Trabzon polis şefi

81- ZEKİ “BEY”

Kayseri polis şefi

82- GİRİTLİ SAMİ

Kayseri’de komiser yardımcısı

83- REŞAD “BEY”

Harpur polis Őeŕi

84- BEHEDDİN “BEY”

Ankara polis Őeŕi

85- MEHMED “BEY”

Sivash, komiser yardımcısı, Tokat’taki kıyımların örgütleyicilerinden biri.

86- REŞİD “BEY”

Adapazarı komiser yardımcısı

87- MAHMUD CELALEDDİN

Polis Şefidir, zalimlikleriyle ünlüdür.

88- GEVRANİZE MEMDUH

Diyarbakir Polis Őeŕi

Memduh Güran, Kemalîst dönemde de Emniyet teşkilatında komiserlik yapmıştır. Kumara düşkündür. Bir oyunda resti görür ve kaybedince kızını verdiği söylenir. 1930’ların sonunda sefalet içinde ölmüştür.

89- İBRAHİM “EFENDİ”

Ankara polis komiseri

90- SALİH “EFENDİ”

Merzifon’da komiser

91- TÜRKHAN "BEY"

Erzurumlu, polis Şefi

92- BEHİÇ "BEY"

Harbiye Nezaretinde Enver'in danışmanı; askerlik Şubesi müdürü

93- HALİL "BEY"

Sivas polis komiseri, Muammer "bey"nin dostu

94- HALİL "PAŞA";

Enver'in amcası, Çetelerin rgtleyicisi; Urfa civarında, 2 Ermeni mebusu Vartkes ve Zohrab'ı, ardından Taşnak komitesi Őeflerinden biri olan Agnouni'yi, (Kafkas Ermeni'si) editör ve Profesör Khajag'ı, Azadamart gazetesi başyazarı Zartarian'ı, edebiyat profesörü, editör Sarkis Minassian'I, sabık mebus, bilim adamı Dort Dagavarian'I ve sabık devrimci Djangulian'ı katletmiştir.

Halil (Kut) Paşa (1882 - 1957), Türk asker, Enver Paşa'nın ondan iki yaş büyük amcası. "Kut'l Amare Kahramanı" olarak bilinir.

1882'de İstanbul'da doŐdu. Harp Akademisi'nde Mustafa Kemal ile aynı sınıfta okudu. İttihat ve Terakki Fırkası'na girdi. Babıâli Baskını'na katılarak İstanbul Merkez KomutanlıŐını ele geÇirdi.

I.Dünya Savaşı sırasında 29 Nisan 1916'da Irak cephesinde Kut'l Amere kasabasında General Townshend komutasındaki İngiliz ordularını esir aldı. Ardından Irak askerî valiliŐine getirildi.Goltz Paşa'nın ölümü zerine 6. Ordu komutanlıŐına atandı. Mondros Mütarekesi'nin ardından Musul'u İngilizlere terk edip İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. DiŐer İttihatċılarla birlikte BekiraŐa BlŐ'ne kapatıldıysa da Yahya Kaptan tarafından kaċırıldı. Sivas'a giderek Heyet-i Temsilliye başkanı Mustafa Kemal ile görüştü.

Buradan Azerbaycan'a giderek Enver Paşa ve kardeşi Nuri Paşa ile buluŐtu. Kurdukları İslam Ordusu'yla Ermenilere karşı savaştı. Bu

arada Ankara Hükümeti adına Moskova yönetimi ile görüştü. Moskova Antlaşması gereği Sovyetler Birliği'ne terk edilen Batum karşılığında Ankara'daki TBMM Hükümetine gönderilen külçe altınları getirdi. Ankara Hükümeti'nin Türkiye'de oturmasına izin vermemesi üzerine Moskova'ya geri döndü.(1921)

Enver Paşa, Türkistan'da Sovyet yönetimine karşı savaş başlatınca, Halil Paşa Rusya'yı terk ederek Almanya'ya gitti(1922).milli mücadeleden sonra hükümetin izniyle İstanbul'a yerleşti. 1957'de İstanbul'da vefat etti. Anıları, "Kut'ül Amare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları: Bitmeyen Savaş" adıyla 1972'de yayımlandı.

95- ALİ ŞEFİK

Sivas polis şefi, Samsun'dayken Muammer'in yakın dostu.

96- FAİK "BEY"

Police komiseri, İbrahim "bey"ın dostu (77)

97- ALİ SAİD

Trabzon sağlık müdürü, şimdi İstanbul'da

98- BİNBAŞI TALAT

Trabzon'daki kıyımcılardan biri

99- İSMAİL HAKKI BEY

Bursa polis şefi

100- İBRAHİM "EFENDİ"

İzmit polis şefi.

ERMENİLERE YÖNELİK MEZALİMLERE TÜRK DOKTORLARIN KATILIMI

1- “Dr” TEVFİK SALİM

Dr. Tevfik Salim; 1914,1915 & 1916’da tabip subay, Kafkas cephesindeki Ermeni doktorları, katletmekle tehdit ederek İslam’ı kabule zorladı. tifüs salgını sırasında, Ermeni meslektaşlarını tifüsün en fazla can aldığı hastanelere yerleştirdi.

Dr. Tevfik Sağlam, 1882 yılında İstanbul’da doğmuş, Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi ve Cengelkoy Askeri Tıbbiye İdadisini bitirdikten sonra Demirkapı’daki Askeri Tıbbiyeden 1903 yılında Tabip Yüzbaşı olarak mezun olmuştu. Daha sonra staj için Gülhane Tatbikat Hastanesinde Prof. Süleyman Numan Paşa’nın dâhiliye kliniğinde staj sonrası asistan olarak baslar.

1906 yılında Gülhane’de dâhiliye kliniği muallim muavini olur.

1912de Balkan Savaşı sırasında Selanik Redif Fırkası Sıhhiye Bölük Başhekimliğine tayin olmuştur. Ordu yenilip geri çekilince Yassiviran Menzil Hastanesine tayin olmuş, burada tifüs ve kolera araştırmalarında bulunmuştur. Daha sonra Almanya’ya giden dr. Tevfik bir buçuk yıl sonra Tıp Fakültesine binbaşı rütbesiyle dönmüştür.

1914te Dünya Savası başlayınca Askeri Tıbbiyedeki görevine dönerek önce 17 Ocak 1915’te İstanbul’daki 2. Ordu Sağlık Başkanlığına, 15 Şubat 1915te Erzurum’daki 3. Kolordu emrine verilmiş, 14 Mart 1915’te 3. Ordu Sıhhiye Reisi görevine getirilecektir.

Savaş sonunda Divan-i Harbi örfi de yargılanan Dr. Tevfik 19 Ekim 1921 günü İnebolu yoluyla Ankara’ya gelmiş ve 3 Ocak 1921’de Milli Savunma Bakanlığı Ordu Sağlık Daire Başkanlığı yapmıştır.

Dr. Tevfik Sağlam 1923 yılı Ekim ayında Gülhane Baştabibi ve Müdürü ve iç hastalıkları profesörü olur ve 1927 yılına kadar bu görevi yapar. 1923-1925 yılları arasında Kızılay Genel Başkanlığı yapan Tevfik Sağlam 1927’de general olur. 24 Ocak 1928’te kendi isteğiyle

askeriyeden emekli olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde öğretim üyeliğine baslar, 1943-1946 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü yapan Dr. Tevfik Sağlam; 1952 yılında 70 yaşında emekli olmuş ve 1963 yılında vefat etmiştir. Sağlam aynı zamanda UNESCO Milli Temsilcisidir.

2- Kentteki katliamlar sırasında, Trabzon valisi Cemal Azmi'nin vekili olan Türk "doktor" 1914 ila 1915 arası Sıhhiye Birliğinin yöneticisidir (adını bilmiyorum ama anakent sıhhiye hizmetlerinde işlediği suçlara tanık olan Trabzon sakinlerinin hepsi bilir).

3- Önceleri sıhhiye birliğinde yedek subay, sonradan tabip subay olan Erzincan hastanesi baştabibi Sami Yavor hastanenin önündeki meydanda Ermeni bir doktorun (belediye doktoru, Dr. Vassilaki) boğazını kestirtti.

Prof Dr. Sani Yaver Kulak boğaz burun profesörü, 1903 yılı tıbbiye mezunu olup KBB ihtisasını müteakip eğitimine Fransa'da Portmann kliniğinde devam etmiştir. 1912 yılında ise Dr. Sani Yaver Haydarpaşa Askeri Hastanesi KBB kurdu ve 1918 de Gülhane Askeri Hastanesi kulak boğaz burun kliniği direktörlüğüne getirilen Sani Yaver 1938 yılına kadar Gülhane KBB Kliniği Direktörlüğü'nde bulunmuştur. Daha sonra mebus tayin edilmiştir. Sani Yaver 1932

4- "Dr" Şevket, hastane avlusunda Erzincanlı Ermeni doktorları katletmeye çalışan çetelerle işbirliği yaptı. Aynı "doktor" diğer doktorlara, Ermeni hastalara zorla ak sülümen/civa klorür içirdiğini övünçle anlatıyordu. Bu kentin Ermeni ya da Türk bütün doktorları buna tanıklardırlar.

5- 1916'da, Erzincan'ın düşüşünden hemen önce baştabip subay "Dr" Fahreddin, Ermeni dış doktoru Bay Leon'un boğazını uyurken kestirtmişti; bir çavuş ve bir tophane kâtibi ona yardım etmiştir. Ordu'nun Perşembe köyünden Hüseyin adlı bir asker bu suça tanıktır.

YOZGAT MEZALİMLERİ

(Bir Türk devlet memuru tarafından bildirilmiştir)

Yozgatlı 25.000 Ermeni Boğazlıyan Kazasına tehcir ettirildiler. Yozgat'a nakledilen Akdağmadeni kaymakamı tehciri kontrol etmektedir.

Tehcir kafilesi Kemın Boğas da katledildi. Caniler genç kızlara ve hatta 7 yaşındaki kızlara bile tecavüz ettiler.

Mücrimler bebekleri bile boğazladılar.

“Terk edilmiş” Mallar Komisyonu üyesi **Nazif “Bey”** büyük bir servet kazandı.

İstanbul'a 36 000 Türk lirası gönderdi; 3-4000 kilo afyon elde etti; Ermeni kilisesinin kutsal kâseleri ve pek çok mücevherle İstanbul'a döndü. Şimdi San Stefano'da yaşamakta.

ESAS MÜCRİM ÖRGÜTLEYİCİLERİN LİSTESİ:

[KEMAL BEY]

Mutasarrıflık görevini üstlenen Akdağ kaymakamı.

ATIF “BEY”

Ankara valisi

[Mustafa Atıf Bayındır]

AHMED.

Kulüp Reisi

ŞÜKRÜ “BEY”

Yerel idari kontrol müdürü Şükrü “bey”. Ailesi dört Ermeni kızını bir kuyuya attı. Ödül olarak 50 okka gümüş kazandı.

LEYAZ “BEY”

Leyaz “Bey” kasabanın ileri gelenlerinden ve Evkaf Müdürü

CIRDZADE HÜSNÜ

TEVKİF:

Polis şefi

TATAR MEHMED:

Polis Memuru

**AFYON KARAHİSAR SANCAĞINDAKİ
(KÜTAHYA MUTASARRİFLİĞİ) TEHCİRLER:**

ASIL İTTİHATÇILARIN LİSTESİ

1-“DR” MUHTAR BESSİN:

İTC kâtibi mesulü

Afyondan sonra Eskişehir’e tayin edildi Divan-i Harbi örfi’de yargılandı

2- HASAN FEHMİ;

Polis şefi

3- HOCA BEKİR:

Polis komiseri

4- OSMAN ZADE:

İttihad Kulübünün reisi

5- NİYAZİ

Fabrika sahibi

6- FAKİR:

Okul müdürü

7- OSMAN NURİ

Polis memuru

8- BOŞNAK EYBA

Tüccar

9- MUHACI SALİH

10- KÖROĞLU HALİL AĞA

11- GÜBELİOĞLU AHMED

12- ŞEYH DERVİŞ

Görüşme tutanaklarına göre, Ermenilerin tehcirine aşağıdaki nedenlerle karar verildi:

- 1- İttihadın merkez kurulunun isteği
- 2- Ermenilerin mallarını Türklere verme arzusu
- 3- Afyon Karahisar sadece bir Türk merkezi olmalıdır.

Ertesi gün, tellak tarafından tehcir emri ilan edildi. Sadece Türklerin ihtiyaç duydukları birkaç zanaatkâr ve bazı asker aileleri haricinde tüm halk tehcir edildi.

Afyon Karahisar Ermenileri zengin olarak bilinirlerdi; büyük miktarda Afyon stokları vardı. "Terk edilen" malların paylaşımını bir komisyon organize etmektedir.

Ermenilerin din değiştirmeleri: Diğer kentlerin muhacirleri Afyon Karahisar'dan geçerlerken Müslüman olmaya davet edildiler. 14-15 yaşında elli kız ve oğlan çocuğu seçildi. Şimdiye dek, onlardan hiçbir haber alınmamıştır.

Ermeni Protestan kilisesinin haçı Ermeni kilisesinin haçı söküldü ve yerine hilal takıldı.

(Britanya himayesi altındaki) tapınağın mobilyaları Fakir "Efendi"nin evindeydi.

27 Aralık 1918

AMASYA'LI 15.000 ERMENİ'NİN KATLINİ ÖRGÜTLEYENLERİN LİSTESİ

1- MUTASSARIF SIRRI

Şimdi Çankırı'da vali

Süleyman Sırrı Tavat; Gürcü ileri gelenlerinden Çürüksu'lu Osman Ziya Paşa ile İfâkat Hanım'ın oğludur. 1871 Çürüksu'da doğdu. Çürüksu'da ilk, Trabzon Askerî Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısmı'nda lise öğrenimini tamamladı. Ağustos 1893'de Yüksek Kısım'dan Me'zun oldu. Bir süre Evkaf Nezâreti Masraflar Dâiresi Kâtib Muâvinliği'nde çalıştıktan sonra, 10 Ocak 1894'de İzmit Sancağı Maiyyet Me'murluğu'na ta'yin edildi. Burada kaymakamlık stajını bitirdi.

Nisan 1897'de Koyulhisar, Temmuz 1901'de Boyâbâd, Ekim 1902'de Kavala, Eylül 1909'da Taşöz Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Son vazifesinde iken Mutasarrıflığa terfi' ettirildi. Mayıs 1912'de Kerkük, Ekim 1914'de İsparta, Eylül 1915'de Amasya

Sancakları Mutasarrıflıklarına getirildi. 11 Şubat 1916'da Amasya Mutasarrıflığından azledilerek ayrıldı. İki yıl kadar açıkta kaldıktan sonra, 24 Ocak 1918'de Çankırı Sancağı Mutasarrıflığı'na ta'yin edildi. Bu vazifede iken «Amasya Mutasarrıflığında bulunduğu sırada Amasya Ermenilerinin tehciri mes'elesi ile....» ilgili görülüp itham edildiği cihetle 6 Nisan 1919'da Dâmâd Ferîd Hükûmeti'nce Çankırı'da tevkîf edilip İstanbul'da kurulan Kürt Mustafa Paşa Harb Divânı'na sevk edildi. Tutuklu olarak yapılan muhakemesi sonunda 7 Aralık 1920'de berâat ettiği cihetle Dâhiliye Nezâreti Müdürler Encümeni karârıyla 2 Ocak 1921'de "Cevaz-ı İstihdam" karârı verildi. Dört yıl kadar ma'zuliyet maaşı alarak açıkta kaldıktan sonra, 23 Nisan 1925'de 1448 krş. maaşla ve kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Bir süre Seyr-i Sefâin (= Denizyolları) Samsun Acenteliğini ifâ etti. 1936'da kurulan Devlet Ziraat İşletmeleri (== Şimdiki Ziraat Donatım Kurumu) Murâkibhği'nde ve İstanbul Vergi İ'tirazlarını Tedkîk Komisyonu A'zâlığı'nda bulundu. 1946'da İstanbul'da serbest ticâretle

uğraşmaya başladı. Mayıs 1952'de vefat etti. Ana dili olan Gürcüce'den başka Fransızca bildiği sicillinde kayıtlıdır.

2- Müftü Gözluoğlu Hafız Hoca şimdi İstanbul'da

3- Münevver Zade Hacı Tevfik Hafız şimdi Amasya'da müftü
MHC başkanı

4- Nalbant İzzet Zade Hacı Tevfik

5- Amasya mebusu Nafiz şimdi ailesiyle İstanbul'da
Nafiz Aktin

6- Ali, yetimhane müdürü, şimdi aynı görevle Amasya'da

7- Fatar Remzi, mühendis, şimdi Samsun'da yerel memur

8- Körgöz Raçi Nuri, polis şefi. Sivas valisi Muammer'in emriyle yüz Ermeni asıllı askeri katletmek suçundan asıldı. Son kelimeleri şuydu: "Türkler, Ermenilerin altınları boğazımda kaldı, inşallah sizin de başınıza gelir".

9- Topçu Oğlu Şükrü, çete lideri, şimdi Amasya'da

10- Habaçe Ali, şimdi Amasya'da

11- Tintine Hasan ve biraderi Mustafa, şimdi Amasya'dalar

12- Tımarhaneci Halil Amasya'da çete lideri

13- Kürt Oğlu Serhoş Hasan, eski mebus, başkentten döndüğünde, Mecliste ne yaptığını sormuşlar kendisine. Cevabı şu olmuş: "Anadolu Hristiyanlarının imhasını müzakere eden "meclis komisyonu"nun bir azasıydım. Bu encümen önemli kararlar almıştır: neticeleri birkaç gün içinde göreceksiniz". Amasya'dan yakın zamanda gelen bir Türk'ten öğrendik bunları.

14- Kontratçı Hasan ve biraderi şimdi Amasya'dalar

15- Cin Saraç, Amasya'da

16- Tatar Arabacı Mehmed, Amasya'da

17- Topçu Oğlu Ziya, Amasya'da

18- Göv Ömer Oğlu Hasan Amasya'da

19- Bakkal K r Ahmed & Arpacı Kel Osman Oğlu
Besin, Arpacızade Hacı Osman, T t nc  Mustafa, Badazoğlu Mehmed,
Deli Beyler,  aycızade Nuri Bey, Abdoğlu Hulusi ve Ladikli Ekizler
hepsi şu anda Amasya'da.

30 Aralık 1918

“TCHINGUILER/ÇENGİLER’

BURSA VİLAYETİ ERMENİLERİNİN “TEHCİRİ”

4 Ağustos 1915’de 2000 Türk askeri Çengiler’i kuşattı. Kasabanın ileri gelenleri teslim olmaya “davet” edilmediler. Tüm nüfusun (1200 ev) aynı sabah köyü terk etmesi gerekiyordu.

Askerler ve Türk köylüleri Ermenileri tüfek dipçığı ve kırbaçlarla kovaladılar.

Herhangi bir şey almaları yasaktı: hükümet “ihtiyaç duyulan şeyleri sağlayacak” idi.

Erkekleri ayırdılar ve köyden yarım saat uzaklaştığında onları katlettiler. Evlerde kalan bebekler ve küçük çocukların boğazları kesildi. Kafilelerde yürüyemeyen çocuklara da aynı şey yapıldı.

Kaçmak için kadın giysisi giyen bazı erkekler soyuldu ve ailelerinin gözleri önünde öldürüldü.

Talan: Çengiler, Yalova kazasının en zengin köylerinden biriydi. Askerler 100 Ermeni köyünü istila ettiler: “Terk edilen” malların tümünü kiliseye götürüldü. Her yeri yağmalayan askerler ve Türk köylüleri herşeyi paylaştılar. Yağmalanan köyden 100 Ermeni alınıp katledildi.

Ermenilerin izlenmesi: Köyde kalan 9 yaşlı adam, körler, felçliler, topallar acı işkenceler gördüler. Bazıları katledildi.

KATLIAMI ÖRGÜTLEYEN MÜCRİMLER:

1- ABDÜL HAMİD “BEY”,

Bursa belediye başkanı

2 - KÜRT SAMİ “BEY”,

Polis şefi

3 -EFİK “BEY”,

“Osmanlı düyun-u umumiye” eski müdürü

4 -HÜSEYİN “BEY”

5 – HACI ALAEDDİN

“BEY” İttihad’ın Pazarköy üyesi

6- TAHİR “EFENDİ”

Alay sekreteri, şimdi Sölöz’de

7- GİRİTLİ ADİL “BEY”

8- SOHTA OĞLU MEHMED

9- ALİ BEY,

Yukarıda adı geçen kişinin oğlu

10- RECEP OĞLU SALİH

11- KURUFAT Namli suçlu

12- TABAK İBRAHİM

13- HALİL “EFENDİ”,

Sermeci Ali’nin oğlu

14- ONBAŞI MORALI

15- KÜÇÜK AHMED

15 Aralık 1918

ERMENİLERİN KARAMÜRSEL'DEN "TEHCİRLERİ" VE MÜCRİMLER:

Karamürsel, İzmit Körfezi'ndedir. Ermeniler bu kazanın en önemli unsurlarıydı.

Her yerde olduğu gibi, suçlar en yüksek otoritelerce işlenir ve hükümet memurları organizatörler ve failler olarak aktif rol oynarlar.

Tanıklar: Karamürsel kayyumu mesulü İsmail "Efendi" ve avukat Sarıklı Gürcü Mustafa efendi.

SUÇLU HÜKÜMET YETKİLİLERİNİN LİSTESİ:

1- NACİ "BEY",

Kaza kaymakamı

2- KEMAL "BEY",

İlkini takiben, tehcir sırasında kaymakam oldu

3- MEHMED CEMAL,

Polis komiseri, yağmacı

4- AHMED,

Mal Müdürü yardımcısı

5- AHMED,

Kaza müftüsü

6- DANIEL "BEY"

Kazanın eski "Mal Müdürü"

7- MAZLUM BEY,

Tehcir sırasında yukarıdaki kişinin yerine geçmişti

8- ARKEL ÇAVUŞ,

Tokatlı

9, AHMED ONBAŞI,

Bursalı

10, BOŞNAK HAFIZ ONBAŞI

11, TUFENKÇİ MUSTAFA

12, NURİ "BEY",

"Terk edilen mallar komisyonu" üyesi, namlı soyguncu.

Karamürsel'de, yerel idare Ermenilerden silahların toplanmasını emretti ve onları savunma sözü verdi. O silahlar Tüfekçi Mustafa tarafından Türklere satıldı.

Bu mücrimler arasında en canisi, Mehmed Cemal'di. Tehcir sırasında, Ermenilere onları trenle göndereceğine dair söz verdi. Her birinden 2 Türk lirası aldı, ardından yaşlılar ve çocuklar da dahil olmak üzere hepsini yaya olarak sürgüne gönderdi.

Yaşlı ve genç olan her iki mutasarrıf, aynı müftü gibi hem yağmacı hem de işkencecidir. Mekece istasyonunda, şoför Bedros'u öldürüp mallarını üstlerine geçirdiler.

O TARİHLERDE KARAMÜRSEL'DE KAYMAKAM OLANLAR:

MEHMED NECÎB;

Bağdad Alaybeylerinden Mehmed Rüşdî Bey ile Münevver Hanım'ın oğludur. 1870 (1287 H.)'de İstanbul'da doğdu. Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında lise öğrenimini tamamladı. Yüksek Kısım'dan me'zu-niyetini müteâkıb, 9 Ocak 1895'de ta'yîn edildiği Ankara Vilâyeti Maiyyet Me'murluğu'nda stajını bitirdikten, bir süre de Bâlâ Kazası Kaymakam Vekilliği yaptıktan sonra: 14 Ağustos 1898'de Geyve, 10 Temmuz 1900'de Zir, 17 Mart 1903'de Mihalıç (= Dursunbey), 2 Şubat 1904'de Aziziye, 28 Temmuz 1905'- de Bandırma, 14 Haziran 1906'da Kartal, 20 Aralık 1907'de Baalbek, 23 Şubat 1908'de Sömbeki, 10 Ocak 1909'da Pirlepe, 21 Eylül 1910'da Avlonya, 25 Ağustos 1911'de Kesendire (Selanik) Kazaları Kaymakamlıklarına; 17 Nisan 1913'de Balkan Harbî Muhacirlerini İaşe ve sevk Komisyonu A'zâlığı'na; 7 Eylül 1913'de Adana Merkez, 10 Şubat 1911'de Haçin (= Kadirli), 6 Temmuz 1914 Karacabey, 18 Ağustos 1914'de Mudanya, 10 Haziran 1915'de Karamürsel Kazaları Kaymakamlıklarına; 10 Kasım 1915'de 3. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne, 4 Aralık 1916'da Kirmastı (Mustafa Kemal paşa), 11 Mart 1917'de Soma Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Ehliyet ve başarısı göz önüne alınarak Mutasarrıflığa yükseltildi. 5 Ağustos 1917'de Ergani, 22 Haziran 1918'de Sinop, 12 Haziran 1919'da Kırşehir. 24 Ağustos 1919'da Yozgat Sancakları Mutasarrıflıklarına; 8 Mayıs 1922'de 2. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne; 16 Şubat 1928'de İskân Umum Müdürlüğü Muhâricler ve Aşiretler Şu'besi Müdürlüğü'ne; 1 Ağustos 1928'de İskân Umum Müdür Muâvinliği'ne; 1 Haziran 1930'da 2. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne getirildi. Fransızca ve Arapça bildiği sicillinde yazılıdır.

AHMED FERİD SİRİN;

Resmo Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Dâiresi Reislerinden Bilâl Sıdkî Efendi'nin oğludur. 1871 (1288 H.)'de Kandiye (Girit)'de doğdu. Kandiye Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında lise

öğrenimini tamamladı. Yüksek Kısım'dan me'zuniyetini müteâkıb, Kasım 1896'da İzmir Vilâyeti Maiyyet Me'murluğu'na ta'yîn edilerek Devlet hizmetine girdi. Burada stajını bitirdikten sonra Eylül 1899'da Daday, Temmuz 1908'de Taşköprü, Ekim 1904'de Cuma-i Bâlâ, Ocak 1908'de Razlık Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. 1946'da gönderdiği mektupta «... 1908 yılı Temmuz ayında, bir gün ansızın Razlık Sokaklarında silâhlar atılmaya başladı. Gizli İttihad ve Terakki Cem'iyeti'ne mensub Erkân-ı Harb Kolağası (= Kurmay Önyüzbaşı) Naci Bey* bir Müfreze ile Razlık'ı işgal etdi. Razlık'da Meşrûtiyeti i'lân etdik.» diye yazmıştır. Eylül 1908'de Yenice, Ekim 1909'da İskeçe, Nisan 1911'de Tikveş, Kasım 1912'de Milas, Mayıs 1913'de Foçateyn(Foça) Kazaları Kaymakamlıklarına nakledildi. Balkan Harbi'nin başlaması üzerine Foça'da bulunan Rumlar'ın kayık ve vapurlarla Midilli'ye kaçmalarına kaymakam olarak mâni' olmadığı gerekçesiyle Aralık 1914'de Foça Kaymakamlığından azledildi. Bir yıl ma'zuliyet maaşı alarak açıkta kaldıktan sonra, Kasım 1914'de Karamürsel, Eylül 1916'da Mudanya, Aralık 1918'de Safranbolu Kazaları Kaymakamlıklarına getirildi. İfâdesine göre (4/b): «rahatsızlığının artması sonunda» Mayıs 1920'de Safranbolu Kaymakamlığından ve memuriyetden isti'fâ ederek ayrılıp İstanbul'a geldi. Büyük Zafer'den soma yeniden me'muriyete alınması hususunda T.B.M.M. Hükümeti Dâhiliye Vekâletine yaptığı müracaat üzerine hakkında "cevâz-ı istihdam" karârı verilmekle beraber 1 Mayıs 1924'den itibâren emekliye sevk edildi. Bundan sonra Zonguldak-Ereğli Kömür Bölgesi içinde bulunan Çamlı Ma'den Kömürü Ocağı Mes'ul Müdürlüğü'ne atandı. 1929'da bu görevden de ayrılarak İzmir'de serbest çalışmaya başladı.

*Naci "Bey" namlı bir suçlu olup, çıkarları uğruna mezalimden geri durmadı ve büyük bir servet edindi.

Tüm bu suçlular, bebekler de dahil olmak üzere muhacirlere işkence etmiş, onları katletmiş ve soymuşlardır.

TÜRKİYE'DEKİ ERMENİ SOYKIRIMINI ÖRGÜTLEYENLERİN LİSTESİ:

1- MAHMUD KAMİL “PAŞA”

III. Kolordu Kumandanı, Harbiye Nezaretinde müsteşar. Erzurum Ermenilerinin tehcirini örgütleyen insan.

2- KÜRT OĞLU HASAN

Amasya mebusu, gizli “encümen” komisyonu üyesi, Anadolu Ermenilerinin imhasına önayak olmuştur.

3- ABDÜL HAMDİ “BEY”

Bursa garnizon kumandanı

4- LÜTFÜ GÜBGÜBZADE SÜREYYA

Kayseri polis müdürü.

5- CEMAL BEY

Çorlu polis müdürü; Çorlu Ermenilerinin “tehciri”ni örgütlemiş ve onları infaz ettirmiştir.

6- VASIF “BEY”

Muş vali muavini, polis şefi, katliamcıların liderlerinden biri.

7- “DR.” AHMED MİTHAD

İTC'nin Bolu (Düzce) mebusu

DR. AHMED MİTHAD ALTIOK:

İTC Van mebusu, Kemalist dönemde Zonguldak valisi ve mebusu

8 - ALİ RIZA

DR. Ahmed Mithad Altırok'un işbirlikçisi

9- HAMİD "BEY"

İTC'nin Adapazarı katibi mesulü

10- HACI ŞEYH ESADULLAH

Cemiyeti İslami reisi. Çete örgütleyicisi, Bakü'deki katliamların liderlerinden biri.

11- MEHMED

Adıyaman kaymakamı, namı bir kıyımcı.

12- FAİK

Merzifon kaymakamı.

13- MEMDUH "BEY"

Ayaş kaymakamı, Ayaş'ta tehcir edilen Ermeni ileri gelenlerinin katillerinden biri.

HÜSEYİN MEMDUH ÖZORAN" Diyârbekir Merkez İstinaf Mahkemesi Müddeî-i Umûmî'lerinden Mehmed Enver Efendi'nin oğludur. 1884 (1302 H.J'de İstanbul'da doğdu. Bitlis Askerî Rüşdiyesi'nde orta, İstanbul - Vefa İ'dâdîsi'nde lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1908'de Mülkiye'den me'zun oldu. Eylül 1908'de ta'yin edildiği Konya Vilâyeti Maiyyet Me'murluğu'nda stajını bitirip kaymakamlığa terfi etti. Eylül 1911'de Eğridir, Nisan 1914'de Şarkî Karaağaç Kazaları kaymakamlıklarına; Aralık 1914'de Burdur Sancağı Tahrîrât Müdürlüğüne; Temmuz 1915'de Ayaş Kazası Kaymakamlığına;

Mayıs 1917'de Konya Vilâyeti Muhacirin Müdürlüğüne; Kasım

1917'de Develi, Nisan 1918'- de Bünyan, Ağustos 1922'de 2. defa Develi, Mart 1923'de Hassa, Ekim 1923'de İslâhiye, Mayıs 1924'de Ceyhan, Eylül 1925'de Karaisalı Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Devlet Şûrasının Ankara'da yeniden kuruluşu üzerine Aralık 1927'de Devlet Şûrası 2. Muavinliğine (= Üye yardımcılığına); Nisan 1928'de 1. Muavinliğine; Ekim 1932'de Başmuâvinliğe; Aralık 1939'da Devlet Şûrası A'zâlığına getirildi. Nisan 1944'de Danıştay Üyelğine ek olarak Danıştay Genel Sekreterliği'ni de deruhte etti. Bu görevlerden 1 Mayıs 1948'de yaş haddi sebebi ile emekliye ayrıldı. Emekli olarak oturmakta olduğu Ankara'da 23 Haziran 1958 tarihinde vefat etti.

14- SAKİB

Çorlu kaymakamı

ALİ SAKİB BEYGO; Tikveş (Selanik) Kazası ileri gelenlerinden Ahmed Ziya Bey ile Hayriye Hanım'ın oğludur. 1887 (1305 HJ'de Tikveş'de doğdu. Tikveş Rüşdiyesi'nde orta, Trabzon ve Selanik İdadilerinde lise öğrenimini tamamladı.

Temmuz 1909'da Mülkiye'den "iyi" derecede me'zun oldu. 24 Kasım 1909'da ta'yîn edildiği Selanik Vilâyeti Maiyyet Me'murluğunda stajını bitirdikten, bu arada Selanik İ'dâdîsi ile Selanik İttihad ü Terakki Mektebi İdâri Kanunlar, Târih - Coğrafya Muallimliklerinde; Donanma Cem'iiyeti Kâtibliğinde; Selanik Merkez Kazası ve Vilâyet İdare Hey'eti Tahkik Me'murluklarında; Vodina, Aynaroz, Langoz, Kesendıra Kazaları Kaymakam Vekilliklerinde de görevlendirildikten sonra 24 Kasım 1912'de kaymakamlığa terfi' etti. 3 Ağustos 1913'de Enez, 13 Kasım 1913'de Saray, 13 Kasım 1914'de Çorlu Kaymakamlıklarına getirildi.

Bu arada 1. defa 2 ay, 2. defa 3 ay olmak üzere Tekirdağ Mutasarrıf Vekilliğini; Merkezi Tekirdağ olmak üzere Tekirdağ, Kırklareli, Edirne Mıntıkları Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonu Reisliğini de ifâ etti. 3 Aralık 1917'de 2. defa Saray, 13 Ağustos 1919'da Ezine, 1 Şubat 1920'de Biga, 1 Mayıs 1920'de Edremit, 1 Haziran 1920'de Erdek, 7 Eylül 1920'de Fatsa, 8 Kasım 1922'de

Kavaklı (= Meriç), 26 Temmuz 1923'de Malkara Kazaları Kaymakamlıklarına; 2 Haziran 1924'de Muş Vali Vekilliğine; 24 Mayıs 1925'de 3. Sınıf Mülkiye Müfettişliğine nakledildi. Mülkiye Müfettişliği'nden, ehliyet ve başarısı göz önüne alınarak valiliğe yükseltildi. 13 Şubat 1928'de Bolu, 21 Ekim 1931'de Niğde, 3 Temmuz 1933'de Siirt, 29 Ekim 1938'de Tekirdağ, Valiliklerine; 8 Nisan 1940'da 3., 4 Mart 1943'de 1. Umûmî Müfettişlik Başmüşâvirliklerine; 14 Temmuz 1945'de Bitlis Valiliğine atandı.

Bitlis Valiliğinden 13 Ocak 1947'de emekliye ayrıldı. Emekli olarak oturmakta olduğu İstanbul'da 22 Şubat 1948 Pazar günü vefat etti. Bulgarca bildiği sicilde yazılıdır. "Harb Liyâkat" ve "Gümüş İftihar" madalyaları ile taltif edilmiştir.

15- AHMED "BEY"

Sivas'ta mektupçu, İTC üyesi.

AHMED HİLMİ KALAÇ;

Kayseri ilerigelenlerinden ve Hacıbektaş Memlihası Müdürlüğü'nden emekli Halaçoğlu Mehmed Faik Efendi ile Hanîfe Hanım'ın oğludur. 1888'de Kayseri'de doğdu. Kayseri İ'dâdisi'nin Rüşdiye Kısmı'nda orta, İstanbul Mercan İ'dâdisi'nde lise öğrenimini tamamladı. 12 Ağustos 1910'da Mülkiye'den "iyi" derecede me'zun oldu. Ayrıca, Ekim 1910'da Mülkiye'de öğrenci iken devama başladığı Yüksek Muallim Mektebi Fen Şu'besi'ni de bitirdi. Eylül 1910'da Kayseri Sancağı Maiyyet Me'murluğuna ta'yîn edilerek Devlet hizmetine girdi. Bu arada ek görev olarak Kayseri İ'dâdisi Târih – Coğrafya Muallimliğinde de bulundu. Aynı zamanda Ocak 1911'de çıkmaya başlayan "Erciyaş" Gazetesi Başyazarlığını deruhte etti. Ekim 1911'de Adana Vilâyeti Maiyyet Me'murluğuna nakledildi. Bu görevde iken de Bahçe, Bozkır, Bor Kazaları Kaymakam Vekilliklerini; Adana Sultanîsi Riyaziye Muallimliğini îfâ etti. Hititlere âid "Sakcagöz Höyüğü" Kazısı Hükümet Komiserliğinde de bulundu. Ocak 1913'de nakledildiği Sivas Vilâyeti Maiyyet Me'murluğunda stajını bitirip kaymakamlığa terfî etti. Nisan 1913'de

Su ehri Kaymakamlığına getirildi. Bu görevde iken, bir süre  arki Karahisar Mutasarrıf Vekilliği'nde görevlendirildi. Eylül 1915'de Sivas Vilâyeti Mektup uluğuna; Haziran 1917'de Karaman Kaymakamlığına nakledildi. Mütâreke'nin imzasından sonra Ocak 1919'da Karaman Kaymakamlığından ve me'muriyetden isti'fa ederek ayrıldı; Kayseri'ye gelip yeniden Erciya  Gazetesini çıkarmağa ba ladı. Sivas Kongresi'ne Kayseri Delegeesi sıfatıyla katıldı. Mustafa Kemâl ile bu Kongre'de tanıştı. Aralık 1919'da son Meclis-i Meb'usan'a Kayseri Meb'usu olarak girdi. Meclis'in İngilizler tarafından dağıtılması  zerine Anadolu'ya kaçıp Ankara'da kurulan T.B.M.M.'ne yine Kayseri Meb'usu olarak katıldı. Meb'usluk ve Milletvekilliği 7 Devre kesintisiz olarak devam etti. Bu arada Dâhiliye Encümeni Mazbata Muharrirliğinde (= Raport rl ğ nde); Dilekçe Encümeni Reisliğinde; 1938'den 1942'ye kadar C.H.P. Trabzon, Giresun, Ordu Vilâyetleri Parti M fetti liklerinde bulundu. Ağustos 1946 sonunda kendi arzusu ile emekliye ayrıldı. Emekli olarak oturmakta olduğu Ankara'da 19 Haziran 1966 tarihinde vefat etti. Sicilinde Fransızca'ya vâkıf olduğu, biraz Arapça,Farsça bildiği yazılıdır. Türk Eğitim Derneği'nin, Türk Dil Kurumu'nun, Kayseri Yardımlaşma Derneği'nin, Anadolu Kulübü'nün daimî  yesi idi.

BASILMIŞ ESERLERİ

(1) *Kayseri'nin İktisad  Mevk 'i*

Sivas, Vilâyet Mat.; 1329 (1913);

(2) *Kendi Kitabım (1904-1920 H tıralar)*

İstanbul, Yeni Mat.; 1960;

16- ATTAR BA I SADULLAH

İTC'nin Ankara  yesi

17- FİNCANCI ZADE KARA MEHMED

İTC'nin Ankara  yesi

18- KIRZADE ŞEVKİ

İTC'nin Trabzon üyesi

19- KIRZADE MUSTAFA "BEY"

Osmanlı Deniz Trafik memuru, İttihadın Trabzon üyesi, şimdi İstanbul'da tüccar.

Kırzadeler cumhuriyet döneminde Kalkavan zadelerle gemicilik yaparlar, mübadelede mübadil nakliyesi işini yaparlar.

20- HACI BEKİR ZADE KAPTAN MEHMED ALİ

Gümrük müdürü, İttihadın Trabzon üyesi. Bebek katilleri: çocukları çuvalar içinde teknelerden attılar.

21- KÜRT REŞİT

Kendisi Bitlislidir, Lakabı "Bitlisli kel Reşit"tir. Malatya mutasarrıfı, Mehmed "Bey"ın (n°22) danışmanı ve yardımcısı; Malatya ve Harput Ermenilerinin katillerinden biri.

22- MEHMED "BEY" [FIRAT] :

Haşim "Bey"ın oğlu, Malatya mebusu, "dr" Beheddin Şakir'in tavsiyeleri üzerine çeteler örgütledi ve Malatya ve Harput vilayetlerinde 60 000 Ermeni'yi boğazlattı. Şimdi Malatya'da; birkaç Ermeni kızı alıkoyuyor; 200 000 Türk lirası değerinde mal çaldı; bir buçuk yıl hapse mahkum oldu, fakat Beheddin Şakir sayesinde mahkumiyeti infaz edilmedi.

23- HİLMİ

Orhangazi (Pazarköy) kaymakamı, Yalova, Çengiler, Pazarköy ve civarındaki Ermenilerin katillerinden biri.

24- HACI ALİ "BEY"

Edirne İttihad cemiyetinin reis vekili.

25- İSMAIL SEFA

Adana İTC'nin üyesi.

İsmail Safa Özler (d. 1885, Adana - ö. 28 Haziran 1940)

TBMM 1. Dönem (Mersin), 2. Dönem (Adana) ve 6. Dönem'de (Seyhan) milletvekilliği, ayrıca kısa dönemler Dahiliye (İçişleri) ve Maarif (Eğitim) Vekilliği (Bakanlığı) yapmış bir siyasetçidir.

Şam İdadisi'nde tarih-coğrafya Öğretmenliği, Adana Halkevi Başkanlığı, gazetecilik ve çiftçilik yaptı. 1909 Adana olaylarında da elebaşı olarak zikredilir. I. Dönem Mersin, II. Dönem Adana, VI. Dönem Seyhan milletvekili oldu. IV. İcra Vekilleri Heyeti'nde Dahiliye (İçişleri) ve Maarif (Eğitim) Vekilliği (Bakanlığı) yaptı.

26- MUHTAR FİKRİ

İTC'nin üyesi.

Muhtar Fikri Gücüm Kemalist dönemde İçel milletvekili

27- ZAMİR

Damar Arıkoğlu (1889 - 1969) İTC'nin üyesi, Kuvay-i Milliye, parlamenter ve siyaset adamı olan Damar Arıkoğlu, 1889 yılında Adana'da doğdu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Adana temsilciliğini üstlendi. Adana'nın işgali üzerine 1919 yılında Konya'ya kaçtı. Aynı yıl paraca destek vererek bir Kuvay-i Milliye Müfrezesi kurdu ve Kilikya Savunmasına katıldı. Cephedeyken TBMM'ne Adana Milletvekili olarak girdi ve 1920-1946 yılları arasında milletvekilliği yaptı. Zamir olan soyadı Atatürk tarafından "Damar" olarak değiştirildi.

28- HACI ALİ "BEY"

Eski adı Muhbir Ali Çavuş, İzmit İttihad liderlerinden biri.

29- HAYRÎ “BEY”

Sivas'ta muhasebe bürosu denetçisi

30- ASAP “BEY”

Muammer'in danışmanı (Sivas)

31- MEHMED “BEY”

Murat (Der Zor) müdürü

32- ŞEYH SÜLEYMAN

Suvar (Der Zor) müdürü

33- SÜLEYMAN SADULLAH

Şedadiye (Der Zor) müdürü

34- İSA CAHTA “BEY”

Hasebi müdürü

35- ALİ CHOUHOURI

Bardizag/Bahçecik müdürü, İbrahim'in yardımcısı, İstanbul merkez cezaevi müdürü

Ali Şühûrî:

Balıkesir tacirlerinden Mehmed Efendi'nin oğludur. 1890 da Balıkesir'de doğdu. Balıkesir l'dâdîsi'ninRüşdiye Kısmı'nda orta, Bursa l'dâdîsi'nde lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1912'de Mülkiye'den "pekiyi" derecede me'zun oldu. Eylül 1912'- de Selanik Vilâyeti Maiyyet Me'muriuğuna ta'yîn edilerek Devlet hizmetine girdi. Bu görevde iken Balkan Savaşı içinde Selânîk'in düşmesi sırasında Yunanlılar tarafından esir edildi. Altı ay kadar esir kampında kaldıktan

sonra diplomatik teşebbüslerle kurtarıldı. Kasım 1913'de İzmit Müstakil Sancağı Maiyyet Me'muriuğuna nakledildi. Bu görevde iken İzmit Müdâfaa-i Milliyye Cem'iyeti ve Muhacirin Komisyonu Kâtibüklerinde; İzmit Merkez Kazası Kaymakam Vekilliğinde; İlk Öğretim Müfettişliğinde bulundu. Kasım 1914'de Bahçecik Nahiyesi Müdürlüğüne getirildi. Burada kaymakamlığa terfi' etti. Eylül

1916'da Ayancık Kaymakamlığına; Temmuz 1917'de Kastamonu Vilâyeti Polis Müdürlüğüne atandı. Kastamonu Polis Müdîri iken, Mütâreke'nin imzasından sonra "Ermeni Tehciri" sebebiyle suçlandırılarak tutuklandı. "Bekirağa Bölüğü"ne sevk edildi. Harb Divânı'nda yapılan muhakemesi sonunda berâat etti. Memleketi olan Balıkesir'e gelip Müdâfaa-i Milliyye Merkez A'zâlığma seçildi. Bu görevde iken T.B.M.M. Hükümeti Dâhiliye Vekâleti'nce Balya Kaymakamlığına ta'yin edildi. Soma - Ayvalık Cephelerinin sukutu üzerine 2. defa Yunanlılara esîr düştü. Tekrar Ege adalarının birinde bulunan esir kampı'na götürüldü. Büyük Zafer'den sonra Mudanya Mütârekesi hükümleri gereğince mübadeleye tâbi' tutulup Haziran 1923'de Yurd'a döndü. Ağustos 1923'de 2. Dönem T.B.M.M.'ne Balıkesir Meb'usu olarak girdi. 3. Dönem'de Balıkesir, 4. Dönem'de Şebinkarahisar Meb'usu tayin edildi. 21 Temmuz 1934 de vefat etti

36- FEHMÎ "BEY"

Sabıka (Der Zor) müdürü

37- TEVFİK "BEY"

Pazarköy Düyunu Milli müdürü; bir canavar.

38- HACI ADİL "BEY"

Eski meclis başkanı, Edirne eski valisi, İTC'nin merkez kurulunun etkin bir üyesi.

HACI ADİL BEY [Arda] (1869-1935)

1869'da Lofça'da dünyaya geldi. Posta Telgraf müdürü Mehmet Haki Efendi'nin oğludur. Rüştüyü bitirdikten sonra memur oldu (1890). Yemen Rüşumat Nezareti Refik-i Saniliğine atandı. Hudeyde Rüşumat müdürlüğünde çalıştı. 1893'te İstanbul Gümrüğü memurluğuna nakledildi. İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi (1903). Selanik Gümrük müdürlüğü yaptı (1905). Bu sırada İttihad ve Terakki Cemiyetine girdi. 1908'de Selanik Rüşumat Nazırlığına atandı. Selanik Hukuk Mektebi'nde mecelle öğretim üyeliği yaptı. 1908 seçimlerinde Tekirdağ'dan mebus seçildi. 1909'da Edirne Valiliğine atandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Merkez-i Umumi" üyeliği ve genel sekreterliğe seçildiği için Kasım 1910'da valilik görevinden istifa etti. 1911'de Dahiliye Nazırlığına atandı. İkinci devre seçimlerinde Gümülce'nden mebus seçildi. Mahmut Şevket Paşa Hükümetinde Dahiliye Nazırlığı yaptı. Edirne kurtarılınca yine buraya vali olarak gönderildi. Üçüncü devrede Bursa'dan mebus seçildi. Halil Menteşe'nin Dışişleri Nazırlığına atanması üzerine, 12 Kasım 1915'de Meclis-i Mebûsân Reisliğine seçildi. Ekim 1918'e kadar bu görevi sürdürdü. Mondros Mütarekesinden sonra tutuklandı ve Malta Adasına sürüldü. Malta'dan serbest bırakıldıktan sonra bir süre Almanya'da kaldı. Sonra Ankara'ya geldi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Hacı Adil Bey'i Adana Valiliğine atadı (17 Haziran 1922). Bir süre sonra Bursa Valiliğine nakletti (Eylül 1922). Reji idaresi genel müdürlüğü, İnhisar İdare Meclisi Üyeliği, Başkanlığı, Lozan Antlaşması gereğince Türk-Fransız karma hakem mahkemesinde Türk hakimliği, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Müdürlüğü yaptı. 8 Şubat 1935'de vefat etti.

39- AHMED EYÜP "BEY"

Katma (Halep)'deki tehcirlerinin örgütleyicisi, katil ve yağmacı.

40- MUHTAR "BEY"

Meskene'deki tehcirlerin örgütleyicisi.

41- ABDULLAH “PAŞA”

Der Zor’da “eskian memuru”

42- TEVFİK “BEY”

Kayseri Divan-ı Harp reisi, şimdi İstanbul’da.

43- MUSTAFA “EFENDİ”

(Dersim yakınlarında) Ermenvegi’de memur

44- MEHMED FAHRİ

(Yalova) BüyükYeni Köy’de memur

45- NAİL “BEY”

Merzifon polis şefi: bir canavar

46- NECHİD

Seyfullah’ın oğlu, Erzurum mebusu

47- ŞEMSEDDİN

Tabib “Efendi”nin oğlu, Ankara mebusu

48- CELAL “BEY”

Muammer’in muhafızı, “terk edilmiş” mallar tasfiye komisyonu üyesi; yağmacı

49- HAKKI “BEY”

Halep’de müdür, 5000 Ermeni’nin kitlesel katlini örgütledi; yağmacı

50- KAZİM “EFENDİ”

Kırşehir müftüsü, mücrim, Ankara Ermenilerinin katlini örgütledi

51- SABRİ “BEY”

Tahrirat-memuru, Kayseri’de

52- TÜRKİ MAHMUD

Der Zor’lu, Ana kaymakamı

53- ALİ SABRİ “BEY”

Kayseri’de “Kayseri” gazetesini başyazarı

54- CAFER

Ebul Hud’lu köylü, Erzurum’daki çetelerin bir üyesi

Ebul Hindili Caferî Erçikan; aslen Erzurumlu olup eski Teşkilât-ı Mahsusa mensuplarından ve “Ebulhindili Cafer” diye tanınırdı. 3-5 Ocak 1919 tarihleri arasında toplanan Ardahan Kongresi’nin örgütleyicilerindendir. Başkanlığını III. Tümen Komutanı Halit (Karsıalan) Bey [Deli Halit] yapmıştır. Halit Bey, Enver Paşa komutasındaki I. Kafkas Ordusu’nda bulunmuştur. Savaş sonrası aranmaktadır. Kongredeki diğer üyeler ise şunlardır: Dr. Hakkı Cenap, Dr. Fuat Sabit, Dr. Abidin (Ağacıkolu), Filibeli Hilmi, Arif Bey, Rasim (Acar)

55- MUSTAFA [ERÇIKAN]

“Ebulhindili Cafer”in biraderidir.

56- MÜLAZİM RIFAT

Çete lideri, Suriye’de 4000 Ermeni’yi boğazlattı, şimdi (İstanbul) Sutari Ayazma Bostan sokakta.

57- BURHANEDDİN

Rumelili, Kırşehir’de mutasarrıf, binbaşı.

58- ŞÜKRÜ

Pazarköy’de polis

59- KÜRT SAMİ “BEY”

Çilingir’de polis memuru: bir canavar

60- TAHİR “EFENDİ”

Bölük Emni şimdi Sölös’te

61- HACI ALAEDDİN

İTC’nin Pazarköy delegeşi

62- OSMAN SAHİB

Yozgatlı, “Terk Edilmiş Mallar Tasfiye Komisyonu”nda memur.

63- EŞREF İHSAN

Yardımcısı Cemal (n°5) ile, Çorlu’dan Ermenilerin “tehciri” emri-
ni uyguladı; her ikisi de mücrimdir.

64- MORALI ZADE ABİDİN

İzmitli kasaplardan biri

65- ŞERİF “EFENDİ”

Adapazarı’nda “Terk Edilmiş Mallar Tasfiye Komisyonu” reisi

66- MUSTAFA EMİR “BEY”

Bebekli, Adapazarı’nda “Kol Ağası”

67- ÖMER LÜTFİ “BEY”

Panderma’da [Bandırma] Düyun-u Milli Müdürü, çete örgütleyici ve yağmacı

68- TEVFİK

“Defterdar”dır.

69- BEHEDDİN MEHMED

Kastamonu valisinin yardımcılarında biri.

70- NECİB “BEY”

(Halep) Bab’taki telgraf idaresinde, bazı Ermeni kızlarını evde mahpus tutuyordu

71- SAADDİN “BEY”

Bazı hasta Ermenileri zehirledi.

72- HACI ALİ HAFİZ ZADE HAKKI “BEY”

Trabzonlu mücrimlerden biri, 1922-23 yılları arasında Trabzon Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur

73- TEKELİ NEJAD

Namlı mücrim, Trabzon’daki suçlarını açık denizde işliyordu

74- KARA HASAN

Yaban-Ova polis memuru, İstanbullu aydınlar arasından 18 Ermeni’yi katletti.

75- MÜRŞİD ÇAVUŞ

Makedon (İslam), polis komiseri, katil, şimdi Ayaş'ta.

76- ALİ "EFENDİ"

"Kol Ağası"nın oğlu, Muammer'in danışmanı, Sivas valisi

77- AZİZ "BEY"

Nedim "Bey" in oğlu, (Bursa) Yeni Şehir eski kaymakamı ve Hicaz eski valisi. Aziz bir yağmacı olup tehcir sırasında pek çok zabitin, suçlunun danışmanıdır. Şu anda İstanbul'da Telgraf İdaresi müdürü.

78- MÜMTAZ "BEY"

"Terk Edilmiş Mallar Tasfiye Komisyonu" üyesi, İstanbul'da özel muhabir, daha sonra Lübnan valisi.

79- RECEB "BEY"

"Terk Edilmiş Mallar Tasfiye Komisyonu üyesi.

80- HÜSNÜ "EFENDİ"

Aktarino askeri sefer dairesi katibi.

81- İSMAİL "BEY"

Süvari zabiti, Şeyh Süleyman'ın biraderi, Der Zor kıyımcısı

82- HACI BEDİR

Bir Kürt aşiretinin lideri, Erzurum, Erzincan, Sivas ve çevresindeki kıyımların örgütleyicisi.

HACI BEDİR AĞA [Fırat] [1872 Kahta (Adıyaman)- 1928]; TBMM sicil no: 310; TBMM: Malatya 1, 2; Kars 3; Doğduğu ve seçildiği il aynı; Okul bitirmedi; Çiftçi; 48 yaşında; Mazbatası 21.08.1920'de onaylandı; TBMM'ye 18.08.1920'de katıldı; Dönem sonuna kadar milletvekili; 1923-1946 arasında da 1.741 gün milletvekili. Rışvan Aşireti reisi Hacı Bedir Ağaya Emval-I metrukeden, çiftlik, ev ve dükkanlar verilerek Adana'ya yerleştirilir. Bir iddiaya göre Mustafa Kemal tarafından zehirlenerek öldürülür. Aile halen bu çiftliği kullanmaktadır.

83- ZEYNEL

Bir aşiret lideri, üstte şahıs kadar kana susamış canı.

Hacı Bedir Ağa'nın kardeşi, o da ağabeyi gibi Emval-I metrukeden ev ve dükkanlar tahsis edilerek Adana'ya yerleştirilir

84- TOPAL FETTA (Konya)

Aksaraylı canı, şimdi Karamürsel'de

85- Mülazım Emin

(Konya) Aksaray'da polis komiseri

86- HAŞİD BORLU

Aksaray'da "mal müdürü"

87- HAŞİM

Aksaray'da "Düyunu Milli" memuru

88- ANTEPLİ MUSTAFA

Der Zor polis şefi, Der Zor mutasarrıfı Zeki'nin yardımcısı, kana susamış katil

89- CEMAL "BEY"

Bilecik eski mutasarrıfı

Hatîb-zâde Ahmed Cemâl; Kaza Kaymakamlarından ve Kütahya ileri gelenlerinden Hatîb-zâde Hüseyin Fevzî Paşa ile Havva Hanım'ın oğludur. 1871 (1288 H.)'de Kütahya'nın Balıklı Mahallesinde doğdu. Babasının Kaymakam olarak bulunduğu Bigadiç Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında lise öğrenimini tamamladı. Ağustos 1897'de Yüksek Kısım'dan 'iyi' derecede me'zun oldu. 23 Kasım 1897'de ta'yîn edildiği İzmir Vilâyeti Maiyyet Me'murluğu'nda stajını tamamladıktan

ve 26 Aralık 1900'den 10 Ocak 1901'e kadar da Saruhan (= Manisa) Sancağı Tahrîrât Müdür Vekillliğinde bulunduktan sonra kaymakamlığa terfî etti. 23 Ocak 1901'de Divriği, 20 Kasım 1905'de Hamîdiye, 3 Eylül 1906'da Ahtapolu, 17 Eylül 1908'de

Aynaroz Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Ekim 1908'de başlayan 2. Meşrûtiyet'in ilk seçimlerinde Kütahya Meb'usluğuna seçilerek 11 Kasım 1908'de Meclis-i Meb'usan'a girdi. Balkan Harbi'nin başlaması üzerine Meclis'in feshiyle 6 Ağustos

1911'de meb'usluğu son buldu. 27 Kasım 1912'de Velîahd Yusuf İzzüddîn Efendi Sarayı Teşrifat Umum Müdürlüğü'ne getirildi. Bu görevden 21 Eylül 1913'de isti'fâen ayrıldı. 19 Ağustos 1914'de Ertuğrul (=Bilecik), 19 Nisan 1916'da İsparta Sancakları Mutasarrıflıklarına atandı. 5 Eylül 1917'de İsparta Mutasarrıflığı'ndan isti'fâ ederek ayrıldı. 31 Ekim 1918'de Canik (= Samsun) Mutasarrıflığına ta'yîn edildi. Bu sıfat uhdesinde olmak üzere, 22 Aralık 1918'de Edirne, 18 Kasım 1919'da Kastamonu Vali Vekilliklerine nakledildi. 18 Şubat 1920'de Kastamonu Vâliliği'nde asaleti tasdik edildi. Bu görevde iken, Millî Mücâdeleye katıldı ve T.B.M.M. Hükümeti emrine girdi. Sivas Valisi Reşid Paşa'nın sıhhî sebeble Sivas'dan ayrılmak istemesi üzerine T.B.M.M. Hükümeti Hey'et-i Vekîlesi'nin tasvibi ile ve becayış suretiyle 9 Kasım 1920'de Sivas Vâliliği'ne nakledildi. Bu müddet içinde de Millî Mücâdeleye çok yararlı hizmetlerde bulundu. Tespît edilemeyen bir sebeble 1 Mayıs 1921'de Sivas Valiliğinden isti'fâ ederek ayrıldı. Büyük Zafer'i

müteâkıb İstanbul, dolayısıyla Trakya'nın kurtuluşundan sonra 20 Ocak 1924'de Edirne, 18 Mart 1925'de Trabzon Valiliklerine getirildi. Bu görevde iken Ekim 1925'de kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Emekli olarak oturmakta olduğu Kütahya'da 5 Ocak 1928'de beyin kanamasından Hakkın rahmetine kavuştu. Mezarı Kütahya'dadır. Evli idi; çocuğu yoktu. Fransızca, Arapça bildiği sicilinde yazılıdır. Askerî yazarlardan Nureddin Peker "İstiklâl Savaşı, Resim ve Vesikalarıyla İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı" adlı kitabının 81. sayfasında hakkında şunları yazmaktadır:

«.... Vali Cemâl Bey'in Kastamonu'da işe başladığı 18 Kasım 1919 gününden, SivasValisi Reşid Paşa ile becayış ederek ayrıldığı 25 Kasım 1920 gününe kadar geçen bir sene ve bir haftalık vâililiği'ndeki başarıları, zamanla ölçülemez. Rahmetli, aldığı tedbirlerle Kastamonu'da birlik ve güveni sağlamış; ismen mevcut olan Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyetini cismen kuvvetlendirmiştir. Cemâl Bey olmasaydı, Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası mensublarının yardımı ile Kastamonu'yu Çerkeş ve Abaza Hilafetçilerinin isti'lâ etmeleri muhakkaktı.

Büyük tehlikeler içinde üzerine ağır sorumluluk yüklenip en faydalı kararlar alarak bunları yerine getirmekle zamanının en başarılı Valiliğini yapmış; Mustafa Kemâl Paşa'nın, idare âmiri olarak, büyük yardımcısı olmuştur. Cemâl Bey, kibar, hatîb ve edib, dürüst ve basireti kuvvetli, çok müdebbir bir zât idi »

90 - KEMAL

(Yozgat), Boğazlıyan kaymakamı Kemal, Sirkeci Gümrük Salonu Müdürlüğünden emekli ve Rüsumat Meclisi (=Gümrükler Genel Müdürlüğü) Başkâtiblerinden Arif Bey ile Rodos'lu Şeyh Vasfî Efendi kızı Nâfia Hamm'ın oğludur. 1884 de Babasının me'muren bulunduğu Beyrut'da doğdu. Rodos Medrese-i Süleymâniye Mektebinde ilk, Rodos l'dâdîsi'nin Rüşdiye Kısmı'nda orta, Antalya ve İzmir l'dâdîlerinde lise öğrenimini tamamladı. 24 Temmuz 1908'de Mülkiye'den me'zun oldu. 10 Eylül 1908'de ta'yîn edildiği Beyrut Vilâyeti, 7 Şubat 1909'da nakledildiği Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Maiyyet

Me'murluklarında stajını bitirip kaymakamlığa terfi' etti. Bu arada 9 Kasım 1908'den 3 Ocak 1909'a kadar Mergab Kazası Kaymakam Vekilliğinde; 9 Şubat 1910'dan 14 Ekim 1910'a kadar Rodos İ'dâfisi Türkçe, Ma'lûmat-ı Medeniyye, Târih - Coğrafya dersleri muallimliklerinde de bulundu. 18 Aralık 1911'de Toyran, 27 Temmuz 1912'de Gebze, 28 Haziran 1913'de becayış sureti ile Karamürsel, 12 Haziran 1915'de Boğazlıyan Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Boğazlıyan Kaymakamı iken, 20 Ağustos 1915'den 9 Ekim 1916 târihine kadar Yozgat Sancağı Mutasarrıf Vekilliği'nde bulundu. 24 Nisan 1916'da terfi' ederek Batraski-Şam Kazası Kaymakamlığına; 20 Eylül 1916'da İzmit sancağı Muhacirin Müdürlüğüne nakledildi. 13 Haziran 1917'de bu görevden «... Boğazlıyan Kaymakamlığında bulunduğu sırada menkul ve gayr-ı menkul birtakım malların yağma edilmesinde ihmal ve terâhîsi görüldüğü tahkikatla sabit olduğu cihetle Ankara Vilâyeti

Meclis-i İdâresi'nin 22 Ocak 1916 gün ve 185 sayılı lüzûm-ı Muhakeme kararı üzerine» azledildi. Konya İstînâf Mahkemesinde yapılan muhakemesi sonunda, 25 Temmuz 1918'de itham edildiği suçlardan beraatına karar verildi. Bu beraatından sonra azil kararı kaldırıldı ve Konya Zer'ıyyât (tarım, ekim) Müfettişliğinde görevlendirildi. Bu görevde iken Boğazlıyan Kaymakamlığı sırasındaki Ermeni tehciri olayından suçlu bulunduğu gerekçesi ile, Tevfik Paşa Kabinesi yerine gelen 1. Dâmâd Ferid Kabinesi'nce 30 Ocak 1919'da Konya'da tevkif ettirilip İstanbul'a getirildi ve "Bekirağa Bölüğü"ne hapsedildi. Önce "Hayret Paşa Harb Divânı", bilâhare "Mustafa Nâzım Paşa Harb Divânı"nda alınan kararla 10 Nisan 1919 da Beyazıt Meydanı'nda i'dam edildi

(K A R A R)

Muhâkemât-ı câriye veçhile tarafeynin iddia ve ifâdâtı ve müdâfasının istimâ'ından ve bilcümle evrâk-ı dâva'n in serâpâ mütâlâa ve tedkikinden sonra icâb-ı keyfiyyet müzâkere olunduğunda: Gerçi maznuneyn vekil-i müdafileri inkâr-ı töhmet ve taleb-i berâat etmekte iseler de, ahkâm-ı celîle-i İslâmiyye ve Kavânîn-i mevzûa-i Osmaniye'nin emir ve inbâsına teba'en bilumum anâsırı yekdiğerinden tefrik etmeyerek muhâfaza-i ırz ve can ve mallarının te'mîni ve Hukûk-ı Âmmе'nin

hergünâ hasar ve halelden vikaayesi kâffe-i Me'murîn-i Devlet'in akdem-i vezâifinden bulunduğu halde, mücrimiyyetleri taleb olunan Boğazhyan Kaymakamı ve Yozgat Mutasarrıf Vekili Kemâl ve Yozgat Livası Jandarma Kumandanı Binbaşı Tevfik Beyler, dâire-i me'muriyetlerinde tehcîri emrolunan Ermeniler'in aceze kadınlarına ve küçük kız ve erkek çocuklarına varıncaya kadar resmî ve mübalağalı emirlerdeki istisnaları bile gözetmeksizin liecl'it-tehcîr sevkeyledikleri kaafieleri teşkil edenlerin kâffesini paraları ve kıymetli eşyalarından ba'd'et-tecrîd hukûk-ı şahsiyelerini nazar-ı i'tibâra almaksızın mücerred ihtirâsât-ı zâtiyelerinin şevkiyle ba'zı eşhâs-ı leîmenin tebliğat ve telkînât-ı hafîye-i gayr-ı meşruarını bilkabul, merkumların müreffehen ve salimen mahall-i muayyeneye îsâl edilebilmeleri için itti-hâz-ı lâzım gelen tedâbiri kat'ıyyen ve kasten nazar-ı i'tibâra almamak ve korunmalarını sağlayacak tedbirler almadıktan başka korunma imkânlarını ortadan kaldırmak için erkeklerin kollarını bağlatarak, düşündükleri ve tatbik tarzını ta'yîn ettikleri faciaların yapılmasına meydan vermek ve hattâ sözü geçen faciaları haber alarak resmen soran âmirine karşı hakikatları saklayarak vukuatın men'ine sed çekmek ve yukarıda zikredilen şahısları, mes'ûl olan me'mur ve muhafızlar üzerine âmir olarak vermek suretiyle rezil maksadlarının husul bulmasını kolaylaştırmak suretleriyle insanî ve medenî hisler ile açıkça bağdaştırılamayan ve İslâm Hukûku'na göre büyük cinâyetten sayılan çeşidli katil, yağma ve çapulculuklara sebebiyet vermiş oldukları, dinlenen şahicilerin Mahkememize kanaat veren şahadetlerinden, ba'zı askerî me'murların aralarında yaptıkları resmî yazışma ve telgraflar mündericâtından ve maznunların olan vak'aları inkâr etmeyen ifâdelerinin incelenmesinden ve tehcîr kaafielerindeki kız ve erkek küçük çocuklarla kadınları erkeklerin yanından ayurmaları kötü maksadlarını gösterdiğinden ve nihayet müdâfaa vekillerinin ve maznunların dinlenen son müdâfaalarından ve bhusus düşman işgali altında bulunan mahallerdeki ba'zı kötü niyetli Ermeni komitecileri'nin teşviklerine kapılarak düşman tarafını tutmaları ve Ermeni İhtilâline iştirak etmeleri diğer taraftaki masura Ermenilerle bir ilgisi ve bunların tehcîr ve tenkiline delil olamayacağı ve zaman zaman meydana gelen bu gibi kötü hareketlere Ermeni Milleti'nin bir kısmı iştirak eylemiş ve kalan kısmı ise Devlet'e sadâkat ve bağlılıklarını bir çok

kereler isbât etmiş olduklarından, hasb'el-me'muriye kendisine emânet edilmiş ehâînin ırk ve mezheb farkı gözetmeksizin şefkatli bir baba gibi hayatlarını ve haklarını koruması gerektiği mutlak bir emir olduğu halde, maznun Kemâl Bey'in müdâfaalarında ileri sürdüğü gibi Van, Erzurum ve Bitlis cihetlerindeki Ermeniler'in Müslümanlara karşı reva gördükleri zulûmlerin mes'uliyetini şâyân-ı ehemmiyet bir harekette bulunmadıkları anlaşılan ve Yozgat havâlisi'nde oturan Ermenilere yüklemenin hiçbir kanunî ve vicdanî cevazı bulunmadığı halde Maznunun dâva mevzu'u Ermeniler hakkında intikam hissi ve şahsî garaz göstermesi ve hattâ yalnız idaresi altında bulunan Yozgat Müslüman ahâlisi'nin değil bütün Müslümanların Ermeniler aleyhinde bilmukaabele öldürme fikri gibi çok sakîm bir fikri tabîi ve adetâ lüzumlu görmesi, dosyada bulunan evrak arasında ve mündericâtı ile sorumsuz üç şahsın sevk edilen kafilelerin muhafızları üzerine âmir ta'yîn edildiğine dâir kendi el yazısı ile yazılmış vesikadan, Yozgat Ermenileri'nin yolda öldürülmesine âid peşin karar bulunduğuna şüphe ve tereddüd bulunmadığından, Maznun Kemâl ile müdâfaa vekillerinin ileri sürdükleri müdâfaa tamamen bâtıl görülmüş ve Müddei-i Umumiğin Ceza Kanunu'nun 56. Maddesinin tatbiki yolundaki talebi dahî gayr-ı muvâkîf bulunmuş olmakla Maznun Kemâl ve Tevfik Beylerin: Ceza Kanunu'nun 45. Maddesi mucibince suçluluklarına karar verdikten sonra ceza ia'yîni hakkında cereyan eden müzâkere neticesinde işledikleri cinayet fi'llerinin sözü geçen 45. Maddede bildirildiği gibi aynı suçlardan sayılarak suçluların her birinin ayrı ayrı cezalandırılmaları ve ancak Kemâl Bey'in Yozgat Sancağı'nın en büyük Mülkiye Âmiri olduğu halde öldürme ve yok etme cinayetinin tertibinde ve bir takım sorumsuz kişileri tehcir kafilelerine, usûl ve kanuna riayet etmeyerek doğrudan doğruya Şükrî Çavuş'u, kafileyi götürmeye me'mur kimseler üzerine âmir ta'yîn etmesi sebebi ile esas suçlu addedilmesine ve Binbaşı Tevfik Bey'in de bu suça ortak olduğuna tam bir vicdanî kanâat hâsıl olmakla Askerî Ceza Kanununun 171., Sivil Ceza Kanunu'nun 170. ve 171. Maddelerine göre suçlulardan Kemâl'in i'dâmına ve Binbaşı Tevfik'in dahî 15 sene muvakkat kürek cezaları ile cezalandırılmalarına müttefikan (oy birliği ile) karar verildi. 6 Receb (1) 337 ve 8 Nisan (1) 335 (8 Nisan 1919)

91- MUHLIS

Boğazlıyan emniyet memuru

92- BAYRAKDERE DEL' HASSAN

Ayaş & Stanos'ta çiftçi, şu anda Stanos'ta lüks içinde yaşıyor; birkaç Ermeni genç kızını evde mahpus tuttu.

93- BAYRAM OĞLU POLİS İBRAHİM

Ayaş'ta, yukarıdaki şahsın yardımcısı, Stanos'ta 600 Ermeni'yi boğazlattı; 13-14 yaşlarında on iki erkek çocuğunu ırzına geçip öldürdü.

94- ŞAKİR "BEY"

Kırşehir'deki çete mensuplarının lideri

95- HALİS "BEY"

[Halis Turgut] Sivas'ta aktif çete üyesi.

96- BACANAK OĞLU ETHEM

Sivas'ta aktif çete üyesi.

97- MAHİR "BEY"

Zara aktif çete üyesi. [Zaralı Mahir, Kirkor Ceyhan'ın Zaralı Mahir ile ilgili anısı eklerde verilmiştir.]

98- KÜTÜK OĞLU HÜSEYİN

aktif çete üyesi. Çete lideri Mahmud "BEY"le birlikte bu 3 katil, 2 Ocak 1915'de vaiz Sahag Odabaşyan'la birkaç Ermeni papazın boğazlarını kesti.

99- KERESTECİ HAFİZ CELAL

Trabzonlu katillerden biri

100- GİRİTLİ ADİL "BEY"

Çengiler'de, katil ve işkenceci.

ERZURUM VİLAYETİ

BAYBURT KATLİAMLARI SORUMLULARI

Bayburt'un ve 20 Ermeni köyünün Ermenileri tehcir bile edilmediler: hepsi bulundukları yerde katledildi.

KIYIMIN SORUMLULARI AŞAĞIDA YAZILMIŞTIR:

1- TAHSİN "BEY"

[Hasan Tahsin Uzer] Erzurum valisi ve katliamın örgütleyicisi.

2- NUSRET "BEY"

Bayburt kaymakamı. Suç çetesinin şefi.

Bayburt'ta kazanın piskoposu Anania Hazarabedyan, V. Lussigyan ve başkalarını astırdı. Antranig Boyacıyan, Hagop ve Sembad Agabaryan, Arşad ve Manug Simonyan, Ohannes ve Serope Balyan, Zakros Ayvazyan, Hatchig M, M.Bogosyan ve diğerleri Çoruh ırmağı kıyısına götürüldüler ve davullar eşliğinde, Türk esnaf ve ileri gelenlerinin huzurunda boğazlandılar.

Bu katliamdan sonra, Bayburt Ermenilerinin kalanı kasabadan çıkartıldı, bazıları Erzincan yolunda katledildi. İşlediği suçların karşılığında Nusret "Bey", Argani Maden mutasarrıfı olarak atandı; orada da Muş, Külpe, Han, Bitlis muhacirlerinin son kafilelerini katletti. Ermeni muhacirlerini yok etme konusunda "tam yetkili" olarak Urfa'ya gönderildi. Orada, kendi inşa ettirdiği lüks evde yaşıyor.

NUSRET KUROSMANKURİZÂDE MEHMED NUSRET:

Bayburt kaymakamı

Preveze Sancağı Mustantıklarından (=Sorgu Hâkimlerinden) Behram Efendi'nin oğludur. 1875 'de Preveze'de doğdu. Yanya Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1899'da Yüksek Kısım'dan "Kerîb'ül-a'Sâ (--

iyiye yakın)" decerede me'zun oldu. 23 Ekim 1899'da ta'yin edildiği Yanya, 8 Nisan 1901'de nakledildiği Konya Vilâyetleri Maiyyet Me'murluklarında stajını tamamladıktan ve 20 Eylül 1901'den 4 Ekim 1902'ye kadar da Konya Rum ve Ermeni Mektepleri Türkçe Muallimliğini ifâ ettikten sonra Kaymakamlığa terfi etti. 4 Nisan 1903'de Keskin, 2 Eylül 1903'de Tepedelen, 24 Eylül 1906'da Aydonat, 8 Aralık 1907'de Filat, 27 Aralık 1908'de Meçova, 5 Mayıs 1909'da Delvine, 17 Kasım 1909'da Sur, 8 Mart 1910'da Safed, 18 Eylül 1910'da Cisir-i Ergene (= Uzun Köprü), 19 Haziran 1912'de İskeçe Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Balkan Harbi sırasında İskeçe'nin işgaali üzerine 14 Kasım 1912'de bu Kazadan ayrılarak İstanbul'a geldi. 30 Mart 1914'e kadar açık maaşı aldıktan sonra 27 Nisan 1914'de Bayburt Kazası Kaymakamlığına ta'yin edildi. Burada iken ehliyet ve liyâkatı göz önüne alınarak 12 Eylül 1915'de Erzincan Sancağı Mutasarrıf Vekilliği'ne; 13 Kasım 1915'de Ergani Sancağı Mutasarrıflığına terfian nakledildi. 14 Haziran 1917'de, o sırada Yıldırım Orduları 2. Grup Kumandanı bulunan Mustafa Kemâl önerisi üzerine Urfa Müstakil Sancağı Mutasarrıflığına yine terfian atandı. Bu son Vazifesinde 16 Nisan 1919'a kadar kaldıktan sonra, 2. Dâmâd Ferîd Hükümeti tarafından azledilip mahfûzen İstanbul'a getirildi. Ermeni Tehcîri'nde, katil ve yağmaya müsaade ettiği ithamiyle İstanbul'da tutuklandı. Bir müddet mevkuf kaldıktan sonra serbest bırakıldı; altı ay sonra tekrar tevkif edildi. On ay hapis kaldıktan sonra i'dâmâ mahkûm edildi; 5 Ağustos (1920) tarihinde Beyazıt Meydanında i'dâm edildi.

İDAM KARARI

BAYBURT TEHCİRİ HAKKINDA

DIVÂN-I HARB-I ÖRFİNİN KARÂRI

“Birinci Divân-ı Harb-i Örfî Riyasetinden:

Bayburt Kaymakamlığında bulunduğu esnada Kazâ-i mezkûr Ermenilerinin tehciri dolayısıyla ika' olunan katl-i nüfus ve nehb-i emval fecâyi'inde zimmedhal olduğu ve tehcir emrinde gösterdiği tazyik eseri olarak Bayburt Mal Müdürü Ovakim Efendinin şaiben ve Zevcesi ile Kerimelerinin mesmûmen intihar etmelerine sebebiyet verdiği ve Ergani Mutasarrıflığında bulunduğu hemgâmda dahî Trabzondan tehcîren sevk edilmiş olan 24 yaşında Trabzonlu Filomen Nuryan bint-i Manu'ya fi'l-i şeni icra ve Mezbûrenin hemşiresi olup oniki yaşlarında bulunan ve Naime tesmiye edilmiş olan Sagîrenin bickrini izâle eylediği iddiası ile maznûnen mevkuf bulunan Erenköyünde Bağdad Caddesinde bir hanede mukim Urfa Mutasarrıf-! sabıkı kırkdört yaşında Yanyalı Nusret Bey bin Behram Efendi ve Bayburt tehcir ve taklibini icra etmiş olduğu beyânıyla maznûn-i aleyh olup ahiren firar eden Erenköyünde eski İstasyon civarında sakin ve Eminönü'nde Karakaş Han'ında on numaralı odada ticâretle meşgul mülâzimlikden muhraç otuzbeş yaşında Erzurumlu Pire Mehmed nâmıyla ma'ruf Mehmed Necati Efendi bin Hacı Bekir haklarında icra kılınan muhâkemât-ı adide ve tedkikaat-ı arnika neticesinde mumaiyleh Nusret Bey, Kazanın Jandarma Kuvveti seyyar jandarmaya nakl edilmiş olmasından dolayı baki kalan elli-altmış nefer jandarmanın muhacirin kaafilelerini sevk'e kâfi olmamasına mebnî, Garnizon Kumandanlığından zâbitleriyle beraber aldığı üç muntazam bölük'e Jandarma Kumandanı ile bil'istişâre Kumandan-ı mumaiyleh tarafından bu askerlerden tanzim olunan müfrezelere icâbı kadar jandarma terfik edilerek altı yedi bine baliğ olan Bayburt Ermenilerinin iki kaafilede kamilen ve salimen Erzincan'a sevk edildiklerini ve Kazası dâhilinde taktik vuku'a gelmediğini ve

muhaçirinin emvâl-i metrukeleri dahî komisyon-ı mahsusunca toplattırılarak sebt-i defter ve Kiliseye idhal olduğunu bilbeyan isnâdât-i mezkûreyi inkâr etmekte ise de o vakit Bayburt Jandarma Bölüğü Kumandanı olup elyevm mezkûr Bölüğü merbut Harita Takım Kumandanlığında müstahdem bulunan Mülâzım Salih Efendinin, bilistinâbe ahzolunan ifâdesinde: Jandarma Bölüğü mevcudunun kısm-i a'zamı seyyar'e tefrik edilerek Harbe iştirak etmiş olmasından ve mütebaki efrâd-ı cüz'iyenin ancak firarileri ve bekaayâ-ı askerîyye'nin derdestine ve kıl'alarına şevkine kifayet edebilmesinden nâşi Jandarma Bölüğü'nün tehcir ile alâkası olmadığını ve muâmele-i tehcirîyenin Erzurum'dan otuz-kırk kişi maiyyetiye gönderilen Mehmet Necati Efendi tarafından icra edilmiş ve Ermenilerin yine merkum Necati Efendi tarafından Erzincan'a sevk olmuş olduklarını ve teslimlerine dâir ilmü-haber alınıp alınmadığından malûmatı olmadığını beyân ve seferberlik esnasında Bayburt'ta menzil tahniyesinde müstahdem olup elyevm ticâretle iştigal eden ve kezâik ifâdesi bilistinâbe zabtolunan Sürmenenin Zevali Kariyesinden Hasan Oğlu Ömer'in Bayburt Ermenilerinin o zaman Bayburt amele taburu fahrî zabıtlığında müstahdem bulunan Mülâzım-ı Sâni Sürmenenin Kocra Kariyesinden Kefeli oğlu Kâşif ve biraderi Mahmud ve mezkûr Zevali Kariyesinden ve Kerimoğullarından Ilyas oğlu Sabit ve daha tanıyamadığı adamlar tarafından kaafile kaafile ve sefilâne bir surette sevk olunmakta ve sevk edenlerin de takriben iki saat sonra Bayburt'a avdet etmekte olduklarını müşâdahe ettiğini ve hattâ kaafileler meyânında gördüğü bir yaşından beş yaşına kadar olan ba'zı çocukları da bilâhare Bayburt'ta gördüğünü ve sevk olunan Ermeniler'in yolda emval ve nukûdu alınarak katledildiklerinin şayi' olduğunu ve kezâlik ifâdesi istinâbeten mazbut bulunan Sürmene'nin Baştüccar Kariyesinden Ali Efendi bin Es'ad'ın, Ermenileri bir gece hiç kimsenin haber ve malûmatı olmadan Kaymakam Nusret Bey'in emriyle polis ve jandarmalar gürültü ve patırdı ile toplayarak sabahleyin kevâid-i insaniyeye riâyet olunmadan sevk olduklarını ve malları hanelerinde kalıp bilâhare yine Nusret Bey'in emriyle toplattırılarak satıldığını ve Ermenilerin mallarının taharrisine kendisi de iki gün me'mur oldu

ise de yapılan su'i-istimalâta ve haksızlığa dayanamayarak isti'fâ ettiğini ve mumaileyh Nusret Bey Erzurum Valisi Tahsin Bey'in adamı olduğundan hilâf-ı kanun hareketinde bulunmaktan çekinmemekte ve Bayburt Ermenileri onbeş, yirmi gün zarfında azar azar kafilelerle sevk olunmakta ve kafilelere jandarma, asker ve başıbozuk terfîk edilmekte idüğünü ve bunların yolda katledildiği Bayburt'ta şayi' olup kısm-ı a'zâminin katlonulduğuna kanaat-i tâmmesi olduğunu ve Nusret Bey'in yüzelli kadar kız ve erkek Ermeni çocuğunu Binbaşı Hanı denilen mahalle doldurtup, herkesin oraya gidip istediğini alır dediğini ve bilahara Nusret Bey'in İslamların yanında bulunanlardan bir kısmını da tutup yine sevk eylediğini dermiyân ve muvâceheten istima' kılınan esbak Bayburt Kaymakamı ve Beyazıd Mutasarrıfı Vekili Ziya Bey'in: Bayburt tehcir ve taktillerinin, oraya giden Ahmed Rızâ Bey'in Hemşirezadesi Meclis-i A'yân Zabıt ketebesinden İhtiyat Mülâzım Sa'dî Bey'le Pire Mehmed denilen Mehmed Necati Efendi tarafından idare edildiğini işittiğini ve Erzurum Jandarma Alay Kumandanı Âdil Bey'in, Bayburt Ermenilerinin elveyim Erenköy'ü cihetinde arabalarla gezinmekte olan Mehmed Necati Efendi tarafından yirmidört saat zarfında çıkarılarak Bayburt'un iki saat mesafesinde kâin "Değirmen" nam mahalde Teşkilât-ı Mahsusa efradı tarafından bilhücûm kati edildiklerini hasbel me'muriye icra eylediği tahkikattan ve Bayburt Jandarma Kumandanından aldığı cevâb-ı tahrirîden anladığını ve bu ma'lûmatı Vali Tahsin Bey'e bildirdiğini ve Teşkilât-ı Mahsusa Zâbitânı'nın İttihad ve Terakki Merkez-i Umûmisi A'zâsından olup o vakit Erzurum'da bulunan Doktor Bahâüddin Şâkir ve Cem'iyyet-i mezkûrenin Erzurum ıViurahas-ı Mes'ulii Hilmî ve Ahmed Rızâ Bey'in yeğeni ihtiyat mülâzımı Sa'dî ve merkum Necati ile beraber ma'lûmülesâ-mi eşhâs-ı sâireden ibaret bulunduğu ve Nusret Bey'in merkum Mehmed Necati'yi kabul etmeyerek kovduğu ve kaafileyi asker ve jandarma ile salimen Erzincan'a sevkeylediği yolundaki ifâdesi hilâf-ı hakikat olup bu kafilenin Pülür'de mahvedildiğini o vakit Bayburt'ta Fırka Kumandan Vekili ve Ahz-ı Asker Kalemi ve İnşaat Reisi bulunan Kaymakam [Yarbay] Mehmed Ali Bey'in dahî Bayburt Ermenilerinin merkum Mehmet Necati tarafından

çıkarıldıklarını işittiğini aledderecât ityân ve ihbar eylemelerine
 ve merkur Mehmed Necati Efendinin ahiren firar edip elveyim
 hâl-i firarda bulunmasına ve kezâik Divân-ı Harbce bilmuvâcehe
 istima' olunan Bayburt ahâlisinden Şaymsık ve Agavni ve Varsenik
 ve Arskiya ve Armenuhi Kadınlarla Haçator Seferiyan Efendi ve
 Hampartsum adlı çocuğun, Nusret Bey'in çetebası olduğunu ve
 mumâileyhin dahî Bayburt'a yakın mesafelerde kâin Binbaşı Hanı
 ve Hindî Hanı ve mevâkı-i sâirede çetelerle beraber kabilelere
 refakat ve kendilerini kamçı ile darb ve para taleb ettiğini ve mak-
 telde de hazır bulunduğunu ve jandarmalarla birlikte güzel
 kızların alınıp götürülmekte idüğünü bilbeyan mumâleyhi ta'yin ve
 tahsis eylemelerine ve müdâfaâtının ta'yini mâhiyetine gelince:
 Mahall-i muhtelifede vukua gelen taktil fecâyi'inin Divân-ı
 Harbce şimdiye kadar icra kılınan muhâkemâtı neticesinde
 cinayât-ı mezkûre, evvel emirde İttihad ve Terakki Cem'iyetinin
 Merkez-i Umûmi sinde tasmiin ve takrir olunarak Merkez-i mezkûr
 A'zâsından Doktor Bahâddin Şâkir nam Hunhâr'ın riyaseti ve
 Teşkilât-ı Mahsusa ma'rifetiyle taşra rüesa ü me'murînine tebliğ
 edilerek ekserisinin muvafakati istihsal olunmuş ve bu vahşete
 rûy-i muvafakat göstermeyen Yozgat Mutasarrıfı Cemâl Bey ve
 Kastamonu Valisi Reşid Paşa ve ma'lûmülesâmır diğerleri gibi
 ba'zı hamiyetperve me'murîn ise azl ettirilerek anların amal ve
 maksaad-î muhterisalarına körükörüne âlet olan Yozgat
 Mutasarrıfı mashub Kemâl ve Ankara Valisi Atıf misillu insaniyet
 düşmanları nasb ve ta'yin edilmiş ve andan sonra da evâmîr-i
 mübelleğa- i hafıyye mucibince ve bervech-i muharrer tertib ve
 ihzar edilmiş olan eşhâs-ı leime vâsıtasıyle tehcir ve taktile bed' ve
 mübaşeret kılınmış olduğu Divân-ı Harb'de mevcut zabıtnamel-
 erde münderic delâil ve berâhîn-i kaatla ile mertebe-i subûta vâsıl
 olmuş olup maznûn-ı aleyh Nusret Bey'in Bayburt tehcirini
 Garnizon Kumandanlığından aldığı muntazam asker ve mevcut
 jandarmalar ile icra ettirdiği ve tehcire me'muren Erzurum'dan
 gelen merkur çeteci Mehmed Necati'nin sıfatını tanımayarak kov-
 duğunu ve Kazası dâhilinde taktil vukua gelmediğini beyân ettiği
 halde işbu ifâdâtının külliyyen hilâf-ı hakikat olduğunun bâlâda
 dercedilen şahâdât ve beyanât ile tezahür etmesine ve binâen alâ

zâlik fecâyî'-i mebhuseye muttali' olmuş olduğu halde bu babda hiçbir gûnâ teşebbüsât-ı kanuniyede ve men ü tekerrürü hakkında tedâbir-i lâzimedeki bulunmadıktan başka fecâyî'-i vakıayı mafevkine ihbara bile lüzum görmemesi ve Erzincan'a teslim olunanlar için ilmühâber verilmediği halde buna da sükût ile mukaa-bele etmesi ve indelisticvâb ilk kaafileyi tahrîrât-ı resmiye ile Erzincan'a gönderdiğini ve fakat bu tahrîrâtın cevâbını almadığını beyân etmesine mebnî bu hususda dahî Vilâyete şikâyet etmemesi esbâb-ı sual olunmasına karşı: "O vakit zâten iş bitmiş-di" yolunda cevap vermesi ve Hükûmet-i İttihâdiye zamanında Kaymakamlık ve Mutasarrıflık gibi riyâset-i idarede şöyle dursun nisbeten ehemmiyetsiz me'muriyetlerde bile istihdam için kendilerine muti' ve tarafdar olmakdan başka bir meziyyet nazar-i dikkate alınmadığı cümlelerin malumu olduğu halde şuhûd-ı müsteniadan organi Ma'deni Mühendisi Abdullah Hüsrev Bey'in şahadetine göre beynelhalk Demirpençeli Mutasarrıf deyu yâd olunan mumaileyh Nusret Bey'in Bayburt tehcirinin hitâmını müteâkıb hemen terfi' olunarak Bayburt Kaymakamlığından Erzincan Mutasarrıflığı vekâletine ve bilâhara da Ergani Mutasarrıflığına nakil ve ta'yîn olunması ve havalî-i bâideden mahall-i müretteblerine nâkil ve sevk olunmak üzere meşâkk-ı seferiyeden pek bitâb ü tuvân ve perişan bir halde Erganiye kadar gelebilmiş olan Ermeni Muhacirlerini "nasıl olsa iki üç gün handa kalıyorlar, ekmek yiyorlar" diyerek nefir-i âm tarikiyle şose amelîyatında çalıştırması ve yine mumaileyh Abdullah Hüsrev Bey'in ta'bîri veçhile hiç yoktan bir sosa vücûda getirmesi ve fakat mağdurînin bu mesâi-i masrûfelerine mukaabil yevmiye vermeme-si, Ergani Mutasarrıflığında bulunduğu müddetçe dahî Ergani tehcirinde her nasılsa kalmış olan ba'zı sıbyanı Diyârbekir'e göndermek bahanesiyle Diyârbekir Valisi cânî-i müntehir Reşid'in eyâdî-i züm ü gadrine teslim eylemesi ve Ergani'den dahî taht-ı i'tirâfında olduğu veçhile memâlik-i muhtelifeden tehcîren sevk olunmuş onbeş, yirmi bin kadar Ermeni'yi müctemi' bulunan ve muhacirinin makam olan Urfa Müstakîl Mutasarrıflığı ile taltif edilmesi gibi karâin ve emmârâtın fecâyî'-i mezkûre mürettib ve mürtekibleriyle hemfi'l olduğuna belâgan mâbelâğ delâlet etme-

sine ve Nusret Bey gya tehciden sonra gelen bir emirde hiç bir Ermeni bırakılmaması iş'ar ve bırakıldığı takdirde i'dâm ile tehdid ve icbar olunduğundan dolayı maa aile intihar eden Bayburt Mal Müdîri Ovakim Efendiyi dahî tehcire tb tuttuğunu ve binena-leyh mumaileyhın keyfiyet-i intiharında sun'u dahil olmadığını serd etmekde ise de mumaileyh Ovakim Efendinin ilet Dn-i İslmı kabul etmiş olması üzerine tehcidten istin edilmiş ve bundan sonra da Nusret Bey'in mumaileyhın hanesine giderek kızlarını kendisine vermesi yolundaki talebini red' etmesine mebnî tehcir ile tazyik etmeye başlamış ve Ovakim Efendinin kendularının dahî tehcir edildikleri takdirde Memleket'de çayı' ve mtevtir olduğu cümle-i şahdtdan olan ve vekaayi'-i feciaya ma'ruz kaldıktan sonra kati  imha edilecekleri mlhazasına mebnî kendisi ile iki erkek oğlunun şaiben ve zevcesi ile hemşiresinin mesmmen intihar eylemiş oldukları suret-i cereyn-ı muhakemeden anlaşılmasına ve Nusret Bey'in mahall-i vak'aya gitmediğini ve keyfiyeti cihet-i zabıtaban haber aldığını bilbeyan böyle bir fcia-i dlszu da vukuat-ı diyeden ad ve i'tbr etmesi ve mağdr-i mezbrun hanesinin penceresinde terk etmiş olduğu anlaşılan vasiyetnameden dahî techl eylemesi de isndt-ı nfeyi meyyid ahvalden görülmesine ve mumaileyh Nusret Bey'in Ergani Mutasarrıflığında bulunduğu esnada dahî kendisi bekr bulunduğu halde sagire-i mezbre Naime kızı hanesine alarak bkrn izâle ve hemşiresi Filomen'e de fi'li şeni' icra eylediği Trabzon vekaayi'-i tehciriyesinin Divân-ı Harb'ce icrâ-i muhakemesi esnasında şhid sıfatıyla istima' olunan mezbre Filornen'in mücerred sergüzeşt-i elimini hikâye sadedinde ve Nusret Bey'in gıyabında beyan ve ifde etmesine ve bunun Nusret Bey'in mdfaaten dermiyan eylediği veçhile intikaam-ı millî sikasiyle tertb edilmiş bir saniadan ibaret olamayıp, çünki bir me'murun irtikb edeceği ef'al-i nlyka'dan btin me'murin ve mstahdemn-i

Devletin veyâhud tek mil efrâd-ı Milletn andan hissemend olamayacaklarına ve nitekim Divân-ı Harb'ce istisma' olunan Ermeni şhid ve mştekileri kendilerinin ırz ve namus ve hayatlarını vikaaye edenleri ve bu gibilerin muâmele-i mşfikaaneleri-

ni lisan-ı minnet ve şükran ile beyandan çekinmemeleri ifâdelerinin sıhate makrûn olduğuna delâlet etmesine ve vak'a akabinde şikâyet ve muayene raporu istihsâle kıyam etmeleri ise o vakit teşdîd-i felâketlerinden başka bir fâideyi müstelzim olamıyacağı derkâr bulunduğundan husûsât- ı mebhûsenin adem-i vücudu dahî fi'l-i müddeâbihin butlanına delil ittihaz edilemeyeceğine binâen Nusret Bey'in bilcümle müdâfaâtı gayr-i vârid ve elhâsıl Nusret Bey'le merkum Pire Mehmed nam Necatî Efendi'nin Bayburt Ermenilerinin tehciri dolayısıyla ikaa' olunan katl-i nüfus ve nehb-i emval fezâyının mürettib ve mürtakiblerinden oldukları ve Nusret Bey'in bâlâda izâh olduğu üzere mumâileyh Mal Müdürî Yuvakim Efendi'nin maâ aile intiharlarına sebebiyet verdiği ve Filomen kadına fi'l-i şeni' icra ve Naime kızın bîkrini izâle eylediği beyyînât ve berâhîn-i mebsûtadan mütehasşî kanaât-i vicdaniye ile sabit olduğundan ol veçhile mücrimiyetlerine ve Nusretin a'zam cürmü i'tibârıyla her ikisinin hareketleri Mülkiye Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu'nun kırkbeşinci Maddesinin birinci Fıkrası delaletiyle Kanûn-ı mezkûrun yüzyetmişinci ve Askerî Ceza Kanununun yüzyetmişbirinci Maddelerine muvafık ve mezkûr fıkra ve maddeler dahî "Eşhâs-ı müteaddide bir cinayet veya cünhayı müttehiden îka' eden veyâhud ef'al-i müteaddideden mürekkeb olan bir cinayet veya cünhada bir takım eşhasdan her biri cürmün husûlî maksadiyle ef'âl-i mezbûreden birini veya bir kaçını icra eylerse eşhâs-ı mezkûreye hemfi'l denilir. Ve cümlesi fâil-i müstakil gibi mücâzât olunur" ve "Taammüden bir şahsı katleden veya abâ-i ecdad ve ümmehât ve ecdâdından birini velev min gayr-ı taammüdün kasden katleyleyen kimse i'dam olunur."; "Gerek müsella ve gayr-ı müsella alenen tehaciim ile ve gerek kesr-i sûr ve ebvab ile gerek eşhas üzerine icrâ-i taziyk ile müçtemian zahire ve erzak ve emtia veya eşyayı yağma ve tahrib etmek... i'dâm" ibârâtını natık olduğundan işbu fikarât-ı kanuniye hükmüne tevfikân her ikisinin i'damlarına ve merkumândan Mehmed Necâtînin hukûk-i medeniyeden iskaatı ve emvalinin haczi ile usûlî dâiresinde idare ettirilmesine ve gerek bir günde yirmi bin kişi birden sevk olunan Erzurum Ermenilerinin tehcirinde ve gerek Bayburt ve Ergani Ma'deni

vekayı'-i tehcîriyesinde mazmunîyetleri anlaşılan ma'lûmûlesâmi yirmialtı zevat ve eşhas hakkında dahî ta'kibât-ı Kanunîye icrasına Nusret'in vicâhında ve Mehmed Necati'nin gıyabında müttetfikan karar verildi.

20 Temmuz 1920»

3- AHMED

Binbaşı ve ayrıca polis komiseri Arnavut Polis ve memur Ahmed kaymakam Nusret'in yardımcısıydı.

4- MEHMED

Veznedar, lakabı "Arap İnci"

5- NECİP

Arap İnci'nin yeğeni, İstanbul'da yaşıyor.

6- KARSLI KAMİL

7- CONDOLATLI ZADE HACI "BEY"

İstanbul'da yaşıyor

8- MUÇUK HACI ZADE "BEY"

9- BULURLU HAFIZ "BEY"

Çete lideri

10- ŞAHBINDERZADE ZİYA

11- KASAP DURAK

Çete lideri

12- DERVİŞ

Kasap Durak'ın biraderi, çete şefi

13- KASAP BEGO

14- VELİ ZADE DURSUN

İstanbul'da yaşıyor

15- MUSTAFA

Yukarıdaki oğlu, İstanbul'da yaşıyor

16- AKTAR FEVZİ

Çete lideri

17- SÜLEYMAN“PAŞA”ZADE HASİP

İstanbul'da yaşıyor

18- SÜRMENE ZADE LAZ İLYAS

Çete lideri, İstanbul'da yaşıyor

19- DEVELİ OĞLU

Türk hükümetinin Ermenilerin yok edilmesini I. Dünya Savaşının ilanından çok önce kararlaştırdığını kanıtlayan bir belge.

Bir öncekinin yerine gelen hükümet, -yenisi de eskisi de olsa- Türk basını, tüm Türk örgütleriyle birlikte tüm dünyayı şu konularda ikna etmeye çalışıyor:

1- *"Ermeni tehcirinin nedeni, Van'daki isyandır ve Ermenilerin Antant devletlerine olan sempatileridir."*

2- *"Türkler asla saldırgan taraf olmayıp Ermeni gönüllülerinin kurbanlarıdır."*

3- "Türk milletinin ekseriyetinin yaşanan mezalimlerde bir sorumluluğu yoktur."

Bu argümanları göz ardı etmek kolaydır.

Sivas piskoposu Muhterem Kenel Kalemkiaryan, tehcir sırasında bize Erzincan rahibi Sahag Odabaşıyan'ın, Suşehir civarında, kendisini diyakoza götüren arabanın içinde Ermeni şoförüyle birlikte öldürüldüğünü anlattı.

-*"Ermeni yolcuların ifadeleri ve Şebin Karahisar piskoposu Vahinag'ın raporları temelinde adaletin uygulanması taleplerimizi tekrarlıyoruz. Bu cinayetin siyasi bir anlamı vardır ve belirli bir programa göre işlenmiştir:*

1- *Muhterem Odabaşıyan'ın gittiği yolda trafik durdurulmuştu; yol bütün yolcuları geri döndüren polislerin gözetimi altındaydı.*

2- *Cinayetten hemen sonra olay yerinden ilk geçenler, yalnızca resmi memurların atlarında bulunan Avrupa nal izlerini gördüler. Bu da, trafiğin durdurulduğu sırada, memurların cinayet yerinde olduğunu kanıtlar.*

3- *Muammer'e hizmet eden Celal ve Muammer'in yardımcısı Mahir, aynı günlerde Zara ve civarında görülmüştü.*

4- *Muammer yasal belgeler düzenlemiştir. "*

1915 KATLIAMLARI SIRASINDA SİVASLI KATİLLER

Tahrikçiler ve örgütleyiciler:

1- VALİ MUAMMER [Cankardeş] :

En kötülerden biri, bir canavar, en barbar Ermeni katili

2- “DR” BEHAEDDİN ŞAKİR :

Nam yapmış tahrikçilerden biri, “tehcirleri” ve sonuç olarak katliamları örgütlemek ve denetlemek için Anadolu’da gezer. İttihadın Kulübünde ateşli konuşmalar yapıyordu.

3- “DR” FAZIL BERKİ “BEY”

Çankırı mebusu ve askeri kaymakam; 1915 sürgününden önce resmi emirleri taşıyan delege; İTC’nin Kulübünde ve başta Ulu Cami olmak üzere camilerde provokatif konuşmalar yapar. Vali de hazır bulunur ve slogan şudur: “Dâhili düşmanımız Ermeni’yi imha etmeliyiz”.

Dr. Mehmet Fazıl Berki (Tümtürk) 1881 yılında Kastamonu’ya bağlı Daday ilçesinin Gulam (Karaköy)’de doğdu. Babası Hacı Ali oğlu Mehmet Hulusi Efendi, annesi Halime Hanım’dır. Hiç evlenmemiştir.

1907 Kasım’ında Askeri Tıbbiye Okulunu yüzbaşı rütbesiyle bitirip tabip diplomasını almıştır. Stajını Gülhane Askeri Hastanesinde yaptı. Bir yıl Haydarpaşa Tıp Fakültesinde göz hastalıkları öğretmen yardımcılığı yaptı. Daha sonra Tarabya’daki Zabitan Talimgâhında sağlık hizmetleri ve tıbbiye öğretmenliği görevini yapmak üzere Sıhhiye Bölüğü Tabipliğine verildi.

Açılan sınavı kazanarak Almanya’ya gönderildi ve Berlin’de iki yıl görev yaptı. Almanya’dan dönüşte Yozgat Redif Tümeninin Yozgat Taburu tabibi olarak Balkan Savaşı’na katıldı. Savaştaki hizmetinden dolayı ödüllendirildi.

Balkan Savaşı'ndan sonra Gümüşsüyü Hastanesi Baştabip Yardımcılığına, daha sonra da I. Ordu Baştabip Yardımcılığına atandı. Bu sırada Donanma İlanesini teşvik için beş ay süre ile Anadolu'da bulunduğundan görevine başlayamadı.

Görevi sırasında İttihat ve Terakki Fırkasından III. dönem Çankırı mebusu seçildi. Subay ve generallerin siyasetle uğraşamayacağından dolayı Temmuz 1914'de askerden ilişkisi kesildi.

Meclis-i Mebusan'da bulunduğu sırada Hukuk Mektebine devam ederek 1918-1919 döneminde hukuk diploması aldı. Mütareke'de dört ay Bekirağa Koğuşu'nda tutuklu kaldıktan sonra Malta'ya sevk edildi.

Yurda döndükten sonra memleketi olan Kastamonu'da dokuz ay kadar belediye başkanlığı yaptı. Bu dönemde Kastamonu'da "Memleket Yurdu"nun reisliğini yapmış olmalıdır.

Daha sonra Adana Bölgesi Cumhuriyet Halk Fırkası Mutemet ve müfettişliğinde bulundu. TBMM III. döneminde Malatya'dan milletvekili seçildi.

Nisan 1935'de emekliye ayrıldı. 18 Aralık 1940'da öldü.

4- BACANAKZADE HAMDİ;

belediyede müdür, katliam örgütleyicisi, yeğeni Edhem'im çetelere soktu. Bacanakzade Hamdi Sivas MHC yöneticisi.

5- RASİM

Sivas mebusu, Muammer'in dostu ve danışmanı; çete örgütleyicisi. 1915'de, Haziran sonunda, 6000 Ermeni'nin bulunduğu cezaevine gitti ve onlara şöyle dedi: -"Şerefim ve hükümetin şerefi üzerine yemin ederim ki, ailenize sağ salım katılacaksınız; paralarınızı hükümete verin; hükümet kısa sürede size iade edecek!".

RASİM BAŞARA

(1884 Sivas-2 Şubat 1945 İstanbul)

I.TBMM Sivas milletvekili. Sivas Sultanisi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Darülfünun Edebiyat Bölümü'ne devam etti. Bir süre öğretmen olarak çalıştı; 1914'te Sivas milletvekili olarak Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına seçildi. "Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Meclis-i Mebusan'ın feshi üzerine Sivas'a döndü. Kurtuluş Savaşı'nın başladığı yıllarda Mustafa Kemal'i destekledi. Sivas Kongresi'nin toplanmasında aktif olarak çalıştı. Birinci TBMM'ye Sivas milletvekili olarak seçildi. Kurtuluş Savaşı sırasında gerek cephe hizmetleri gerekse iç ayaklanmaları bastırmada yararlıklar gösterdi. 1939'a dek Sivas milletvekili olarak parlamentoda görev yaptı. 26 Ağustos 1924'te kurulan Türkiye İş Bankası'nın Kurucu Yönetim Kurulu üyeleri arasında yer aldı.

6- MUSTAFA HOCA

Turhalı ("Anadolu Hristiyanlarının İmhası Heyeti") Encümen üyesi. O hazır bulunmadığında İttihad Kulübü kâtibi Gani "bey"ın yerini alı. Yardımcılarıyla birlikte, Ermeni aydın ve tacirlerinin listesini hazırlar.

7- GANI "BEY"

Erzurumlu, valinin eski arkadaşı, çete örgütleyicisi; İttihadın kâtibi mesulü. Balkan Savaşı sırasında, (İttihadın muhalifi) İtilaf Partisinin tenzili rütbeyle gönderdiği Trabzon'da görev yapıyordu. 1914 sonbaharında Sivas'taydı. 1915 baharında, Ermenilerin imhasına yönelik planları öğrenmek üzere başkente gider. Dönüşünden üç gün sonra, Sivas Ermenilerine yönelik katliamlar başlar.

8- KOLAĞASI ALİ "EFENDİ"

Sivaslı, Muammer'in dostu, katliam örgütleyicisi, imha edilecek Ermenilerin listesini hazırlar; Konya'da yaşar.

9- RIZA

Kolağası Ali "Efendi"nin biraderi, kıyımcı ve çete üyesi

Aşağıdaki 4 hoca

1- **Darendeli Hoca:** kışkırtıcı (kışkırtıcı)[MHC kurucusu Darendeli Osman olması muhtemeldir]

2- **Gamalı Hoca;** MHC kurucusu Ermenifobik

3- **İzzet Hoca;** MHC kurucusu

4- **Etçene Oğlu Mustafa;** MHC kurucusu

Türklerin aklını Ermeni katliamları için çeldi. Vaazlarında şunları söylüyorlardı: "Gâvurları öldürmelisiniz, kitabımız bu cürümün hukuki olduğunu yazar, hatta Şeyhülislamımız fetva bile çıkarttı". Bu fanatik hocalar Balkan Savaşı sırasında Ermenilerin boykot edilmesi konusunda vaaz vermişlerdi.

10- HALİL "BEY"

Polis komiseri ve kaymakam, kıyımcı

11- ALİ ŞEFİK

Polis komiseri, 1916'da kaymakam, Hafik kazasının Ermeni köylerindeki kıyımları örgütleyenlerden biri; Sivas mahkûmlarının kıyımında başrol oynamış olup, halen Samsun'da yaşıyor.

12- RIFAT

Polis müdürü, tüm erkekleri tutuklattırır, evleri yağmalar ve servet yapar; İstanbul'da yaşamaktadır

13- DEFTERDAR TEVFİK

"Terk edilmiş Mallar Komisyonu" üyesi; yağmacı.

Mehmed Tevfik; Dârülmuaallimât (İstanbul Kız Öğretmen

Okulu)Müdürlerinden Kırımlı-zade Müderris Hasan Rüşdî Efendi'nin oğludur. 1867 (1284 H.J'de İstanbul'da doğdu. İstanbul Mahmudiye Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında lise öğrenimini tamamladı. Ağustos 1885'de Yüksek Kısım'dan me'zun oldu. 13 Mart 1886'da 600 krş. maaşla Dîvân-ı Muhasebat (= Sayıştay) 2. Sınıf Hesab Mülâzımlığına ta'yîn edilerek Devlet hizmetine girdi. 1887'de 1700 krş. maaşla Adliye Nezâreti Muhasebe Müdürlüğü Defter-i Kebîr ve Taşra Kalemleri önce 1. Kâtibiği'ne, sonra Mümeyyizliği'ne nakledildi. Bu arada, devamla başladığı İstanbul Hukuk Mektebi (= Fakültesi)'ni de, 1889'da "İyi" derecede bitirdi.

14- Şubat 1906'da 2000 krş. maaşla Mâlîye Nezâreti Muhâsebe-i Umûmiyye-i Mâlîye Mahsubât Kalemî 1. Mümeyyizliği'ne; 1908'de aynı Nezâret Muâmelât-ı Nakdiyye Şu'besi Tahsîsât-ı Mâlîye Kalemî 1. Mümeyyizliği'ne; 1910'da aynı Nezâret Vezne Müdiriyyeti Hesâbat Kalemî 1. Mümeyyizliği'ne; 15 Ekim 1911'de 4000 krş. maaşla Diyârbekir, 25 Ağustos 1913'de Trabzon, 29 Temmuz 1914'de Sivas Vilâyetleri Defterdarlıkları'na getirildi. Son vazifesinde iken 1917'de maaşı 5000 krş.'a çıkarıldı. Yine Sivas Defterdarı iken 2 Ağustos 1920'de T.B.M.M. Hükûmeti'nce azledilerek İstanbul'a geldi. 16 Kasım 1922'de vefat etti. Fransızcaya vâkıf olup Arapçaya aşina bulunduğu sicillinde kayıtlıdır.

14 AK PAŞAZADE MURTEZA

Yukarıdaki kâtibi, Defterdarla birlikte "terk edilen" malları yağmalayanlardan biri; biraderi çete üyesidir.

15- **NURİ "BEY"**, Sivas "gazetesi" dezenformasyon müdürü; "Ermeni çetelerin Türklere karşı işledikleri mezalim hakkında yalan haberler hazırlar; 1909'da Adana katliamları sırasında İtidal "Gazetesi"nde aynı rolü oynar.

16- EMİN “BEY”

17- **HAYRİ**, muhasebe bölümünde muhasip, katliam ve yağmalarda işbirlikçi; “Terk edilmiş” malların tavsiyesi komisyonunda memur; Türklere Ermenilerin evlerini çok ucuz bedellerle satar.

18- **POLİS ŞEFİ MAHMUD**, çete; Sivas muhacirlerini Malatya civarına götürdü. Yolda çeteleri ve Türk köylüler ona yardım ettiler; 8 ila 80 arasındaki kadın ve erkekleri ayırdılar ve onları soyduktan sonra, Hasan Çelebi yakınlarında, hepsini boğazladılar. 8-10 rahibi kadınların önünde baltayla öldürdüler.

19- **CELAL; MUAMMER’e** hizmet eder; Çelebici ve Tavra vadilerinde pek çok Ermeni’yi katletti

20- **KELEŞ “BEY”** polis şefi; adamlarına mahkûmları öldürmelerini emretti. Gece mahkûmları dövüyordu. Tokat’ta veremden acı çekti. Yavaş yavaş ölümü sırasında, uyguladığı mezalimden büyük pişmanlık getirmiştir.

21- **HALİS “BEY”** çete lideri; “Teşkilat-ı mahsusa” reisi. 3 Ocak 1915’de, Kara Hisar’a giden piskopos Sahag Odabaşıyan’la Zaralı genç bir Ermeni olan şoförü Arakel’i katletti; Sivas’ta yaşıyor.

HALİS, TURGUT

[Tarıkahya] (1886 Sivas - 14 Temmuz 1926 İzmir)

İkinci TBMM Sivas milletvekili. 1912’de Mülkiye Mektebi’ni bitirdikten sonra Sivas vilayeti maiyet memurluğuna atandı. Sırasıyla Divriği Kaymakam Vekilliği, Sivas Vilayeti Matbaa Müdürlüğü ve Sivas Belediye Başkan Yardımcılığı yaptı. I.Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine yedek subay olarak askere alındı. Kafkas Cephesi’nde savaştı. Ermeni tehciri olayına katıldığı gerekçesiyle Damat Ferit Hükümetince tutuklanacağını anlayınca milisleriyle dağa çıktı.

Mustafa Kemal tarafından çağrıldığı Sivas'ta Kongre'nin güvenliğini sağlamakla görevlendirildi. Ali Galip Olayı'nın önlenmesinde rol oynadı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Şubesi'ni kurarak yöredeki isyanların bastırılmasına çalıştı. Sivas Ziraat Odası Başkan'ıyken 1923'te Sivas milletvekili seçildi. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasında yer aldı. 1925'te Şeyh Said Ayaklanması sonrası çıkan Takrir-i Sükûn Yasası'na muhalefet etti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından İttihatçılar arasındaki bir hesaplaşma olan Mustafa Kemal'e suikast davasında İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp idam edildi. İdamı nedeniyle boşalan Sivas mebusluğuna ise Mehmet Şemsettin (Günaltay) tayin edilmiştir.

Halis Turgut'u yakın arkadaşı Rauf Orbay'ın " Yakın Tarihimiz" isimli haftalık dergide yayımlanan hatıralarında şöyle nakledilir:

"Mustafa Kemal Paşa bizzat makine başında, gerekli tedbirleri alarak sarılması için, sağdan soldan bazı kuvvetleri tahrik etti. Bu arada -sonraları Sivas Mebusu olan ve istiklal Mahkemesince idama mahkûm edilen- Halis Turgut Beyden de istifade edilmek istenmişti.

Halis Turgut Bey İttihatçı olduğu için (Tehcir meselesinden) çekindiğinden veya emniyet tertibatı alınmak maksadıyla - Sivas'tan dağa çıkmıştı -çağırıldılar, geldi. Oturdu ve ilk söz olarak: "Ben evvela ittihatçıyım, sonra da Türkçüyüm. Bunu bir kere bilin de, ondan sonra, ne arzu ederseniz söyleyin!" dedi. Ben söylendim. "Şimdi İttihatçılık, Türkçülük meselesi yok, bir dava vardır!" dedim. "Yok, bilin de bir kere ondan sonra..." Biz de anlattık gitti."

Halis Bey silahlı adamlarıyla Ali Galip'in Sivas'a saldırma ihtimaline karşı gerekli önlemleri almış ancak M. Kemal ve Kazım Karabekir Paşanın girişimleri sonucu Ali Galip Malatya istasyonunda toplanan birlikleriyle birlikte kaçtığından, fiili bir müdahalede bulunmasına gerek kalmamıştır.

Halis Turgut Beyin hanımı Natife Hanım, Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin aktif üyelerinden olmuştur.

Halis Turgut, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurucuları arasındaydı. Atatürk'e karşı hazırlanan 1926 İzmir Suikastı davasından yargılanmış, önce on yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır. Haksızlığa uğradığına inanan Halis Bey tekrar mahkeme huzuruna çıkmak ve suçsuzluğunu kabul ettirmek istemiştir. Ali Fuat Cebesoy'un "Siyasi mahkûmiyetler zamanla halledilir. Acele karar verip hemen harekete geçmeyiniz" uyarısına rağmen itirazında ısrarcı oldu. Mahkeme bu defa idamına hükmetti ve 14 Temmuz 1926 günü İzmir'de idam edildi."

22- HAMİD

Emir "paşa"nın oğlu, çete, piskopos Sahag Odabaşıyan'ın katillerinin işbirlikçisi; Sivas, Uzun Yayla'da yaşıyor; Çerkezlerin lideri Emir Paşa Marşan 1860-1940

Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Halkaçayır Köyü'nde doğdu. Abazaların Khırps sülalesine mensup Tahir Bey'in oğludur. İstanbul Hukuk Fakültesini bitirmiş olmasına rağmen, profesyonel anlamda avukatlık veya yargıçlık yapmaya gerek görmemiştir.

Büyük miktarda arazi ve çiftliklerin sahibi olması nedeniyle çiftçilik işlerini tercih etmiştir. Paşalık unvanı askeri kökenli değildir. Saray tarafından verilmiş bir unvandır.

Siyasi görüşü itibariyle İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı olan Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarı ve Sivas İl Başkanı'dır. Bu nedenle, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Sivas'a geleceklerine dair gelen ilk haberlere oldukça sert tepki gösterip Vali Reşit Beyi tehdit etmiştir.

Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Rauf Bey ve Bekir Sami Bey gibi Çerkez liderlerinin olduğunu öğrendikten sonra partisinden istifa ederek, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının en hararetli destekleyicisi olmuştur. Sivas ve Uzunyayla Çerkezleri üzerindeki etkisi sayesinde yöre Çerkezlerinin Sivas Kongresi yanlısı tavır koymalarında etkili olmuştur.

Uzunyayla'da yapmış olduğu iki toplantıda, Çerkez eşrafi ile konuşup, maddi ve manevi anlamda büyük destek sağlamıştır. Yıldızeli'nde sahibi olduğu büyük mali imkânları, Sivas Kongresi ve daha sonra da 3. Kolordu için seferber olmuştur.

TBMM açıldıktan sonra Sivas Milletvekili olarak Ankara'ya gelmiş, İdare Amirliği'nde ve Hukuk Encümeni'nde görev almıştır. Yozgat isyanlarının bastırılması sırasında Çerkez Ethem Bey ile birlikte Yozgat'a gitmiş, Ethem Bey'in Uzunyayla'ya kadar uzatmayı tasarladığı takip harekâtına engel olmuştur.

Maraş'a kadar gidip Aslan Bey'e destek sağlamaya çalıştığı bilinmektedir. Ömrünün sonuna kadar kendine has Çerkez tavrından ayrılmamıştır. Lozan Antlaşması ile ilgili Meclis müzakereleri sırasında; "Antlaşma, Çerkez halklarının haklarını gözetmemiştir" mealindeki bir ifadesi nedeniyle, yeniden seçilen Mecliste, Çerkez kökenli milletvekili sayısının çok çok azalmasına neden olduğu anlatıla gelmektedir.

Emir Paşa, milli mücadeleden sonra, kendisinin doğrudan dahil olmadığı bir nedenle, oğlu Hamit Bey'in Terakkiperver Cumhuriyetçi Parti kurucuları arasında yer almış olmasının da etkisiyle ve Kıyafet Kanunu'na muhalefet gerekçesiyle yargılanmış ve Sivas'ın ileri gelen birçok simasıyla birlikte Isparta'da 3 yıl sürgünde kalıp, yeniden Sivas'a dönmüştür. 1938 de prostat rahatsızlığı sonucu vefat etmiştir.

23- BACANAK OĞLU ETHEM

Çete

24- KUTUGUNE OĞLU HÜSEYİN

Çete

25- ZARALI MAHIR

Çete:

Bu 3 katil piskopos Odabaşıyan cinayetinde, yukarıda adı geçen 2 katilin işbirlikçileridir. Katliamlar sırasında pek çok Ermeni'ye, özellikle rahiplere işkence yaptı ve öldürdü.

[Zaralı Mahir'e ilişkin bilgiler Krikor Ceyhan'ın anılarından ekte bilgi verilir]

26- ÇİZMECİ HACI,

Nakliyecisi; kıyımcısı; aydınları tehir etti, katillerinden de biridir.

27- ÇERKEZ KADİR

Emir "paşa"nın kayınbiraderi; o ve yukarıda sayılan 5 kişi Hasan Çelebi ve Hekim Han'dan 48 çuval mücevheratı ve içinde 35 000 Türk lirası bulunan bir torbayı Sivas'a götürüp Muammer'e teslim ettiler.

28- ŞEKER OĞLU İSMAİL,

İsmail Şekeroğlu (1867– 17.3.1940); İTC'nin Sivas'taki reisi; aşırı zengin oldu.

Sivas-Malatya posta taşımacılığı ile meşgul olan Şekeroğlu İsmail, hem Milli Mücadele yıllarının önde gelen isimlerinden hem de cumhuriyet dönemi siyasilerindendir. O günkü MHC yöneticileri olan Müftü Abdurrauf (Öztop), Rasim (Başara), Bacanakzade Hamdi, Darendeli Osman, Hayri (Sığırcı) ve Şekercizade İsmail de M. Kemal'i Sivas'ta karşılayanlar arasında olup ilk toplantıda da hazır bulunmuşlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Sivas ili yöneticileri arasında yer alan İsmail Efendi, M. Kemal'e Sivas'ta kaldığı dört aylık süre içinde birkaç defa evine yemeğe davet etti. Camekân içindeki kılıçlardan birini çok beğenen Paşaya hediye edilince, O da tabancasını vermiştir.

Şekeroğlu İsmail, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na olan men-subiyeti nedeniyle potansiyel bir muhalif kadro içinde görülerek, iddia edilen suçlarla alakası olmadığı anlaşılmış olmasına rağmen Ankara istiklal Mahkemesi'nin Sivas'ta yaptığı yargılama sonucunda 27 Kasım 1925 Cumartesi günü 15 yıl Edirne Cezaevinde küreğe mahkûm edilmiştir. Çarşamba günü de adı geçen cezaevine sevk edilmiştir. On yıl kadar hapis yattıktan sonra ailesi tarafından Atatürk'e bir mektup verilerek affına yardımcı olması istenmiş. Atatürk ise gönderdiği mektupta üzüntülerini ifade ettikten sonra "Bayrama Sivas'ta olur" ifadesini kullanmıştır. Bu arada çıkarılan genel aflla birlikte serbest kalmış, geldiği memleketi Sivas'ta vefat etmiştir.

İsmail Şekeroğlu adına düzenlenmiş olan 10 Haziran 1961 tarih 75523 nolu "İstiklal Madalyası Vesikası" devrin Milli Savunma Bakanı imzasıyla düzenlenmiş ve büyük oğlu Talat Şekeroğlu'na intikal ettirilmiştir. Şu anda bu vesika diğer oğlu Faruk Şekeroğlu'nda bulunmaktadır.

İsmail Şekeroğlu ile birlikte Gani, Evliyazade Abdullah, Erkan-ı Harp Ziya (Bacanak), Dava Vekili Ahmet, Kürt Aziz, Hamid, Bayraktarzade Hakkı, Belediye Reisi Abbas, Ömer Şems, Abdurrahim de çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır.

29- SOBACI ÇİL ŞÜKRÜ

Polisin yardımcısı: tutuklanacak Ermenileri bildiriyordu.

30- ULAŞLI MEMUR DURAN,

İTC'li, namlı yağmacı

31- AKÇAKIŞLALI MEMUR,

Çete

32- KARGA DÜRGERİ HASAN,

Çete:

Bu iki katil Ulaş yakınlarındaki Ermeni köylerini basıp herkesi katletti.

33- VEYSEL

Divriğili Hacı Ömer'in oğlu ve biraderi

34- HANİFİ

Ermeni mahkumların katili, çaldıklarıyla zengin oldu.

35- NURİ “BEY”İN OĞLU SÜLEYMAN;

İddialara göre “Ermenileri öldürmekten zevk aldığı için” 1895 katliamlarında faal katil.

36- KAZİM:

Nuri “BEY”in oğlu. Belahor’un çiftliği yakınlarında, Yenikan-Sivas yolunda, Kürtlerle birlikte, “yargılanmak” üzere Sivas divan-ı harbine “gönderilen” Ermeni mahkûmların boğazlarını kesti.

37- TEKEÇENE İBRAHİM,

1895 katliamları katillerinden biri; vali Muammer kendisine “dayı” der.

38- EVLİYA,

Yağmacı, zengin oldu. []

39- TAYİP “EFENDİ”,

Belediyede memur.

40- NURİ,

Manav, kıyımcıların işbirlikçisi

41- ARPACI ŞÜKRÜ,

Kıyımcıların işbirlikçisi

42- ZİYA

Meslek okulu müdürü, kıyımcıların işbirlikçisi, Ziya Bey [Başara] 1869 Sivas-1943, Rüştüye mezunu olup sanayi mektebi müdürüydü TBMM 1 dönemden 8. Döneme kadar mebusluk yapmıştır.

43- HAYRİ,

“İşçi yurdu” müdürü, işçi kadınlar Ermeni mahkûmlardı

(Mustafa) Hayri (Lütfullah) Sığircı) (1888 - 18.05.1932) evinden getirdiği eşyalar ile kurultay binasının düzenlenmesine katkılar sağlamıştır. 1. TBMM'ye milletvekili seçilen Hayri Sığircı Bey 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu ile mebuslukla memuriyetin bağdaşmayacağı hükme bağlandığı için milletvekilliğinden 21 Ekim 1920'de istifa etti. 43 Sivas MHC yöneticisi, Hayri (Sığircı) Sivas Meclis-i Umumi-i Vilayet Azalığı (İl Genel Meclisi üyesi) ve Sivas Belediye Başkanlığı yapmıştır.

44- KAMİL,

Sultani okulu müdürü, mücrimlerin işbirlikçisi

45- ARPACI İSMAİL

Katil, yağmacı; oğlu İbrahim İstanbul Darülfünununda (Üniversite) eğitim görüyordu; 1.200 çetecinin lideriydi; Erzurum'da öldü.

46- BAKKAL AZİZ,

Kıyımcı

47- BAKKAL BEHÇET,

Kıyımcı

48- BERBER ŞÜKRÜ,

Kıyımcı, Sivas'taki Sanassaryan Okulu öğretmeni Mencukyan'ın katillerinden biri. Cinayet sırasında öğretmen şöyle bağırmış: “Siz, eşkıyalar, ne yaptığınızı farkında değilsiniz; Ermeniler öldükten sonra siz de öldürüleceksiniz.” Şükrü onu öldürürken şöyle diyor: “Gavuroğlu gavur, konuştuğuna pişman olacaksınız!”

49-SADULLAH

Polis yüzbaşısı

Sivas'ın "Kale"sinde gardiyandır; mahkûmları soyar; fakirdi, zengin oldu; 1916 Haziran'ında, Ermeni askerleri aynı cezaevine koydu ve onların katillerinden biriydi. Tüm bu kaleler, Ermeniler dışında Divan-ı Harp mahkûmları için garnizon haline dönüştürülmüştür.

50- AHMED "BEY"

[Ahmet Hilmi Kalaç], Mektupçu kan içici katil, Karahisar kaymakamı, küçük çocukların katlini denetler, Karahisarlı Ermeni bir kızı evinde hapseder. Sivas'ta din değiştirmiş Ermenilere şöyle derdi: "Kayınbiraderiniz olacağım"; Karaman'da kaymakam olarak görev yapar.

51- ALBAY ALİ "BEY"

Divan-ı harp reisi, dört Ermeni'yi hükümet konağının önünde astırdı; 30 000 Ermeni'yi, yarısının Kafkasya'ya Türklerle savaşmaya gittikleri ve yarısının da Osmanlı ordusu mevzilerini yarmaya çalıştıkları gerekçesiyle gıyaplarında idama mahkûm etti.

52- MUSTAFA SABRİ "BEY"

Divan-ı Harbi Örfi reisi, Ermenilerin mallarını yağmalatır, evlerini yıktırır; İslam'a dönmüş Mirican Odabaşıyan'ın mallarını çalar, dükkânı ateşe verir. Pek çok Ermeni kızın ırzına geçer.

53- KAYMAKAM PERTEV

Kolorduda Binbaşı, Muammer'in yardımcısı, kıyımcı.

Pertev Demirhan, Dönemin yeşil'i sayılabilir. 1912'den itibaren ege'den Sivas'a katliamları örgütler. Karadeniz bölgesinde de Topal Osman Ağa'nın arkasındaki kişidir. 1905 Japon-Rus savaşında da yer alır.

54- TEVFİK

Çiftlik Müdürü, çete mensubu, kıyımcı; Konya'da yaşar

55- AKHER "PAŞAZADE HALİD"

Yukarıdaki Tefvîk isimli şahsın sekreteri, Çelebiler vadisinde Ermenileri kesenlerden biri.

56- AKHER PAŞAZADE MURTEZA

Yağmacı, paylaştıkları "terk edilmiş" malları başka Türklerle birlikte Akşehir'e nakleder.

57- AVUNDUK ZADE HÜSEYİN

Ermeni tacirlerin mağazalarını soyar; Ermeni tacir Tateos Guregyan'dan 2000 Türk lirası alır: dul eşinin şikâyetlerinden hiçbir netice alınmamıştır.

58- KAZİM

Valinin yardımcısı, çete mensubu, Çangay yakınlarında, başka çete mensuplarıyla birlikte tehcir edilen Ermeni kızlarını soyar, işkence yapar, ırzlarına geçer; şu anda Konya'ya yaşıyor.

59- HANDENE ZADE HASAN:

İşbirlikçileriyle birlikte Ermenilerin mağazalarını soyar

60- AHMED "BEY"

Türk yetimhanesinin müdürü; tüm Ermeni yetimlerini ölümle tehdit ederek sünnet ettirir.

61- POLİS HAFİZ

Astsubay Çavuş Apul'un oğlu, tutuklama ve katliamlarda işbirlikçi: Tokat'ta yaşıyor

62- HAYRİ

Emlak-i Mirie'nin müdürü, yağmacı, bir takunyacının oğlu; zengin oldu

63- MAHMUD KAMİL

Kafkas cephesinde Binbaşı; Erzurum'un düşüşünden sonra harbiye nezaretine müsteşar olarak atanır; katliam programının onaylandığı Erzurum'da, Muammer'in de hazır bulunduğu, doğu vilayetlerinden yedi valinin oluşturduğu müzakere heyetinin başkanı; Ermeni askerlerin katliamında çok önemli bir rol oynadı.

Tüm bu suçlular sadece Sivaslı Ermenileri kesmekle kalmadılar Tokat, Merzifon, Amasya, Samsun, Ordu, Kayseri, Yozgat, Divrik ve diğer yerlerdeki Ermenilerin katlinde aktif rol oynamışlardır. Katiller kadın, yaşlı ve çocukların kitlesel bir biçimde katlinden geri durmamışlardır.

Liste böyle bitmez: Başka bazı suçluları da listeye katmamız gerekir.

Tüm Sivaslı Türkler; katliam, yağma ve tecavüzlerden çıkar sağlamışlardır.

EDİRNE ERMENİLERİNİN TEHCİRİNDEN SORUMLU OLANLAR:

1- ZEKERİYA “BEY”

Edirne valisi, Rodos eski mutasarrıfı: tehciri örgütledi. 14 Ekim 1915 gecesi, Edirne Ermenilerinin derhal tehcirini emreder, mallarını acımasızca yağmalatır. Merkezi hükümetin izniyle kentlerine dönen birkaç Ermeni'ye ikamet izni vermeyi reddeder. Zekeriya Zihni Baj

2- HACI ADİL “BEY”

Edirne valisi, aşırı Ermeni düşmanı; Ermenilere karşı imha önlemleri önerir; Edirne Ermenilerinin tehcir programını hayata geçirir, Hacı Adil Arda

3- DEFTERDAR EMİN “BEY” “terk edilmiş” mallar komisyonu reisi; yağmaları yönetir

4- MEHMED ALİ,

Lala Paşa'nın eski kaymakamı; fakirdi; mutasarrıf oldu ve 50 000 Türk lirasının sahibi oldu.

Mehmed Ali Nuzhet; Kozana Kazası İdare Meclisi A'zâsından Kadızâde Reşid Bey'in oğludur. 1868 (1285 HJ'de Kozana'da doğdu. Kozana Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında lise öğrenimini tamamladı. Ağustos 1894'- de Yüksek Kısım'dan "iyiye yakın" derecede me'zun oldu. 23 Kasım 1894'de ta'yîn edildiği Manastır Vilâyeti Maiyyet Me'murluğu'nda Kaymakamlık stajını tamamladıktan, bir süre de sözü geçen Vilâyet'e bağlı Toska, Pogon, Kratova, Resne, İstarva Nahiye Mülâzımlıklarında; Kozana, Cuma' Kazaları Kaymakam Vekilliklerinde bulunduktan sonra Kaymakamlığa terfi' etti. 5 Temmuz 1898'de Tepedelen, 9 Kasım 1902'de Akova, 26 Mart 1909'da Grebine, 19 Temmuz 1912'de Kozana Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. 26 Eylül 1912'de Razlık, 25 Temmuz 1913'de Tınova, 20 Kasım 1913'de Lalapaşa, 17 Eylül 1914'de Edirne Merkez Kazaları Kaymakamlıklarına getirildi. Ehliyet ve başarısı göz önüne alınarak Mutasarrıflığa terfi' ettir-

ildi. 19 Aralık 1917'- de Genç Sancağı Mutasarrıflığına atandı. Bu görevde iken Eylül 1918'de yapılan Meb'us seçimlerinde Genç Mebusluğu'na seçildi ise de İstanbul'a gelmeden, Mondros Mütarekesinin imzası üzerine Meclis-i Mebusan feshedildiği cihetle 10 Nisan 1919'da Mebusluk sıfatı kalktı. 29 Ocak 1919'da Tokat Sancağı Mutasarrıflığına atandı. 26 Mayıs 1920'de Millî Mücadele'ye müzahir olması sebebiyle, İstanbul Hükümeti'nce azledildi ise de bu azil tasarrufu yeni kurulan T.B.M.M. Hükümeti Dâhiliye Vekâleti'nce kaldırılarak 26 Temmuz 1920'de Gümüşhane, 1 Aralık 1920'de Muş, 22 Haziran 1921'de 2. defa Genç Sancakları Mutasarrıflıklarına getirildi. Genç Mutasarrıflığından, tespit edilemeyen bir sebeple, 14 Eylül 1922'de azledilerek ayrıldı. İki yıla yakın açık maaşı aldıktan sonra, 3 Nisan 1924'de 10.000 krş. ücretle İmar - iskân Vekâleti Konya ve Antalya Bölgeleri Müfettişliği'ne ta'yîn edildi. 31 Aralık 1925'de 4000 krş. ücretle Niğde, 7 Mart 1926'da 3000 krş. ücretle Antalya Vilâyetleri İskân Müdürlüklerine nakledildi. Son vazifesinden «... İhmal ve terâhîsi ve ahvâl-i sâire-i gayr-ı nizamîsi tahkikatla da sabit olmasına mebni.» 8 Temmuz 1926'da görevine son verilerek emekliye sevk edildi. Bundan sonraki durumuna, vefat tarihine dair bir bilgi bulunamadı. Fransızca bildiği sicillinde yazılıdır.

5- ABDÜL GANİ

İTC'nin mesul delegesi, Ermenilere yönelik infazların etkin örgütleyicilerinden biri; yoksuldu milyoner oldu.

6- EMNİYETİN ADLİ BÖLÜM ŞEFİ;

Büyük soygunculardan biri.

7- TEVFİK "BEY"

Mahkemede eski savcı; şu anda Balıkesir'de; "terk edilmiş" mallar komisyonunun bir üyesi olarak zengin oldu.

8- HAYRULLAH

Abdül Gani'nin danışmanı ve yardımcısı

DİYARBAKIR İŞKENCELERİ

1- Dr. RAŞİD

“Dr” Raşid, Diyarbakır vilayeti valisi, katliam organizasyonunun lideri.

2- FEVZİ “BEY”

Mebus, Perikan’ın oğullarının katillerini korudu; Boherig köyünün kan içici katillerinden biri. Fevzi Pirinçcioğlu

3- PİRİNÇÇİZADE SİDKİ

Yukarıdakinin kuzeni Sıtkı Tarancı

4- DİREKÇİ TAHİR

Tahir Direkçi, Cumhuriyet döneminde kumaş fabrikaları sahibi

5- SALİH

Ali Hoto’nun oğlu, Mazıdağı’ndan gelme bir ailedir. Torun Fevzi Kalfagil CHP mebusluğu yapmıştır

6- ŞEVKİ:

Yasin “Efendi”nin oğlu, polis komiseri Şevki Ekinci

7- MÜFTÜZADE ŞEREF

Abdürrahman Şeref Uluğ; Diyârbekir Mes’ûdiye Medresesi Mücîz Müderrislerinden ve 1913'den 1922'ye kadar Diyârbekir Müftülüğini ifâ eden Hacı İbrahim Halil Efendi ile Sıdika Hanım'ın oğludur. 1892 (1308 R.)'de Diyârbekir'de doğdu. İstanbul yatılı İ'dâdisi'nde "pekiyi" derecede lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1913'- de Mülkiye'den "iyi" derecede me'zun oldu. Eylül 1913'de Diyârbekir Sultanîsi Türkçe

- Edebiyyât Muallimliğine ta'yîn edilip Devlet hizmetine girdi. Bu göreve Nisan 1914'de Felsefe Muallimliği de eklendi. Eylül 1917'de aynı Sultanî Müdürlüğüne ve ek görev olarak da Diyârbekir Maârif Müdür Muavinliğine getirildi. Ağustos 1923'de 2. Dönem Diyârbekir Meb'usu olarak T.B.M.M.'ne girdi. 3. Dönem'de seçilemedi. Uzun yıllar Diyârbekir'de çiftçilikle meşgul oldu. Ayrıca Diyârbekir Belediyesi ve Vilâyet Umûmî Meclis A'zâlıklarında bulundu. Ekim 1933'- de Diyârbekir Belediye Reisliğine getirildi. 6. Dönem'de Urfa Meb'usu olarak tekrar T.B.M.M.'ne girdi. Meb'usluğu, 7. ve 8. Dönemlerde de devam etti; Mayıs 1950'de sona erdi. O tarihten beri Diyarbakır'da emekli olarak oturmakta ve kendi arazisinde çiftçilikle uğraşmaktadır (1969). 24 yaşında iken evlendi. Bir kızı vardır. Biraz Fransızca, Arapça, Farsça, Kürtçe bildiği (2/c)'de yazılıdır. "Ziya Gökalp Üniversitesi'ni Gerçekleştirme Derneği" ve Anadolu Kulübü daimî üyesidir. Yeşil kurdeleli "İstiklâl Madalyası" ile "Altın Türk Hava Kurumu Madalyası" hâmilidir.

8- HACI BEKİR

9- HÜSEYİN HÜSNÜ

Harput'ta eski emniyet müdürü

10- NURİ KATİBİZADE ŞEVKET

[Şevket Asena]

1- MUSULLU YAHYA

12- MUSULLU MEHMED

13- ZAZAZADE SÜLEYMAN

14- GANİZADE SERVET

Servet Akkaynak

15- PİRANLİ KEMAL

Kemal Önen, aslen Arnavut kökenli olup Kürtleşmişlerdir. Nazım Önen Belediye reisiği yapmıştır.

16- HACI CERCİŞ AĞA KADI KÖR YUSUF

Yusuf Göksu

17- GEVRANİZE MEMDUH

[Memduh Güran]

18- VELİ NECDET BEY

Veli Necdet Sünkıtay, Ankara Ticaret Odası Başkanı, Milletvekili Varlık vergisine evet diyenlerden

Veli Nejad Bey [Sünkıtay]; 2.6.1919-30.4.1921 (Dâhiliye Nazırlığı Müsteşarı 1915) 1937 tarihinde TDK'nun Diyarbakır tetkik komisyonunda yer almış, 1934-37 yıllarında ATO Yönetim Kurulu üyesi, 1937 tarihinde ise ATO Başkan olmuş, Ankara'da ticaretle uğraşmıştır. Veli Necdet (Süngütay)'ın adı, İttihat-ı Terakki Cemiyetinin Diyarbakır Şubesinin ilk kurucuları arasında geçmektedir. "Cemiyetin ilk mensupları şunlardır: Mehmet Ziya (Gökalp), Attarzade Hakkı (Tekiner), Erzurumlu Yüzbaşı Mazhar, Reji müdürü Abbas Fadıl, Mirikatibizade Ahmet Cemil (Asena), Cerciszade Yusuf (Göksu), Yasinzade Şevki (Ekinci), Özdemiroğlu Kemal Şakip, Mustafa Akif (Tüteng). Velibazade Veli Necdet (Süngütay), Müftüzade Şeref (Uluğ), Lalizade Mustafa, Yüzbaşı Eşref". Bkz. Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, 2.Cilt, s: 780, Diyarbakır Büyükşehir Yayınları, Ankara, 2003.

1915 yılında "Ermeni temizliği" Musul valisi iken Diyarbakır'a atanan Dr. Mehmet Reşit Bey'in (Şahingiray) gelmesiyle başladı.

Beysanoğlu olayı şöyle anlatıyor: "Dr. Mehmet Reşit Bey göreve başlar başlamaz durumun vahametini, Müslüman halkın içinde bulunduğu gergin havayı hemen anlamış ve bazı önlemler alarak, girişimde bulunmak gereği duymuştur. İlk iş olarak, Mektupçu Bedri, Jandarma komutanı Rüştü, eşraftan Yasinzade Şevki, Pirinççizade Fevzi, Müftüzade Şeref beylerden oluşan bir "Tahkik Heyeti" oluş-turdu. Peşinden, sivil halktan bir "milis alayı" teşkil edildi. Bu alayın başında Cemilpaşazade Mustafa Bey (Albay) bulunuyordu. Diğer milis subayları şunlardır:

Binbaşı Yasinzade Şevki (Ekinci).

Yüzbaşılar: Zazazade Hacı Süleyman, Cercisağade Abdülkerim, Direkçizade Tahir, Pirinçzade Sıtkı (Tarancı)

Teğmenler: Halifzade Salih, Ganizade Servet (Akkaynak), Muhtarzade Salih, Şeyhzade Kadri (Demiray), Piranzade Kemal (Önen), Yazıcızade Kemal, Hacı Bakır" (A.g.e., s:793-794.)

"Vali Dr. Mehmet Reşit Bey'in İçişleri bakanlığına gönderdiği şifreli telgrafta (15 Eylül 1331), bölgeden sürülen Ermeni adedinin 120 bin olduğu bildirilmektedir." (A.g.e., s: 800.)

19- ÇERKEZ RÜŞTÜ "BEY"

Polis binbaşı

YOZGAT VE CIVARINDA 30,000 ERMENİNİN TEHCİRİ VE KATLİNDEN SORUMLULARIN LİSTESİ

1- KEMAL

Boğazlıyan kaymakamı, Yozgat mutasarrıf vekili; asıldı

2- NECATİ

Ankara İTC sekreteri.

3- TEVFİK

Polis Komiseri

4- MEHMED SAİD

Polis komiseri

5- NUMAN

Vekil polis komiseri

6- NURİ (ÇAVUŞZADE)

Polis

7- ADİL

Polis

8- MUHASEBECİ VEHBİ;

İstanbul'da yaşıyor

9- FEYYAZ ALİ

Evkafta memur; yurtdışına kaçmak üzere İstanbul'da

Feyyaz Ali Üst, 1872-1942 15 yıl kürek cezası almıştır. Ali Rıza paşa hükümeti döneminde serbest kalmıştır. 1. Dönem mebus tayin edilmiştir. Mebusluktan sonra İstanbul'da ticaretle uğraşır.

10- TEVFİK ZADE ABDULLAH

Tevfikzade Abdullah ve kardeşi Ahmed'le çete lideri

11-MEHMED

Bir yetimhane müdürü

12-ÖMER LÜTFÜ

Sultaniye okulunda öğretmen

13-BAKIRCI HACI MAHMUD

14- BOZTEPELİ MEHMED

15- ASSİM KİTAPÇI

16- KEKEÇ MEHMED,

Feyyaz "bey"ın kayınbiraderi

17- ARAP OĞLU ABDURRAHMAN

18- DİVANLI ZADE HAMDİ

Ahmet Hamdi Altıok 3. Dönem mebus Ölümü 1933

19- CERİD ZADE HÜSNÜ

20- AKİF “PAŞA”

21- ÜZÜM AHMED

Belediyede katip

22- BEHCET,

Yukarıdaki şahsın biraderi

23- YEŞİL İMAMIN OĞLU KADI VE BİRADERİ HÜSEYİN

24- EBELERİN RIZA

25- HOCA GÖDEK ŞÜKRÜ

26- BELİMLİ YUSUF

Çete lideri

27- ÇERKEZ KELÇEÇE EROUNE EURİNLİ

28- ŞÜKRÜ

Polis müdürü, polis Uzun Hoca'nın biraderi, tehcir kafilesi muhafızı

29- ÇAPANLARDAN DERVİŞ “BEY”

Çete örgütleyicisi [Çapanoğlu Deviş Bey]

30- DAĞISTANLI İSMAİL

Genel tehcirlerde muhafız

31- KÜRD HÜSEYİN

32- ŞEYH MEHMED

33- İBRAHİM YASDYHAL

Çavuş

34- ADI GÜZEL

polis

35- MAZHAR,

Çeri mahkemesi katibinin oğlu

36- SALİH KÖR “EFENDİ”

Eski polis, İhsan “efendi”nin kayınbiraderi

37- EDHEM,

Uzun Hacı’nın oğlu

38- KARA SABRI

39- ÇEBİÇİN ŞÜKRÜ

40- URFALI ŞÜKRÜ

41- BACANAKLAR ŞÜKRÜ, KAMİL & ETHEM

42- ZEYİN AĞA AHMED

43- YEMENİCİ AHMED USTA & KARDEŞİ MEHMED

44- KAMBUR KALFA NURİ

45- KARA SALİH

Un pazarında bakkal

46- ŞEVKET

Çarşı ağası

47- KAYSERİLİ OSMAN:

İlçe mahkemesi birinci kâtibi

48- ARAK HÜSEYİN

49- ŞEVKET,

Eski polis şefi

50- HACI ABİDİN ZADE TEVFİK

Mahkeme kâtibi

51- SAFFET

“Terk edilmiş Mallar Komisyonu” reisi

52- NAZİF

“Terk edilmiş Mallar Komisyonu” üyesi; kilisedeki kutsal kâseleri çaldı; İstanbul’da yaşıyor

MUŞ KATLIAMLARININ ÖRGÜTLEYİCİSİ:

“MEBUS” HOCA İLYAS

Hoca İlyas, Muş sancağındaki katliamların örgütleyicisidir. Muş mutasarrıfı Servet, mebus Hoca İlyas'ı telgrafla çağırarak kendisine katliamlar konusunda yardımcı olmasını ister. Hoca İlyas Muş'a gelir, hükümet konağında ve evde komiteler örgütler. Bu komitelerin üyeleri arasında mutasarrıf Servet, Enver Paşa'nın amcası Halil, Hoca İlyas'ın bir akrabası olan Derviş Hacı Musa, Reşid Sale vardır. Ermenilere yönelik imha programı eşkıyalar İsaali, Topallı, Tchechnigli (Çeçnigli), Yolytzi, Tarzintz 'nin önde gelenlerine verildi.

MUTASARRIF SERVET

(Müderriş Pâyeli) Mehmet Emin Servet; Kastamonu Vilâyeti Merkez Kadılar'ından ve Kaftan Ağasızâde adıyla anılan Mustafa Şerif Efendi'nin oğludur. 1878 (1295 H.)de İbradı'da doğdu. İbradı Rüştiyesinde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısmı'nda lise öğrenimini tamamladı. 14 Temmuz 1901'de Mülkiye'nin Yüksek Kısmı'ndan, 15 Temmuz 1901'de de Darülfünun Edebiyat Şubesi (Fakültesi)'nden "Peki'yi" derecede me'zun oldu. İlkokuldan itibaren bütün okulları "peki'yi" derecede bitirmesinden dolayı da kendisine, 1899'da Sultan 2. Abdülhamîd tarafından ihdas edilen, "Gümüş Maârif Nişanı" ve meşhur Hoca Âsim Efendi'den "Ulûm-ı Şarkîyye ve Garbiyye (= Doğu ve Batı Bilimleri)" tahsili yapıp "icazetname" almasından dolayı da "Gümüş Liyâkat Madalyası" ile taltif edilmiştir. 30 Temmuz 1901'de Sadaret (=Sadrazamlık) Mektûbî Kalemi Hulefâlığına ta'yîn edilerek

Devlet hizmetine girdi. Nisan 1903'de bu görevine ek olarak Dâr'ül-Hayr Mektebi Arabî Muallimliğini de der-uhde etti. Ağustos 1908'de yine ek görev olarak aynı Mektep Müdür Muavinliğine terfi etti. 1909'da idare Mesleği'ne geçti. Nisan 1909'da Kosova Merkez Kazası Kaymakamlığına atandı. Bu görevde iken, ehliyet ve liyakati nazara alınarak mutasarrıflığa yükseltildi. Temmuz 1911'de Taşlıca, Mayıs 1914'de Muş Sancakları Mutasarrıflıklarına getirildi. Muş

Mutasarrıfı iken devir ve teftiş için kazaları dolaştığı sırada yolda ansızın hastalandı. Tedavi için izinli olarak İstanbul'a gelirken koma'ya girmesi üzerine Elazîz Amerikan Hastahânesi'ne kaldırıldı. 26 Ağustos 1915'de vefat etti. Emeklilik müddetini doldurmadan, çok genç yaşında ve vazife başında vefat ettiği için "*Mülkiye Tekaaüd Kanununun Mad-de-i Mahsus'u (Özel Maddesi)*" gereğince eşine ve çocuklarına "Hidemât-ı Vataniye Tertibinden [Vatana hizmet]" maaş bağlandı.

HACI İLYAS SAMİ

Muş Vekil,

Hoca İlyas Sami Efendi, [İlyas Sami Muş] : Muş'un Kale mahallesinden Hacı Abdülhamit Efendinin oğludur. İlk ve orta öğretimini memleketinde tamamladıktan sonra Mısır'da medrese eğitimi gördü ve müderrislik icazeti aldı. İstanbul Murat paşa Camii Medresesinde müderris olarak görevli iken 8 Kasım 1908'de yapılan seçimlerde Muş mebusu oldu. II. ve III. dönemler de Muş'tan mebus seçildi ve görevini mütarekeye kadar sürdürdü. Bu arada Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Arapça müderrisliği yaptı. 1919 yılında suçlu görülerek tutuklandı ve bir ara Bekırağa Bölüğü'nde kaldıysa da delilik belirtileri gösterdiğinden müşahede altına alındı ve sonrasında salıverildi. 7 Aralık 1919'da tekrar tutuklandı. 29 Ağustos 1920'de Malta'ya gönderildi. Bu arada TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimde yeniden Muş milletvekili seçildi. 25 Ekim 1921'de Malta'dan serbest bırakılan 59 kişi arasında İlyas Sami Bey de vardı. 30 Kasım 1921'de Ankara'ya geldi. TBMM'de adalet, maarif ve irşat encümenliği vd. azalıklarda bulundu. Dönem içinde 14'ü gizli oturumlarda olmak üzere toplam 29 konuşma yaptı.

II. Dönemde Muş, III. Dönemde ise Bitlis'ten seçilerek TBMM'ye girdi. IV. dönemde seçimlere katılmadı. V. Dönemde ara seçimlerde Çoruh'tan milletvekili seçildi. Bu arada 1 Nisan 1930'da memuriyetten emekliye ayrıldı. 1939'dan sonra politikadan çekildi. 27 Aralık 1945'de İstanbul'da öldü. Üç çocuğu vardı.

(Mukili Kürt Hacı Musa ile ilgili eklerde bilgi verilmiştir.)

İlyas, Hoca ve mebus olarak, Türk nüfus üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Camilerde ve meydanlarda nefret dolu konuşmalarla halkı galeyana getirdi. Türk fanatizmini kaşıdı. “Gavurlar” a karşı Cihat’ın anlamını vurgulayıp eğer itaat etmezlerse Cennetin Güzelliklerinden mahrum olacaklarını söyleyerek Halifenin emirlerini aktardı. Ermenilerin katlinin sevap olduğunu vurguladı.

İlyas, Türk ileri gelenlerine Ermenilere mebusun inayetini dilemelerini telkin etmelerini önerdi. Zavallı ahali onlara inandı ve mebusun evine sığınmaya çalıştı. Aralarında Keçiciyan Nazaret, Mesrigyan Dikran, Baduhasyan Aram & Bedros, Amrigyan Megürdiç’in olduğu Ermeniler para ve mücevheratlarını vererek İlyas’ın evine yerleştiler. Hoca İlyas onları soyup hepsini Muş dışına sürdü ve önceden seçilen katillere öldürttü.

Aynı gece eğlence âlemi düzenledi.

Ermenileri kesmeyen birinin İslam’dan dışlanacağını söyleyerek Türkleri galeyana getirdi. Silah dağıttı. Tepeye, Ermeni mahallesinin karşısına top yerleştirdi ve gariban insanların bombalanmasını seyretti. Kan içici “mebus” hala tatmin olmamıştı; “yaşlıları” da kasaba dışına “*tehcir ettirip*” boğazlattı ve “genç olanları” da bir ahıra tıkip gazla yaktırdı; herkes canlı canlı yandı.

Böylece Muş’un Ermeni cemaati “kendi” “mebusu” sayesinde tehcirden kurtulup boğazlanmış oldu. Bir mucize sonucunda birkaç Ermeni kaçmayı başardı ve tanıklık yaptı. Bu canı, Muşlu Ermenileri yok ettikten ve mallarını yağmaladıktan sonra yanında bazı genç kızlarla başkente geri döndü. Birilerinin, kendisine bu akıl almaz servetin kaynağını sorabileceğini düşünmeksizin ne kadar “cesur” olduğunu övünerek anlatıyordu. Muş’un Ermeni mebusu Kegham, tüm bu süreç boyunca hasta olduğundan ağır cezalardan muaf kalmıştı.

Küçük bir gözlem yapmaya cüret ettiğinde, Hoca İlyas’ın cevabı şu olmuştu: “*O kadar heyecanlı, o kadar ateşliydik ki sen Muş’ta olsaydın seni kendi ellerimle boğazlardım*”.

Bütün bunların yanı sıra “mebusumuz” kendisini tehcirle tehdit ederek bir Ermeni tüccardan 1000 Türk altın lirası almıştı.

TÜRK HÜKÜMETİNİN MARAS'TAKİ SUÇLU MEMURLARI:

İSMAİL HAKKI "BEY"

Adana valisi

AVNİ "BEY"

Adana polis müdürü: Maraş'a gelip Ermenilerin kasaba dışına sürülmelerini ve Fundacık ve 3 başka köyün Ermenilerinin boğazlanmasını emrettiler.

YARBAY GALİB "BEY"

Askerlere Zeytun, Fundacık, Urfa ve Souhdian/Suhdiyan(?)'da kıyımı emretti.

CEVDET "BEY",

Adana valisi

Avni "Bey"le birlikte Bağdat-Berlin demiryolunda Lintilli'de çalışan 8000 Maraşlı Ermeni'nin "tehcir" ve katlini örgütledi.

Ali Cevdet Belez; Valilerden ve "vezir" pâyelûlanından Mehmed Tahir Paşa ile Hatice Hanım'ın oğludur. 1878 Babasının me'muren bulunduğu İşkodra'da doğdu. Nümûne-i Terakki Mektebi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1901'de Yüksek Kısım'dan me'zun oldu. 30 Nisan 1903'de Babasının Vali bulunduğu Van Vilâyeti Maiyet

Memurluğu'na ta'yîn edilerek Devlet hizmetine girdi. Burada stajını bitirip kaymakamlığa terfî etti. 25 Eylül 1904'de Şemdinan, 28 Ekim 1904'de Gevaş, 17 Ekim 1905'de Hamîdiye, 28 Şubat 1906'da Erciş, 10 Mart 1908'de Mahmûdî, 14 Ekim 1909'da Karyot, 23 Şubat 1910'da Beyşehir, 1 Kasım 1910'da Filorina, 19 Mart 1911'de Nevrekop Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Ehliyet ve başarısı göz

önüne alınarak Nevrekop Kaymakamı iken mutasarrıflığa terfi' ettirildi. 8 Ocak 1912'de Hakkâri Mutasarrıflığı'na; 11 Kasım 1914'de Van Vali Vekilliğine getirildi. Asaleti tasdik edilerek 2 Nisan 1916'da Adana, 22 Ekim 1914'de Ankara Valiliklerine nakledilip yükseltildi. Şubat 1917'de, tespit edilemeyen bir sebeple, Ankara Valiliği'nden ve me'muriyetten isti'fâ ederek ayrıldı. Bergama yakınlarındaki büyük çiftliğine çekilerek ziraatle uğraşmaya başladı. Bundan sonra herhangi bir memuriyet almadı. Ocak 1955'de İstanbul'da vefat etti. 1914'de evlenmiş olup bir erkek, bir kız evladı babası bulunuyordu. Fransızca bildiği sicillinde yazılıdır. "Legion d'Honneur" nişanının "Chevalier" rütbesiyle taltif kılınmıştı.

ZEKİ "BEY" ,

Der-Zor valisi [Salih Zeki Zor]

ÖMER "BEY",

Raka polis müdürü, Der-Zor çölünde tehcire uğrayan 10 000 Ermeni'yi boğazlattı.

EMİR HALİL CENAB "BEY",

Pazarcık kaymakamı (Maraş yakınında), sancağından geçen Gürün Ermenilerini boğazlattı ve soydurttu. Kürtlerle birlikte 160 000'den fazla Türk lirası ve çok değerli takılar yağmaladı.

MUSTAFA ABDULHALİK

Halep valisi

Adana valisi Mustafa Abdulhalik Renda: TBMM'nin sivil kökenli başkanı olan Abdulhalik Renda; 29 Kasım 1881'de Yanya'da doğdu. İstanbul'daki Mülkiye Mektebini (Siyasal Bilgiler Fakültesini) 1903'de bitirdi. İlk görevi Rodos İdadisinde öğretmenliktir. 1904'de yöneticilik mesleğine Ege Adaları ve Yanya ili maiyet memurluğu ile başladı. Çeşitli Balkan ilçelerinde kaymakamlık, Siirt'te mutasarrıflık,

Bitlis, Kastamonu ve Halep'te valilik yaptı.

1917'de kısa bir süre Dâhiliye Nezareti (İçişleri bakanlığı) müsteşarlığına getirildi. Ardından gene Halep valiliğine gitti. 1918 yılında Bursa valiliğine atandı ise de oraya varmadan görevinden alındı. Bu sırada I. Dünya Savaşı bitmişti. 7 Haziran 1920'de İngilizler tarafından Malta'ya soruldu. 6 Aralık 1921'de Malta'dan serbest bırakıldıktan sonra İktisat ve Dâhiliye Nezaretlerinin müsteşarlığına getirildi. İkinci TBMM'ne Çankırı Milletvekili seçildiğinde son yöneticilik görevi olan İzmir valiliğini yürütüyordu.

Abrulhalik Renda 2 Ocak 1924 – 3 Mart 1926; 13 Temmuz 1926 – 31 Ekim 1927 ve 25 Aralık 1930 – 3 Şubat 1934 tarihleri arasında Maliye, 2 Kasım 1927 – 25 Aralık 1930 tarihleri arasında da Milli Savunma bakanlıklarında bulundu.

2 Kasım 1927 – 16 Ocak 1928 tarihleri arasında da Bahriye Vekâleti vekilliği görevini sürdürdü. 1934'de Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubu başkanlığı görevini üstlendi. Kazım Özalp'ın Milli Savunma Bakanlığına getirilmesiyle 1 Mart 1935'de TBMM başkanlığına seçildi. 5 Ağustos 1946'ya kadar bu görevde bulundu. Atatürk'ün olumu üzerine bir gün için cumhurbaşkanı vekili olmuştur.

Abdulhalik Renda TBMM başkanlığından ayrıldıktan sonra Hasan Saka kabinesinde devlet bakanlığına getirilmiş, 1948'de ise görevinden ayrılarak siyasetten çekilmiştir. 1957'de vefat etmiştir.

ABDÜLAHAD NURİ "BEY"

Halep'teki "tehcir"ın şefi, Kemalist hükümetin dış işleri bakanı Yusuf Kemal Tengirşek'in kardeşi,

Dadrian, "Talat, iki cellâdını kurban nüfusundan kalan bitap düşmüş ve bir deri bir kemik kalmış insanların kılıçtan geçirilmeleri için Halep ve Der Zor'a gönderdi. Onlardan biri Abdüllahat Nuri idi[Abdüllahat Nuri, Ankara hükümetinizin dış işleri bakanı Yusuf Kemal'in (Tengirşek) kardeşidir. Soykırım suçlamasıyla tutuklanan Nuri, Ermeni Patriği tehdit edilerek alına ifade ile Bekirağa bölüğünden çıkarılmıştır]

EYÜP “BEY”

Halep’teki “tehcir”in şef yardımcısı

ŞÜKRÜ “BEY”

Halep’teki polis müdürü (sonunda Bursa polis müdürü)

Halep’teki polis müdürleri ve memurları ve özellikle Ermenilerin tehciriyle görevli Niani “efendi” İzzet Çavuş, Halep dışındaki Karlık’ta toplandılar.

Bunlar Ermeni katliamında doğrudan rol almadılar ama o mutsuz ulusun imhasında en kötü suçlular oldular.

Ermenileri vahşice eylemlerle kasabaların dışına çıkartıp adamlarına soydurttular ve çalacak bir şey kalmayınca da onları çöle ve yok oluşa gönderdiler.

ERMENİ KATLIAMLARINA KARIŞAN MARŞ'IN İLERİ GELENLERİ VE DİĞER TÜRKLER

Kocabaş Zade Hacı İbrahim “EFENDİ” İTC Komitesi delegesi

Kocabaş Zade Hacı İTC Komitesi delegesi

Kocabaş Zade Ömer İTC Komitesi delegesi

Kocabaş Zade Cemil İTC Komitesi delegesi

Kocabaş Zade Mustafa İTC Komitesi delegesi

Kocabaş Zade Çelebi İTC Komitesi delegesi

Kocabaş Zade Hacı Efendi İTC Komitesi delegesi

Beçen Zade Hacı “BEY” Belediye başkanı ve oğlu

Beçen Zade Nuri İTC Komitesi delegesi

Beçen Zade İbrahim İTC Komitesi delegesi

Beçen Zade Kadri İTC Komitesi delegesi

Beçen Zade Arif İTC Komitesi delegesi

Beçen Zade Seddik İTC Komitesi delegesi

Hudai Zade Hacı İhsan “EFENDİ”

Hudai Zade Tahsin İTC Komitesi delegesi

Tahsin Hüdayioğlu: 1887-1947, OMM ve 1. BMM’nde mebus
idadi mezunu çiftçi

Hudai Zade Ökkeş “

Sarı Katib Zade Mehmed

[MHC kurucusu]

Vehbi Zade Hasib

“

[MHC kurucusu]

Vehbi Osman

“

Lütfü “EFENDİ” [Köker]Eczacı

[MHC kurucusu]

Çomu Zade biraderler

Sadık Zade biraderler & yeğenleri Hacı Mehmed

Kadı Zade Hacı “EFENDİ”

[MHC kurucusu]

Kadı Ziya “EFENDİ”

[MHC kurucusu]

Eçbah Zade Hacı Hüseyin “EFENDİ”

Tefsir Zade Zeki

“

Tefsir Emin

“

Koca “BEY” Zade İbrahim “Bey” & oğlu

Emir Mahmud Zade Hasan “EFENDİ” & oğlu

[Son OMM’nde Abdulkadir Emirmahmutoğlu (1878-1966) adında bir mebus bulunmaktadır. 1. Mecliste bulunmamakta,2,3 ve 4. Mecliste de Maraş mebusu]

Evliya Zade Mehmed “EFENDİ”

Evliya Hüseyin “

Çuhadar Zade Hacı Mustafa

Çuhadar Hacı Mehmed “EFENDİ”

Çuhadar İlyas “EFENDİ”

Mazman Zade Mustafa “EFENDİ”

Leblebici Hacı Kertel “EFENDİ”

Çolak Abdullah Zade Hacı Mahmud “EFENDİ”

Çolak Luheceddin “EFENDİ”

Bayazid Zade Ali “Bey”

“ Muhammed “

“ Kadri “Paşa”

“ Şükrü “Bey”

“ Deli Hakkı “Bey”

Nazif Zade Ahmed “EFENDİ”

Mehtedi Abdurrahman “EFENDİ”

Kadri “EFENDİ”

Dayı Zade Hoca Muhammed “EFENDİ” ve iki oğlu

Müftü Kara Nunla Mehmed “EFENDİ”

Zülkadri Zade Hacı Hakkı “Bey”

Zülkadri Süleyman “

[MHC kurucusu]

Çiftçi Başı Haydar Ağa & oğulları

Şişman Zade Alef Hacı Ahmed “EFENDİ”

Şişman Arif “

Şişman Nuri “

Fathali Oğlu Derviş “

Fathali Mustafa “

Buharalı Abdüllatif

Sinemimli Küçük Tapo (Kürt)

Sinemimli Asaf “

Sinemimli Asaf Ağa Zade Ali “EFENDİ” (Kürt)

Sinemimli Küçük Kahya Mehmed Ağa

Bayazid Zade Yörük Süleyman “Bey” polis çavuşu.

Adları yukarıda verilen insanların çoğu Maraş İttihad Terakki Cemiyetine mensuptur. Tehcirleri örgütlemişler, muhacirlerin mallarını çok düşük bedellerle satın almışlar, terk edilen eşyaları çalmışlar, arazi ve binalarını kullanmışlar ve büyük servetler elde etmişlerdir.

Tüm bu suçlular Maraş'ta meydana gelen kitlesel infazlarda rol oynamışlardır. Bir şekilde sevmedikleri herhangi bir Ermeni'yi hedefe koyarak, basit bir suçlamayla her gün düzinelercesini ölüme gönderdiler. Ayrıca Fundacık ve Nicifli köylerindeki Ermenileri katlettiler, Maraş sancığından geçen kadın ve çocukları boğazlatıp soydular.

[Maraş'ta Soykırım'a katılanlar ile ilgili bilgi alınamadı pek çok Maraşlı arkadaşımız bu kişileri tanıdıklarını bildiklerini söylemelerine rağmen anlam veremediğim bir şekilde bilgi vermekten kaçındılar. ed]

Evliyazadeler ve Beyazıtzade ailesinden yakın zamana kadar Türkiye'nin kaderinde rol oynayan siyaset adamı ve bürokrat yetişmiştir. Bunlardan birkaçını örneklersek: Necdet Evliyagil, Şevket Evliyagil, Doğan Beyazıt, Vural Beyazıt, Kemal Beyazıt... gibi.

HARPUT KATLIAMLARININ SORUMLULARI:

SABİT “BEY” [SAĞIROĞLU],

Harput valisi, vilayetinde işlenen mezalimlerinin en büyük sorumlusudur. Bu bölge, ayrıca başka vilayetlerin Ermenilerinin de katline sahne olmuştur.

Fakat Harput’un tek suçlusu vali değildir. Başkaları da işledikleri suçlar sayesinde refah içinde yaşıyorlardı. En vahşileri arasında yer alan iki işkenceci, “İTC” Harput’taki şefi İsol’dan Hacı Kaya [Duman] ve Kahta’dan Hacı Bedir “Ağa”dan birincisi “İTC”ın ruhu, ikincisi de kardeşi Zeynel’le birlikte (Harput’a bağlı) Malatya’nın başbelasıydı. Samsun, Ordu, Kayseri’nin Ermenileri bu mücrimlerin işbirlikçilerince boğazlandılar. Malatya’ya, askeri bir görevle gittim; bu canavar “Hacı Bedir “ağa”yı” gördüm; parmakları Ermeni papazların yüzükleriyle süslüydü. O ve adamlarının “Gavurlar”a karşı uyguladıkları mezalimlerle övünüyor.

Bir diğer canavar da, Hüseyin’den Faik’ti; bugün o köyün harabeleri üzerinde hüküm sürüyor. Geçmişte, Ermeniler çalışkanlıkları sayesinde orayı son derece verimli yapmışlardı. [Faik Bey Mavi kitapta şöyle geçer: 1 Haziran günü 3000 kişi (çoğu kadın,kız ve çocuk olmak üzere) yetmiş Polis ve nüfuzlu bir Türk olan Faik Bey eşliğinde ayrıldı. Ertesi gün sağ salım Hanköy’e vardılar. Burada Faik Bey "Malatya'ya kadar kendisinde emniyette durması için" her birinden 400'er lira topladı. Onları korumak için Urfa'ya kadar birlikte gelmeye söz verdi; ama aynı gün paralarla birlikte kaçtı. (Raporun yazarı Mary W. Riggs Mavi kitap sh 267. ed)

HASAN,

Garnizonlar müdürü

MEHMED,

Polis kâtibi

ŞEDLEZADE FEHMİ

Tüccar, tehcirlerden önce çok yoksuldu, bugünse zengin.

[Elazığ MHC kurucusu];

Sabit'i tutuklamak yeterli değildir; tüm bu suçlular ve yardımcıları cezalandırılmalıdır.

DOKTOR ZAVEN VAHRAM,

Harput askeri hastanesinin doktorlarından biri.

MEHMED "BEY",

En tehlikeli katillerden biri.

Mehmed "BEY"[Fırat], Malatya mebusu Haşım "bey"ın [Haşım Bey 1851 de Kars'ta doğdu, Mülkiye Kaymakamlığı yaptı.93 oyla Malatya'dan mebus seçildiği T. parlamento albümünde yazılıdır] oğlu, seferberliğin birinci gününde askere yazıldı ve Kafkasya cephesine gitti. Orada "Dr" Behaeddin Şakir'le görüştü ve hapishane kaçkınlıklarından çeteler oluşturmak üzere Malatya'ya döndü.

Mehmed sadece Malatya'da değil başka vilayetlerde de Ermeni katliamlarında rol almıştır.

Mehmed İTC'nin merkez komitesine muhacirlerden çalınan para ve mücevheratın yarısını gönderirdi; diğer yarısı da kendisi ve hizmetindeki suçlular arasında paylaşıldı.—

Talat "Paşa" hükümeti döneminde, Mehmed "Bey" ve Malatya valisi Bitlisli Kel Reşid [7 Haziran 1915'ten azledildiği 17 Eylül 1915'e kadar Malatya mutasarrıfı olarak görev yapmıştır ed.] 18 ay mahkûmiyete çarptırıldılar fakat kolordu kumandanı cezanın infazını reddetti.

HACI KAYA SEBATİ DUMAN

Hacı Kaya Sebati Duman; 1876 yılında Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı Kadıköy'de (İzoli) doğmuştur. Hacı Kaya Sebati Bey Malatya ve Elazığ çevresindeki büyük aşiretlerden birisi olan İzolu /izollu aşiretinin ileri gelenlerinden Kadızade Ali Ağa'nın büyük oğludur.

Bir aşiret (izollu aşireti) reisi olarak genç yaşta siyasete atılmış ve İttihat ve Terakki'nin Elazığ şubesinin kurulmasında ve o zamanın iç meselelerinin çözümünde önemli roller oynamıştır. İttihat ve Terakki içerisinde yaptığı faaliyetlerle fırkanın Elazığ şubesindeki en başta gelen ismi olmuştur. Bir aşiret (İzollu aşireti) reisi olarak genç yaşta siyasete atılmış ve İttihat ve Terakki'nin Elazığ şubesinin kurulmasında ve o zamanın iç meselelerinin çözümünde önemli roller oynamıştır. İttihat ve Terakki içerisinde yaptığı faaliyetlerle fırkanın Elazığ şubesindeki en başta gelen ismi olmuştur. Milli mücadelenin başlamadan kısa bir süre önce kurulan Vilayeti Şarkiye Müdafai Hukuk Cemiyeti Elazığ şubesinin kuruluşunda Pulutlu Halil Efendi ve Kışoğlu Hasan Bey'le beraber önemli bir rol oynamış ve bu cemiyet çatısı altında Atatürk'e milli mücadele boyunca her zaman Elazıqlılar olarak yanında olacaklarını bildirmiştir.

Milli mücadelenin başlamasından sonra Erzurum Kongresi'nde ve özellikle Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal'e önemli desteklerde bulunmuştur. Hacı Kaya'nın Sivas Kongresi sırasında yaptığı çalışmalar Mustafa Kemal tarafından da övgüye layık görülmüştür. Sebati ismi Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir. Elazığ ve çevresinde Nutukta ismi geçen Harputlu Vali Mahmud Nedim Bey'in oğlu mebus Hacı Şükrü Bey'in haricinde tek kişi Hacı Kaya'dır. 1926 yılında beş arkadaşı ile beraber sürgün edilmiştir. İki senelik sürgünden dönüşünde de memlekete dönmüştür. Hacı Kaya, Umumi müfettişliğe çağrılır kendisinden bölge havadisleri üzerinde bilgiler alınırdı. Memduh Şevket Esendal'ın CHP genel sekreterliği döneminde, doğu ile ilgili bilgiler ondan elde edilirdi. İzol Aşireti reisi Hacı Kaya Ağa [Duman], 1876-1962 yılında bir trafik kazasında vefat etmiştir. Hacı Kaya mavi kitap'taki raporda da geçer: "İzoli Kaya da bir polis Mrs. Araksı Gölgükyan ve iki kızını kaçırdı" sh.267 - ed.

Hacı Kaya'nın eylemleri Mavi kitap'ta da geçer Mustafa

Kemal'den teşekkür mektubu da almıştır. -C.12/8/336 -

"İzolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve İzol Aşireti reisi Hacı Kaya Beye İzoli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve aşiret reisi Hacı Kaya bey'e hissiyat-ı vatanperveranesine teşekkür ederiz. Kahramanmaraşlı kardeşlerimizin imdatlarına icap eden Kuvay-ı Milliye'nin fedekarlıkları ile sevgili Maraş'ımızın tahliyesine muvafakiyyet hasıl olmuştur.

Vatanımızın Diğer aksamı meşgalesinin tahliyesi için icap eden ihzarata devam edilmekle beraber mensup olduğumuz Heyeti Merkeziye ile de irtibat tesis buyrulması rica olunur.16.2.1936

*Heyeti Temsilliye Namına
Mustafa Kemal"*

Hacı Bedir Ağa [Fırat] 1872 doğumlu, 21 kola ayrılmış Rişvan aşiretinin reisidir. 23 Nisan 1920'de toplanan ilk Mecliste Mustafa Kemal'in yanı başında ellerini açmış dua etmekte olduğunu görmekteyiz. İlk dönemin ardından 11 Ağustos 1923' te toplanan Türkiye Büyük Meclisinin ikinci dönem Malatya Milletvekilidir. Okuma yazması olmadığından üçüncü dönem milletvekili tayin edilemediği söylenir. Ak parti eski genel başkan yardımcısı Mir Dengir Mehmet Fırat, Hacı Bedir Ağa'nın torunudur

TÜRK MEZALİMLERİ

Ahmed Refik Bey'in "İkdam" gazetesinde yayımlanan bir makalesi:

"Ermenilere karşı uygulanan canavarlıkları haklı çıkartmak için, gerekli propaganda önceden hazırlanmıştır. İttihatçılar tarafından hazırlanan yalan haberler yayılmıştır:

1- Ermeniler düşmanla işbirliği yapmışlardır

2- İstanbul'da bir komplo örgütlemişlerdir

3- İttihadın liderlerini öldüreceklerdir

4- Boğazları açacaklardır"

Bu olağan sahtekârlıklar hayalini kurdukları etkiyi yaratmıyor. Keşke Ermeniler İttihadın liderlerini öldürmeyi başarabilselerdi; bu Türkiye'nin minnettar olması gereken bir şeydi.

Pek çok vilayette Ermenilere karşı en zalimce suçları işleyenler devlet görevlileridir, polislerdir. Pek az yer dışında, terörü iyi-kötü kendi eğilimleri doğrultusunda yönlendirenler valilerdir.

Vilayetlerden gelenler büyük bir heyecanla tehcirlerin nasıl uygulandığını anlatıyorlar. Polisler evleri sarıyor ve insanları arabalara tıkıyorlar; genellikle kasaba yakınlarında katliam başlıyormuş.

Türkler tehcirden bir gün önce zengin Ermenilerin evlerini satın alıyor ve devir-teslim yapılır yapılmaz ödenen meblağı geri alıyorlar.

Her halükarda, hükümetin uyguladıkları mezalimler, insanlığa karşı işlenen bir suçtur. Çok açıktır ki, bu canavarlıklar cezasız kalamaz.

Ben hep soğukta, aç-biilaç bırakılan, geceleri dağlarda kalan ve sonunda da ya canı çetelerin kurbanları olan ya da açlık veya hastalıktan ölen talihsiz aileleri düşünüyorum."

Gözlem: Bu makalenin yazarı Ahmed Refik Bey, Türklerce iyi tanınan tarihçidir. Bu makale, Ahmed Refik Bey İttihad ve Terakki Fırkasını iktidardan düşmeden önce pohpohlamayı kesseydi çok daha değerli olurdu.

TOKAT'IN MÜCRİMLERİ:

1- MUSTAFA CEVDET

Tokat mutasarrıfı, Amasya "mebusu", Sivas'ta ölmüştür

MUSTAFA CEVDET; Girit-Hanya'da Esnaftan İbrahim Reîszâde gemici Mek. Nu. 207 (34) Halîm Efendi'nin oğludur. 1868 de Hanya'da doğdu. Hanya Mekteb-i Kebîr-i İslâm'da orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında lise öğrenimini tamamladı. Ağustos 1893'de Yüksek Kısım'dan "Karîb'ül-a'lâ(~ iyiye yakın)" derecede mevzun oldu. 1 Ekim

1893'de Girit-Resmo Sancağı Mekteb-i Kebîr-i İslâm Ders Nazırlığı (= Öğretim Grup Başkanlığı) ilâvesiyle Resmo İ'dâdîsi Cebir, Coğrafya, Ahlâk Muallimliklerine ta'yîn edilerek Devlet hizmetine girdi.

Bu arada Girit Vilâyeti idare Meclisi Kalemi Kâtibliği'ni de îfâ etti. 27 Ekim 1896'da Ankara İ'dâdîsi Ahlâk, Cebir, Mevâlid, Coğrafya Dersleri Muallimliklerine nakledildi. Nizamî yaş haddini doldurduğundan 21 Kasım 1897'de Kulp, 30 Nisan 1902'de

Sason, 14 Haziran 1903'de Malazgirt, 3 Ağustos 1905'de Garzan Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. 14 Kasım 1908'de tespit edilemeyen bir sebeple Garzan Kaymakamlığından isti'fâ ederek ayrıldı. 28 Mart 1909'da 2250 krş. Maaşla Horasan Kazası Kaymakamlığına getirildi. Bu vazifede iken, Bitlis Valiliği'nin, ehliyet ve başarılarını göz önüne alarak, yaptığı teklif üzerine 25 Mayıs 1909'da Genç Sancağı Mutasarrıflığına terfi' etti. 5 Haziran 1911'de Muş Sancağı Mutasarrıflığına nakledildi. Bu vazifeden 13 Ocak 1913'de azledilerek ayrıldı. 11 Temmuz 1915'de Tokat

Sancağı Mutasarrıflığına atandı. 19 Şubat 1916'da Maraş Sancağı Mutasarrıflığına nakledildi ise de: 1. Cihan Harbi'nde Ruslardan kaçarak Tokat'a yerleştirilen Şark Vilâyetleri göçmenlerinin yerleştirildiği Medreseleri kontrol ederken, o sırada salgın hâlde bulunan "tifüs" hastalığına yakalanarak 22 Şubat 1916 gecesi vefat etti. Fransızca ve Rumca bildiği sicillinde kayıtlıdır.

2- MEHMED “EFENDİ”

Polis şefi, Sivaslı, kıyımcı ve çapulcu; Sivas’ta yaşıyor.

3- NURİ,

Polis memuru

4- ZİYA

5- GÜRCÜ AHMED “EFENDİ”

Gazova Müdürü

Artova ve Gazola arazileri Ermenilerin kıyım ve şahadetlerine sahne olmuştur.

6- YÜZBAŞI OSMAN,

Polis komiseri, yağmacı

7- HOCA FEHMİ

Hoca Fehmi; mebus, İttihad ve Terakki’nin etkili bir üyesi

1. Dönemde de Tokat mebusu seçilmiş mazeret beyan ederek katılmamıştır

8- MÜTEVELLİ NURİ

Müteveli Nuri, Türk esnaf, birkaç Ermeni kızı alıkoydu, Ermeni mallarını yağmaladı.

1915’te belediye başkanı MHC Kurucusu. Cumhuriyet dönemi Tokat’ın en önemli eşraflarındandır.

9- LATİF OĞLU İBRAHİM

İttihatçı, katil

10- RIZA

Polis memuru, İttihatçı, katil

11- SALİH AĞA

Kasap, İttihadçı, katil

Salih Bekçioğlu MHC kurucusu, Cumhuriyet sonrasında manifesturacılık yapar. Cumhuriyet dönemi Tokat'ın en önemli eşraflarındandır.

12- MAHMUD

Polis memuru, İttihatçı, katil

13- İBRAHİM;

Polis memuru İttihatçı, katil

14- LÜTFÜ;

Polis memuru İttihatçı, katil

15- MÜFTÜ OĞLU ASIM;

Polis memuru, İttihatçı, katil

16- HAYREDDİN;

Polis memuru, İttihatçı, katil

17- SALİH MEHMED "BEY ";

İttihatçı, katil

18- YONCOS “BEY”

Sivaslı genç bir Ermeni kızını hapis tutuyor

19- İBRAHİM YOĞURTÇU OĞLU’nun 3 oğlu, katiller

Yoğurtçu Oğlu’nun 3 oğlu, katiller.

Yoğotçuoğlu İbrahim MHC kurucusu. Bizde Ermeni malı var ama biz devletten aldık dediği söylenir.

20- DEBELEGÜ “EFENDİ”

Hocacı’lı, katil

21- SALİH POLİS,

Pehlivanın damadı, katil

22- MUSTAFA,

Apul Apul Çavuş’un oğlu

23- CİNLİOĞLU

Cinlioğlu’nun oğulları, katiller

24- CÜPROGLI OSMAN NAZIF

25- ABDULLAH,

Ladigür’ün biraderi, katil

26- REŞİD OĞLU FEHMİ

Polis çavuşu, katil

27- KÖR BİNBAŞI FERİD,

Katil

[Ermenilerin tehcir adı altında ölüm yolculuğuna çıkarıldığında yardım eden Tokat'lılar da vardır. Bu yardımlar öksüzlere sahip çıkmak karın doyurmak un yardımı gibi şeylerdir. Tokat'ta Genççağa ailesi sulu saray Çermiğinin yanındaki Çerkez köyünün ağası Taostan Bey tokat Beybağı mahallesinin Türkleri öksüzlere sahip çıkıp büyütmüşler ve büyüdüklerinde de birbirleriyle evlendirmişlerdir. Tabii Müslüman olarak. Sivas'ın Yıldızeli ilçesi(Yenihan) belediye başkanı Hoca Bekir Efendi yetimlere sahip çıkmış. Müslüman yaparak canlarını kurtarmış. Kuran öğrenmiş. Tokat'ın Beyazıtöğlü ailesinden Vasfı Bey de o dönem Tahtoba köyünün Ermenilerine un yardımı yapmış.

Sivas'ın Kangal ilçesinden Kadir Ağa da tehcire giden çocukları alarak Müslüman yapıp yanında çalıştırmış.

Tokatlı öğretmen Süleyman Bumin Hoca'nın "*Tokatta kimin soy isminde oğlu var ise onda Ermeni malı var!*" sözü ünlüdür.ed]

AMASYA'NIN KATİLLERİ

1- MUTASARRIF SIRRI

Çankırı valisi, Tehcir komisyonu üyesi,

Süleyman Sırrı Tavlat; Gürcü ileri gelenlerinden Çürüksu'lu Osman Ziya Paşa ile İfâkat Hanım'ın oğludur. 1871 (1288 H.)'de Çürüksu'da doğdu. Çürüksu'da ilk, Trabzon Askerî Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında lise öğrenimini tamamladı. Ağustos 1893'de Yüksek Kısım'dan me'zun oldu. Bir süre Evkaf Nezâreti Masraflar Dâiresi Kâtib Muavinliği'nde çalıştıktan sonra, 10 Ocak 1894'de İzmit Sancağı Maiyet Memurluğu'na ta'yîn edildi. Burada kaymakamlık stajını bitirdi. Nisan 1897'de Koyulhisar, Temmuz 1901'de Boyâbâd, Ekim 1902'de Kavala, Eylül 1909'da Taşöz Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Son vazifesinde iken Mutasarrıflığa terfi ettirildi. Mayıs 1912'de Kerkük, Ekim 1914'de Isparta, Eylül 1915'de Amasya Sancakları Mutasarrıflıklarına getirildi. 11 Şubat 1916'da Amasya Mutasarrıflığından azledilerek ayrıldı. İki yıl kadar açıkta kaldıktan sonra, 24 Ocak 1918'de Çankırı Sancağı Mutasarrıflığı'na ta'yîn edildi. Bu vazifede iken «Amasya Mutasarrıflığında bulunduğu sırada Amasya Ermenilerinin tehciri mes'elesi ile.» ilgili görülüp itham edildiği cihetle 6 Nisan 1919'da Dâmâd Ferîd Hükûmeti'nce Çankırı'da tevkif edilip İstanbul'da kurulan Kürt Mustafa Paşa Harp Divanı'na sevk edildi. Tutuklu olarak yapılan muhakemesi sonunda 7 Aralık 1920'de beraat ettiği cihetle Dâhiliye Nezareti Müdürler Encümeni kararıyla 2 Ocak 1921'de "Cevaz-ı İstihdam" kararı verildi. Dört yıl kadar ma'zuliyet maaşı alarak açıkta kaldıktan sonra, 23 Nisan 1925'de 1448 krş. maaşla ve kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Bir süre Seyr-i Sefâin (= Denizyolları) Samsun Acenteliğini ifa etti. 1936'da kurulan Devlet Ziraat İşletmeleri (== Şimdiki Ziraî Donatım Kurumu) Murâkibhği'nda ve İstanbul Vergi İ'tirazlarını Tetkik Komisyonu A'zâlığı'nda bulundu. 1946'da İstanbul'da serbest ticaretle uğraşmaya başladı. Mayıs 1952'de vefat etti.

2- NAZIF

Mebus, çete mensubu, İstanbul'da yaşıyor, yukarıdaki şahsın kardeşi.

Nazif Aktın, 1879-1962, III. Dönem OMM Amasya, II, III, IV, V, VI, VII. Dönem TBMM Amasya mebusu. Amasya'da doğdu, Rüştîye mezunu tüccar, belediye başkanı 1918'de OMM'nın feshi üzerine Amasya'ya dönerek MHC'ni örgütler.

3- RESMÎ

Resmî; mühendis, Tatar Seyid'in oğlu, Samsun'da yaşıyor; önceden Sah Dağ'da içine 5000 Ermeni cesedi alacak büyüklükte bir çukur kazdırdı.

4- NALBAND İZZET ZADE HACI İSMAİL

Belediyede müdür, Amasya'da yaşıyor.

5- TIMARHANECİ HALİL

Çete şefi, Amasya'da yaşıyor

6- TOPÇU OĞLU ŞÜKRÜ

Çete şefi, Ermeni aydınlarını öldürüp genç bir Ermeni kızını alıkoymuş, Amasya'da yaşıyor.

7- TOPÇU OĞLU MUSTAFA

Hükümet konağında kâtiptir. Mustafa kemal'in Amasya'ya gelişinde belediye reisidir. Ve M. Kemal'i karşılayanlar arasındadır.

8- TOPÇU OĞLU ZİYA

9- GABAÇE ALİ

Gabaçe Ali, Ermenileri baltayla öldürdü

10- TÛTÛNCÛ MUSTAFA

Çok sayıda Ermeni'yi bizzat katletmiştir.

11- GÖZLÛKLÛ HAFIZ HOCA

Müftü, eski mebus,sonra İstanbul'da yaşıyor.

12- UNELER ZADE HACI TEVFİK

Hafız müftü, Amasya'da yaşıyor

13- ALİ

Yetimhane müdürü, Amasya'da yaşıyor

14- GÛRD OĞLU SERHOŞ HASAN,

Eski mebus, katliamlardan önce, (Hıristiyanları kesmek üzere oluşturulmuş gizli komisyon) Encümenin bir üyesi olduğunu anlatıp katliamların “çok yakın” olduğunu söylüyordu

15- KONTRATÇI HASAN VE BİRADERİ

16- CİN SARAÇ

17- TATAR ARABACI MEHMED

18- GÛVE ÖMER OĞLU HASAN

19- BAKKAL KÖR AHMED

20- ARPACI KEL OSMAN OĞLU BESİM

Tüm bu suçlular Amasya'dadırlar

“RÜŞVET VERİLEN TÜRK GAZETELERİ:

İstanbul'daki Rus elçisinin eski çevirmeni Mandelstam, Türkiye hakkında bir broşür yayınladı: I.Dünya Savaşı'nın başlangıcından Türkiye'nin katılmasına kadar olan süreçteki olayları anlatıyordu. Alman ve Avusturya hükümetleri Türk gazetelerini nasıl satın aldı? Mandelstam İkdam, Sabah, Tanin, Tasgiri, Efkâr, Tercüman gazetelerine Alman ve Avusturya elçiliklerince ödeme yapıldığına dair bir liste bile yayınladı.

Tüm Türk gazetelerini, özellikle de Sabah'ın bu ifşaatı inkâra çalışmalarını görmek sürpriz olmakta. Sabah bunun yalan bir itham olduğunu söylüyor. Bay Mandelstam'ın söylediklerine dönecek olursak, Sabah'ın eski başyazarı Diran Keleguyan'ın belgesinden alıntı yapacağım.

1914 yılında, Türkiye'nin savaşa girmesinden önceydi. Alman-Avusturya diplomatları Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışıyorlardı. Sabah'ın başyazarı ve Mülkiyede tarih öğretmeni Diran Keleguyan'a gittim. Bürosunda yalnızdı. İttihatçıların aptalca ve maceraperest politikaları hakkında konuştuk. Bay Keleguyan, İttihadın planlarını anlattı: kapitülasyonların ve ayrıcalıkların kaldırılması, Cihad ilanı, vs...-“Alman elçiliğinin Türk gazetelerine ve bazı şahıslara büyük ödemeler yaptığını anlattı bana, Bay Keleguyan. *“Bana para teklif edilmediğini mi düşünüyorsun? Bir Alman, tam da senin oturduğun sandalyede, bana büyük para teklif etti, fakat ben reddettim. Adımın yolsuz insanlar listesinde olmasına dayanamıyorum. Bir gün bunun bedelini ödeyecekler. Almanlar lehine yazılar yazdığım doğru. Bunu yapmak zorundayım.*

Bizim gazete Sabah tarafını belirledi; evet, Sabah rüşvet alıyor ama ben almıyorum.”

Sabah gazetesi başyazarının ifşaatı bir kez daha gösteriyor ki, Türk gazeteleri Alman politikasını övmek üzere Alman Büyükelçiliğine satılmıştır.

Şunu da hatırlıyorum; 1914'de sansür kurulunda milli hizmetimi yapıyordum. Bu sayede, olayları ve gazetelerin tarafgir politikalarını

ANKARA'NIN TEHCİRİ:

BEHAEDDİN "BEY;

Ankara'daki Ermenilere yönelik tehcir ve mezalimden sorumlu kişi polis müdürü Behaeddin "Bey"dir. Meslektaşları onun başkanlığındaki komisyonun üyeleridir.

ŞEMSEDDİN; vilayet meclisi üyesi

NECATİ, İttihat'ın kâtibi

RASİM, Belediye Başkanı

KARA MEHMED; İttihad'ın merkez komite üyesi

TOPÇU ZİYA, Müslüman Göçmenler Yerleştirme Komisyonu müdürü Ziya eczacı.

KARA BÖBREK HASAN "EFENDİ"; Osmanlı Bankası müdür yardımcısı.

Bu liderlerin emriyle, polisler ve şefleri Ermenilerin tüm mallarını yağmalayıp her şeyi paylaştırdılar. Polis müdürü Behaeddin "bey" İstanbul'a balyalarca halı gönderdi.

Bu komisyon dağıtıldı ve bir başkası kuruldu. Çorum eski mutasarrıfı Nureddin "Bey" yeni başkandır. Bu komisyonun üyeleri yağmayı tamamladılar. Ermeni tacir Onnig Potoukyan'dan imalat-hanesini devraldılar. Buranın paraları yeni Türk yetimhanesinin sermayesini teşkil etti.

Kara Mehmed; 100.000 Türk lirası değerindeki mallar için 1.000 Türk lirası ödedi.

PİRİNÇCİZE FEVZİ "BEY"

Diyarbakır eski mebusu

Bu caninin öyküsünü bir Türk naklediyor.

"Mebus, Diyarbakır'da çok etkin biridir. Ermeni tehciri sırasında Diyarbakır valisi kan içici "Dr" Reşid'le birlikte oradaydı.

Beraberce, vilayetin Ermenilerine yönelik mezalimlerinin planlanmasında çalıştılar. 18 üyeli bir komisyon oluşturdular: Vali başkandı.”

Fevzi “Bey” [Fevzi Pirinçcioğlu]; İttihatçıların en etkin üyelerden biridir.

DİĞER ÜYELER:

RÜŞDÜ “BEY”

Polis yüzbaşısı

BEDRİ “BEY”

Vilayet mektupçusu

HARPUTLU HÜSEYİN:

Polis müdürü

MÜFTÜ ZADE ŞERİF HÜSNÜ

Propagandist

AKTAR HAKKI,

İttihadın katibi mesulü

İRİNÇİZADE SİDKİ:

Milis zabiti, tehcir öncesinde fakirdi, şimdi yüz binlerce liranın sahibi.

YASİN EFENDİ ZADE ŞEVKİ

Polis binbaşısı, pek çok Ermeni’nin katili

VELİ NECDET

Propagandist, şimdi İstanbul'da, göçmenler komisyonunda
[Veli Necdet Sünkıtaş]

MUSULLU MEHMED

Suikastçı

CERCIŞAĞA ZADE KÖR YUSUF

[Yusuf Göksu]

HACI BEKİR

Milis Teğmeni

HACI GANİ ZADE SERVET

[Servet Akkaynak]

DİREKÇİ TAHİR

[Tahir direkçi]

CERCIŞ AĞA ZADE ABDUL KERİM

[Abdülkerim Göksu/Aksu]

FEVZİ "BEY"

Komisyonundan sonra, Milis adı altında bir caniler çetesi de kurdu.

"Ulusun temsilcisi" "mebus" mücrim, yetkililer tarafından kovalanan Perikhanoğulları eşkıyalar Ömer & Mustafa'yı özgür bıraktı. Fevzi "bey" 670 Ermeni ileri geleni, aydını, imalatçısını tutuklattı ve onları iki şakiye boğazlattı. Bütün bu Ermeniler Diyarbakır'dan on iki saat ilerideki Çelikyan'da öldürüldüler.

İki mücrim geri döndüğünde, Fevzi “bey” son derece dostça davrandı ve onlara, “başın üzerine yemin ederiz, beyefendi, hiç kimseyi your head, that we didn’t leave sağ bırakmadık” diye yemin ettirtti.

[Perihanoglu Mustafa ve Ömer katliamları gerçekleştirdikten sonra delil bırakmamak ve daha sonra başa bela almamak için dr. reşit tarafından katledilmişlerdir.]

“Diyarbakır’ın Terörü”nde bahsedilen Piskopos Çıgladyan’ın şehadeti de Fevzi “bey”in ve yardımcısı komisyon şefi ve Konya’da yaşayan Resul “bey”in suçuydu.

Aly Pounce manastırı rahibi damdan atıldı; bacakları kırıldı, caddelerde boynuna halat takılı olarak, ölene kadar sürüklendi. Fevzi de 80 Ermeni gencini Taşnaksutyun cemiyeti binasına kapattırdı. Onlara işkence yapıldı: biri tırnaklarını çekti, gözlerini oydu, başlarına kızgın çanaklar geçirildi. Korkunç acılar çekerek öldüler.

Diyarbakır mebusu, bu suçlardan sonra, yanında İttihadın merkez komitesi için resmi belgelerle birlikte İstanbul’a döndü. Mersin ve Cezire’yi geçerek kıyımlarını sürdürdü.

Bu suçlu, şu anda Şişli, Boyacı sokak, Carlo Amandjidj apartmanı, no.3’de yaşıyor.

BALA (ANKARA)'DAKI TEHCİRLER:

Bala köyünde 300 Ermeni evi vardı. Bir gece, Kaymakam Kamil "bey" in emriyle, hepsi Köprüköy'e sürüldü & boğazlandı.

Bu katliamların sorumluları:

KAMİL "BEY"

Bala kaymakamı

MEHMED KÂMİL; Acıpayam Belediye Reislerinden Halil İbrahim Efendi'nin oğludur. 1885 (1303 H.)'de Acıpayam (= Garbi

Karaağaç)'da doğdu. Acıpayam Rüşdiyesi'nde orta, İzmir İ'dâdîsi'nde lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1907'de Mülkiye'den "iyiye yakın" derecede me'zun oldu. Eylül 1907'de ta'yîn edildiği İzmir Vilâyeti Maiyet Me'murluğunda stajını tamamladıktan, bir süre de Çal Kaymakam Vekilliği'nde bulunduktan sonra kaymakamlığa terfi' etti. Nisan 1910'da Köyceğiz, Eylül 1911'de Yalvaç, Kasım 1912'de Uluborlu, Haziran 1913'de Seferihisar, Eylül 1915'de Bâlâ, Temmuz 1918'de Sungurlu Kazaları

Kaymakamlıklarına atandı. Aralık 1918'de Kaymakamlıktan ve me'muriyetden isti'fâ ederek memleketi olan Acıpayam'a geldi. Ekim 1923'de Denizli Mutasarrıflığı Daimî Encümen A'zâlığına seçildi. 7 Kasım 1924'de Denizli'de vefat etti.

FAİK "BEY", nüfus müdürlüğü memuru

MEHMED "BEY", kadastro bölümü.

Polisler ve çavuşları bu suçlarda işbirlikçilerdir.

EKLER

EK-I

1915 SOYKIRIMI'NDA

ERDEMLİ DAVRANAN MÜSLÜMANLAR*

Dr. Raço Donef

Hiç kuşku yok ki, “İttihat ve Terakki Cemiyeti” tarafından yönetilen ve Jön Türkler olarak bilinen bir grubun yönlendirdiği Osmanlı Hükümeti’nin I.Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirdiği soykırıma kitlesel katılım söz konusuydu. Talana sıradan Müslümanlar da katıldılar ve kıyıma zımnen veya fiilen destek verdiler. Ancak, kitlesel katılım söz konusuyken, pek çok sıradan Müslüman’ın Hristiyanlara yardım elini uzattığını ve pek çok yöneticinin emirleri uygulamayı reddettiğini hatırlamak gerekir. Kitlesel katılım mutlaka genel katılım demek değildir. Subaylar ve amir düzeyindeki kamu görevlileri dahil pek çok Müslüman grup ve birey ya katılmayı, emirleri uygulamayı reddetti ya da bazı Hristiyanların ölümden kurtulmalarına yardım etti.

Soykırıma ilişkin pek çok kaynak Türklerin, Kürtlerin, Lazların ve Çerkezlerin katliamlara katıldıklarını belirlemektedir zaten. Buna, Salmas ve Urmiye’de Ermeni ve Süryanilere saldıran İranlılar da ilave edilmelidir. Fakat bu liste bile kesin değildir. Sağ kurtulmayı başarmış Ermeni Manuel Kerkeşaryan, kendisiyle yaptığım görüşmede, Halep yolunda kafilesine Çeçenlerin saldırdıklarını ve bu nedenle Çeçenlere Türklerden çok daha fazla kızgın olduğunu söylemişti bana.¹ Türkçedeki Çeçen kelimesi İngilizcedekiyle (Chechen) aynı sayılır ve Çerkez kelimesini andırır. Ses benzerliği ve -o zamanlar bildiğim kadarıyla- Çeçenlerin katliamlarla bağlantılarından bahseden herhangi bir belgenin olmaması nedeniyle, ben, Bay Kerkeşaryan’ın Çerkezleri

1 - Raço Donef, ‘Three Survivors of the Armenian Genocide’, International Network on Holocaust and Genocide, Cilt 14, No. 1, 1999, s. 8.

2 - Ara Sarafian ‘The Disasters of Mardin during the Persecutions of the Christians, Especially the Armenians, 1915’, Hagazian Armenological Review, Cilt 18, Beyrut, 1998, s. 266.

kastettiğini sanıyordum. Ta ki Ara Sarafian'ın ulaştırdığı ve "Res-ul Ayn yakınlarında bazı Çeçenlerin Ermeni muhacir kabilelerine saldırdıklarını"² söyleyen Süryani Keldani bir rahibin tanıklığını içeren bir belgeyi görene kadar. Gerçekten de Bay Kerkeşaryan beyanında Çeçenlerden söz ederken haklıydı.

Katliamlara katılan Müslüman milletlere dair uzayıp duran bu listeye Gürcü Müslümanlar da eklenebilir. 2008 yılında, Türk araştırmacı Oktay Özel, Tiflis'teki bir konferansta, Gürcü Müslümanların lideri Ali Paşa Tavgerizade'nin silahlı gruplar oluşturduğunu ve Gürcü Müslümanların da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni ve Rumlara yönelik kitlesel cinayetlerde işbirlikçi olduklarını söylemişti. Gürcülerin Osmanlı hükümetinin emirlerini yerine getirdiklerini ve onların savaşkan ruhla hareket ettiklerini söylemek zor ama Çerkezler ve diğer muhacirlerle birlikte öldürdükleri düşünülebilir.³ Daha da kuvvetli ihtimal, Sultan'a sadakatlerini göstermek istiyorlardı.⁴

Bu makale için Taner Akçam'ın, aynı aileden yedi kişiyi katliamdan kurtarmak için tavan arasında saklayan Urfalı Hacı Halil'le ilgili anlatıklarından esinlendim. Bu olay Akçam'a, 1995 yılında Erivan'da Ermeni Soykırımı'nın 80. Yıl Anması sırasında Sarkisyan tarafından aktarılmış. Hacı Halil, Sarkisyan'ın anne tarafından dedesinin dostuymuş. Hacı Halil sözünü tutmuş ve aileyi aylarca saklamış. Kuşku çekmeden yedi fazlalık insan için yiyecek satın almak da dâhil olmak üzere bir sürü lojistik sorunun üstesinden gelmek zorunda kalmış. Akçam, buna benzer yüzlerce öykü olduğunu söylüyordu.⁵

Pek çok insan komşularının kaçmasına yardımcı olmuştur. Örneğin, gördüğüm, sağ kurtulan bir başka Ermeni Hagop Arsenyan bana ömrü boyunca taşıdığı 'yaraları' gösterdi. Sağ kolundaki dövme, bir Arap hançerini, İslami ay-yıldızı betimliyordu. Bu dövme, Ermenileri

3 - Balkanlar'dan veya başka yerlerden gelen Müslüman muhacirler.

4 - 'Gürcü muhacirler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni ve Rumlara yönelik kitlesel cinayetlerde yer almışlardır', PanArmenian Net, 4 Haziran 2008, <http://www.panarmenian.net/eng/world/news/26120/> 13 Ekim 2010.

5 - Taner Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 11-15.

6 - Donel, a.g.e., 1999, s. 10.

Müslüman gibi göstermek için, yerel Müslümanlar (esasen Araplar) tarafından onları korumak amacıyla yapıldığını düşünmüştü hep.⁶

Raymon Kevorkyan'ın söylediğine göre, Konya'daki Mevlevi gruplar ve Dersim halkı da Hristiyanlara yardımcı olmuştu.⁷ Garo Sasuni de, Güney'deki Kürtlerin katliamlara Kuzey'deki kardeşlerinden daha az düzeyde katıldıklarını ve pek çok Kürt aşiretinin Ermenileri gizlediğini bildiriyordu. Örneğin, Dersim'de 20.000 Ermeni, Kürtlerin çabaları sayesinde kurtulmuştu.⁸ Res-ul Ayn'daysa, bazı Çeçenler Ermenilere saldırırlarken, diğer Çeçenler yaklaşık 400-500 mülteciyi korumuşlardı ve bazı Araplar sayısız Ermeni'yi kurtarmışlardı.⁹

Prof. Selim Deringil'le bir görüşme yapan Sefa Kaplan, "Tehcire rağmen son derece insani münasebetler de yaşıyor. Ermeni komşusunu kurtarmak için her şeyi göze alan Müslümanlar var, çocukları korumak için evlatlık alanlar var" diyordu. Deringil, "Elbette, üstelik bunlar, İttihat-Terakki'nin çocuk alınmamasına dair resmi emirlerine rağmen yapılıyor. Böyle bir emir var ortada, buna ne diyeceğiz? Bunları inkâr etmek mümkün değil. Hatta emirleri uygulamayı reddeden ordu komutanları var"¹⁰ diye cevap veriyordu.

Gerçekten de emirlere itaat etmeyen ve son derece açık nedenlerle Türkiye'deki resmi zihniyete itibar etmeyen pek çok görevli vardı. Bu konuda araştırmalar yapmış bulunan Raymon Kevorkyan, hükümet emirlerine karşı duran çok sayıda hükümet memurunu belirlemişti. Örneğin, Konya Valisi Celal Bey, Der Zor çölleriine gönderildiklerinde başlarına ne geleceğini iyi bildiğinden dolayı Konya Ermenilerinin tehcirine izin vermemişti. Elinden geldiğince başka yerlerdeki Ermenilerin de çöllere gönderilmelerini önlemeye çalışmıştı.

7 - Burçin Gerçek, 'Celal Bey ve diğerleri', Radikal, 26 Şubat 2006.

8 - Garo Sasuni, Kürt Ullusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt ilişkileri, Med Yayınları, İstanbul, 1992, s. 163.

9 - Sarafian, a.g.e., s. 266.

10 - Sefa Kaplan, 'Tehcir sırasında Ermeni çocukları kurtaran da var', Hürriyet, 11 Mayıs 2005.

11 - Gerçek, a.g.e.

1915 Ekim’inde görevinden alınmış, fakat o zamana kadar zaten pek çok can kurtarmıştı. 1919 yılına kadar da işsiz kalmıştı.¹¹

Ayrıca, 1915 Ağustos’unda Ermenilerin göç ettirilmelerini reddettiği için görevden alınan Ankara Valisi Hasan Mazhar’ı, yaklaşık 2.000 Ermeni’yi göç ettirmeyi reddeden Kütahya Mutasarrıfı (sonradan Cumhuriyetin İçişleri Bakanlığı daimi müsteşarı) Faik Ali Bey’i ve Malatya Belediye Başkanı Mustafa Ağa Azizoğlu’nu örnek verebiliriz. Malatya, Doğu vilayetlerinden tehcir edilenler için bir transit bölgeydi. Belediye başkanının tehciri engelleme yetkisi yoktu ama insanları evinde saklamayı başarmıştı. Dramatik bir şekilde, İttihat ve Terakki üyesi oğlu tarafından “gâvurları koruduğu” için öldürüldü.¹² Bu listeye, imha kampanyasına uymadığı için azledilen Kastamonu Valisi Reşit Bey’le Yozgat Mutasarrıfı Cemal Bey de dahil edilmelidir.¹³ Son olarak, Erzurum Valisi Tahsin Bey de emirleri reddeden kahramanlardan biri olarak anılmalıdır.¹⁴

Emirlere uymayı reddeden Ankara Valisi Hasan Mazhar Bey’in şöyle söylediği aktarılır: “Ben valiyim, eşkıya değilim. Bu işi yapamam. Bir başkası gelir benim koltuğuma oturur, o yapar.” Ardından da 1915 Ağustos ayında görevinden alınır.¹⁵

Kütahya Mutasarrıfı Faik Ali Bey [Faik Ali Ozansoy]... Tehcir emirleri çıkartıldığında, Faik Ali Bey uymayı reddetti; tersine, Kütahya’ya gelen tüm Ermenilere iyi davranılmasını emretti. Emre itaatsizlik gerekçesiyle İstanbul’a çağırıldı. Yerine Kâtibi Mesul Kemal Bey’i bıraktı. Kemal Bey de tehcirler karşındı. Ancak, Kütahya Polis Müdürü öbür Kemal Bey, Faik Ali Bey’in yokluğunu fırsat bilerek, kentlin Ermeni ileri gelenlerini bir toplantıya çağırarak onlara İslamiyet’i kabul etmelerini, yoksa tehcir edileceklerini söyledi. Kütahya Ermenileri kitlesel bir şekilde İslamiyet’i kabul etmeye

12 - Gerçek, a.g.e.

13 - Engin Ardic, ‘Deli Mustafa’, Sabah, 26 April 2010.

14 - Ayhan Aktar, ‘Türk Milliyetçiliği ve Ekonomik Dönüşüm’, aktarma Gökçen B. Dinç, ‘Müslimanlar Ermenileri Anlatıyor’, Yeni Aktüel, 4 Ekim 2007.

15 - Tuncay Opgün, ‘Tehcirde Kol Kanat Geren Türkler’, Yeni Aktüel, 29 Haziran 2008.

karar verdiler. Faik Ali Bey İstanbul'dan döndüğünde, öfkeden köpürdü. Polis müdürünü görevden aldı ve Ermenilerden İslamiyet'e geçme dilekçelerini yırtmalarını istedi, "Ermenilere karşı mezalime Kütahya Türkleri bugüne kadar katılmadı, bugünden sonra da katılmayacak" dedi. (Kâtibî Mesul) Kemal Bey'in kanaatine göre, onu asıl etkileyen, Faik Ali Bey'in kardeşi, şair ve yazar Süleyman Nazif Bey'di. Süleyman Nazif Bey kardeşine mektup yazıp bu vahşete katılmamasını ve aile şerefine leke sürmemesini istemişti.¹⁶

Ali Fuat Erden, Cemal Paşa'nın¹⁷ Dördüncü Ordu Komutanıyken yaveriydi ve "Halep vilayetinden bir telgraf geldi: "Bugün çeteci Halil ve [Çerkez] Ahmet Beyler beni ziyaret ettiler. Diyarbakir mıntıkasında taktik [katletme] işlerinin bittiğini Suriye'de aynı işleri yapmak için geldiklerini, emre hazır olduklarını söylediler. Kendilerini tevkif ettim"¹⁸ diye yazmıştı. Cemal Paşa, Halep Valisi'ne Halil ve Ahmet'i serbest bırakmasını emretti. Halil ve Çerkez Ahmet, Ermeni mebusları Zohrab ve Vartkes'i daha yeni vahşice katletmişlerdi.¹⁹ İki caniyi tutuklayan işte bu, Halep'in ilk valisi Celal Bey'di. Celal Bey hatıratını 1919 yılında Vakıf'te yayınladı. Bu üç makale yakın bir tarihte Rober Kopta tarafından İstanbul'daki bir belediye kütüphanesinde bulundu, Ari Ekeryan tarafından kelimesi kelimesine tercüme edildi ve Agos gazetesinde yayımlandı.²⁰ Celal Bey, Kürtler, Türkler ve Ermeniler arasında hiçbir ihtilaf olmadığına ve birlikte uyum içinde yaşadıklarına inanıyordu. Halep Valisiyken, Ermenilerin Osmanlı çıkarlarının aleyhine hiçbir eylem yapmadıklarına emindi. Celal Bey, birkaç Ermeni firarisinin Zeytun'daki mevcudiyetini fazla önemseyen Maraş'ın ateşli mutasarrıfını ayıplıyordu. Mutasarrıf durumu abartmış ve çok sayıda Ermeni'yi

16 - A.g.e.

17 - Cemal Paşa iktidardaki İttihat ve Terakki'nin triumvirasının üyelerinden biriydi; diğerleri Talât ve Enver Paşalardır.

18 - Ali Fuad Erden, I.Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s.225; [vurgular bana ait]

19 - Racho Douef, Ahmet Refik: İki Komite, İki Katal, Firody Institute, Londra, 2006, s. 40.

20 - Bu alıntılar Rober Kopta'nın, "Türkler ve Müslümanlar, bu cinayetlerden dolayı kan ağlıyor" adlı makalesindendir, Agos, 30 Temmuz 2010.

tutuklamıştı. Celal Bey Ermenilerin çoğunu serbest bıraktığında, Osmanlı yönetimi, Maraş'ta Halep vilayetinden bağımsız, özerk bir sancak yarattı, böylece Celal Bey'in yetkisini kırmış oldu.

Celal Bey, başta tehcirlerin savaşın gerektirdiği geçici bir önlem olduğuna inanıyordu. Hükümetin bu önlemleri kendi yurttaşlarını fiilen imha etmek üzere aldığına inanamıyordu. Halep'teki herhangi bir Ermeni'nin sürgünlerini gerektirecek bir suç işlediklerine inanmadığından, tehcir emirlerini yerine getirmeyi reddediyordu. Sonuç olarak, görevinden azledildi ve Konya'da valilik görevine gönderildi. Konya'da tanık olduğu acılar sonunda, kendini "elinde hiçbir kurtarma aracı olmadığı halde bir nehrin kenarında duran bir adam" olarak görmeye başlamıştı; "Nehirden su yerine kan akıyor ve binlerce masum çocuk, kabahatsiz ihtiyar, aciz kadın, kuvvetli genç, bu kan akıntısı içinde hiçliğe doğru akıp gidiyorlardı. Ellerimle, tırnaklarımla tutabildiklerimi kurtardım ve diğerleri, zannedirim bir daha dönmek üzere akıp gittiler."

Konya ve Halep Valisi Celal Bey, hatıratında, Türk ve Müslümanların [hükümet tarafından] sadece araç olarak kullanıldıklarını ifade eden aşağıdaki gözlemlerde de bulunuyordu:

1) Ben Halep'teyken, orada tehcir edilen Ermenilere yardım eden Müslümanları kendi gözlerimle gördüm.

2) Bazı çiftlik sahipleri bana gelip Ermenileri kendi evlerinde barındırmak istediklerini söylediler.

3) Hem Halep'te hem Konya'da, ulemadan pek çok kişi ve önde gelen esnaf, Ermenilere gösterdiğim muameleden dolayı bana çok defa teşekkür ettiler: Şeriat onların korunmasını emrediyor zaten.

4) Hem Halep'te hem Konya'da, herhangi bir Türk'ün Ermeni mallarını gasp ettiğini ne gördüm ne duydum.

5) Türkler ve Müslümanlar arasında, bu katilleri destekleyen ve onları ayıplamayan kimseyi görmedim.

6) Konya'dan döndükten sonra, tanıdıklarımın çoğu beni kutlama edip bana makamımı bırakmamın daha şerefli olduğunu söylediler.

Başka pek çok yüksek makam sahibi memur, emirlere riayet etmemeyi hayatlarıyla ödemişlerdi. Ermeni ve Süryanilere yönelik mezalimlerden sorumlu Diyarbakır Valisi Dr. Reşit Şahingiray'ın, emirlerine uymayı reddeden, sosyalist ve/veya hümanist olan "Basra Valisi Ferit, Muntefek Mutasarrıfı Bedii Nuri, Lice Kaymakamı Hüseyin, [Batman] Beşiri Kaymakam Muavini Sabit, gazeteci İsmail Mestan" gibi çok sayıda Türk memurunu öldürttüğü iddia ediliyordu. Dr. Reşit ayrıca, görevinden alınan Mardin Mutasarrıfı Hilmi Bey'i de suikastla ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Hilmi Bey'in halefi Şefik Bey de emirlere uymamaktan dolayı azledilmişti. Sonuç olarak, Reşit'in emirlerini yerine getirmeye hazır Bedri Bey, Mardin Mutasarrıfı olarak atanmıştı.²¹ İçişleri Bakanlığı'ndan Diyarbakır Valiliği'ne 28 Haziran 1915 günü gönderilen bir telgraf, Bedri Bey göreve atanırken Şefik'in de Bağdat'a nakledildiğini bildiriyordu.²²

Dominikan rahip Marie-Dominique Beré, Mardin'deki katliamlara ilişkin kapsamlı raporunda, 1915 Mayıs ayının ortalarında, Diyarbakır Valisi Doktor Reşit Bey'in Mardin Mutasarrıfı Hilmi Bey'e, kentin tüm Hristiyan ileri gelenlerinin hapse atılmaları emrini gönderdiğini yazmaktadır. Hilmi Bey, doğruluğundan emin olduğum şu telgrafla cevap vermiştir: "Ben vicdansız bir adam değilim; Mardinli Hristiyanlara karşı hiçbir husumetim yok; bu emri ifa etmeyeceğim." Birkaç gün sonra Hilmi Bey azledilmiştir. Şimdi adını unuttuğum, ama Hristiyanlara husumet dolu olduğunu bildiğim bir memur [Bedri Bey], mutasarrıflığın idaresini üstlenmiştir.²³

Dominikan St. Catherine de Sienne (Catherinettes) Kızkardeşliği'nden Rahibe Issa Wareina, Mardin'in yerlisi Savur Kaymakamı Vehbi Efendi'nin, evinde sığınmalarına imkan vererek kendisini ve kuzenini ve 200 başka Hristiyan'ı koruduğunu yazmıştır. Rahibe Wareina şöyle diyordu: "Kaymakam, gâvurların katliamını

21 - Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 46; Abidin Nesimi Lice Kaymakamı'nın oğludur.

22 - Sarafian, a.g.e., s. 264.

23 - Marie-Dominique Berré, 'Massacres de Mardin', 1918, s. 1, Centre du Saulechoir [Dominikan Arşivleri], Paris: III, K001 - Musul.

24 - 'Les Catherinettes de Mésopotamie', 'Missions Dominicaines' edisyonu, Paris, 1930, s. 19.

öğütlemek yerine Hristiyanlara şefkat gösterilmesini şart koşan Kuran'ın surelerini tercih eden Müslümanlardandı.”²⁴

Bir başka Dominikan kaynağı, Hristiyanların ölümden kurtulmalarına yardım eden bir subaydan, Sıtkı Bey'den söz etmektedir. Urfa'da, “*Süryani cemaatin lideri Don Jean ölümden tutuklanıp, ölüme gönderilecek Hristiyanların listesinden adını çıkartan Binbaşı Sıtkı Bey'in müdahalesiyle kurtulmuştur. Bu Sıtkı Bey doğulu Katoliklere ve Latinlere büyük sempati beslerdi. Ayrıca Ermeni Katolik Cemaati lideri Deir Vartan'a da Halep'e kaçmasını söylemişti.*”²⁵

David Gaunt, aynı zamanda Hristiyanların katlini organize etmeyi reddeden bir subay da olan Midyat Kaymakamı Nuri Bey'in ortadan kaybolduğunu not etmektedir.²⁶ “Muhalefetleri nedeniyle vilayet dışına nakledilen diğer kaymakamlar, Çermikli Muhammed Hamdi Bey, Savurlu Mehmed Ali Bey ve Silvanlı İbrahim Hakkı Bey'di.”²⁷

Osmanlı hükümeti, emirlere uymayan memurlarının tutumlarından memnun değildi. Osmanlı arşivinde bulunan aşağıdaki telgraf, Res-ul Ayn Kaymakamı hakkındaydı:²⁸

“Babiâli

Dâhiliye Nezareti

Kamu Emniyeti Müdürlüğü

Zor Mutasarrıflığına

(Şifreli)

Siverek ve Viranşehir cihetlerinden bir takım askeri firarilerle

25 - ‘Recit detaille de la mort des Peres Leonard et Thoma’, özel kopya, n.d., s. 3.

26 - Kont D. J Bet-Şawoce ve Donel R., Massacres, Resistance, Pretectors: Muslim Christian Relations in Eastern Anatolia during World War I, Gorgias Press, Piscataway, 2006, s. 194.

27 - A.g.e., s. 159.

28 - BOA [Başbakanlık Osmanlı Arşivleri], DİL ŞFR 1333 Ş 6 54/65.

komitecilerin yine Re'isül 'ayn kazasına iltica ve kaymakamın bunları himaye etmekte olduğu ve hatta bu kazada ... olan iki yüz kadar firariyi takib için Viranşehir'den oraya giden jandarmaları [kaymakam] tevkif ettirerek firarileri de salıverdiği Diyarbekir vilayetine bildiriliyor. Bu gibi eşhasın her nerede bulunursa takib ve tenkili [cezalandırılması] lâzımeden iken kaymakamın bu vecibeyi idrak edememesi ve aksine iltizam eylemesi [taraf tutması] mesuliyet-i şedideyi mucib [mevzu bahis] olmadığından keyfiyetin [meselenin] serî'an [derhal] tahkikiyle neticesinin iş'arı [bildirilmesi] ve firarilerin de kahr u tenkili [şiddetle cezalandırılmaları] ile malumat i'tası.

19 Haziran 1915 Nazır [İmza]"

Emirlere uymayan yöneticiler olduğu, katliamlarda yer almayan ve ardından yaşanan talana katılmayan sıradan insanlar olduğu gerçeğini bir kenara bırakacak olursak, resmi anlatıda, örneğin Topal Osman gibilerine, savaş sırasında işlenen suçlardan dolayı Britanya tarafından Malta'ya sürgüne gönderilen yüksek makamlardaki yönetici ve subayların durumunda görülebileceği gibi (Malta sürgünleri), kahraman muamelesi yapılmaktadır.

Talat Paşa'nın adı Ankara'daki bir caddeye verilmektedir ve adını taşıyan Türk okulları vardır. 1996 yılında Enver Paşa'nın cenazesi ölümünden 74 yıl sonra Tacikistan'dan getirilmiş ve İstanbul'daki Abide-i Hürriyet Tepesi'nde Talat Paşa'yla İttihat ve Terakki'nin diğer liderlerinin yanına gömülmüştür. 4 Ağustos 1996'daki törende, Süleyman Demirel, bakanlar ve Ülkü Ocakları'na mensup aşırı milliyetçiler yer almışlardır. Böylece Cumhuriyetin İttihat ve Terakki'den ve işlediği suçlardan ilişkisini kesme çabalarının sahte olduğu açığa çıkmıştır.

Her ulus, insanlarına yardımcı olmak için her türlü tehlikeyi göze alan kahramanların yanı sıra katiller de yaratabilir. Ben, bugün Türk ulusunun canilerin eylem ve yaşamlarını kutsayıp kutlamayı sürdürmekten ziyade emirlere uymayıp direnme gururunu yaşayan cesur insanları ve kahramanları öne çıkarmak zorunda olduğunu düşünüyorum. Ayhan Aktar'ın dediği gibi, *"Bu insanlarla aynı ülkede doğmuş olmaktan onur duyuyorum ve anıları önünde saygıyla eğiliyorum."*²⁹

*İngilizceden çeviri: **Attila Tuygan**

Kasım 2010/Sydney

EK-II

BİR İLK ÖRNEK OLARAK MUTKİLİ HACI MUSA BEY VE OLAYI*

1883-1890 yılları arasında Muşlu Ermenilerin bölgenin sayılı Kürt beylerinden biri olan Hacı Musa Bey hakkında yükselen şikâyetleri Osmanlı yönetimi ile İngiltere arasında diplomatik krize neden olacak kadar büyüdü. Avrupa kamuoyu ve özellikle İngiliz büyükelçiliğinin baskısı karşısında Sultan Abdülhamit, Hacı Musa Bey'i İstanbul'a getirterek yargılatmak zorunda kaldı. İstanbul'daki duruşmalar yerli ve yabancı basının yoğun ilgisi altında yapıldı ve Musa Bey, suçlandığı 8 davadan da beraat etti.

Hacı Musa Bey olayı, o dönemde Ermeni ulusal sorunu konusunda uluslararası basında ve diplomatik yazışmalarda bir hayli yer almış bir konudur. Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde uğradıkları haksızlık ve zulümler karşısında ne kadar korumasız oldukları ve Kürt beylerinin baskıları altındaki durumlarını gösteren argümanlardan birini oluşturmuştur. Ermenilerin mal ve can güvenliğinin Tanzimat sonrası Osmanlı yasal sistemi içinde dahi hukuksal bir güvenceye sahip olmadığını göstermiştir. Berlin Konferansı'nın Ermeni vilayetlerinde reform yapılmasını öngören kararları karşısında Osmanlı yönetiminin isteksizliğini göstermesi bakımından da bir hayli işlenmiş olan bir konudur.

Uluslararası literatürde Kürt-Ermeni ilişkileri hakkında diplomatik rapor ve tartışmalara geçmiş olan bu konu ne yazık ki Kürt tarih yazımında hiç ilgilenilmemiş bir konudur. Oysa Hacı Musa Bey tipolojisi, Erzurum ve Sivas kongreleri temsilciler heyetinden, Kürdistan Azadı Cemiyeti'ne kadar Kürdistan tarihinin diğer safhalarında da önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Musa Bey'in babası, Muş sancağının tanınmış aile ve beylerinden biri olan Mirza Bey'dir. Osmanlı yönetiminin güvendiği beylerden biri olan Mirza Bey, Mutki ve Ahlat gibi kazaların kaymakamlığını yap-

* Bkz: Recep Maraşlı, Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı, Pêri Yayınları, 2009

miş, Bitlis'te kolluk kuvvetlerine yardımcı olarak devlet hizmetinde bulunmuştu. Mirza Bey'in oğlu Musa Bey 1854/5 Muş Hoyt kazası 2 Cinyar köyünde doğmuş, babasının kan davasıyla ilgili bir çatışma sonucu vefat etmesi üzerine aşiret reisliğini üstlenmiştir. [Mirza Bey'in büyük oğlu Musa Bey dışında Kasım, Nuh ve Cezayir adında üç oğlu daha bulunmaktadır.] O da babası gibi Osmanlı yönetiminin güvenini kazanan bir kişi olarak Salih Paşa tarafından görevlendirilerek uzun yıllar Hoyt nahiyesinin müdürlüğünü yapmıştır. Bu görevi sırasında halktan kaba kuvvetle vergi toplayarak vergi gelirlerini artırmasını sağlaması, idarecilerin takdirini, Hristiyan ahalinin ise tepkisini çekmekteydi.

Salih Mirzabeyoğlu [Salih İzzet Erdiş], *"Abdülhamit Han Hazretlerinin takdir ve güvenine mazhar olmuş bir zât... "* dediği Mutki aşireti reisi Hacı Musa Bey'in büyük dedesi olduğunu yazmaktadır:

"Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey, onun oğlu İzzet Bey, onun oğlu Hacı Muammer Bey, onun oğlu Salih Mirzabeyoğlu... Büyük sahâbî, «Seyf-ül İslâm-İslâmın kılıcı» lâkablı Halid bin Velid Hazretlerine kadar bir şecere... Oradan gelen bir kolun yataklarıdır yerdin Muş!.. (...)

Baba soyum, «Allah'ın çekilmiş kılıcı» diye anılan, büyük sahâbî Halid bin Velid Hazretlerine dayanır... Mûsâ deyince... Efsanevî bir yiğitlik şahsiyeti olan, dedem İzzet Bey'in babası ve Mirza Bey'in oğlu Mûsâ Bey... «Bey», şimdilerde parası olana, kravat takana ve burjuva takımının nezaketle hitabedilmek istenmesine deniyor ya, bunları öyle değil... Onlar; mirler!..

Mûsâ Bey, Mustafa Kemâl'in Üstadım'ın bahsettiği hatıratında ve Nutuk'ta bahsi geçen, pek sevmediği biridir... Nutuk'ta, bir nevi gıyabında ukdesini konuşturur."

Hacı Musa Bey'in ismi, 1883'de iki Amerikalı misyonerin kendi köyünden ayrıldıktan sonra saldırıya uğramaları nedeniyle Amerikan ve Osmanlı hükümetleri ve konsolosluklar arasındaki diplomatik yazışmalarda ünlendi. Amerikan ve İngiliz elçilikleri bu olaydan sorumlu olarak gördükleri Bitlis Valisinin görevden alınmasını, Mirza

Bey ve oğlu Musa Bey'in de suç ortaklarıyla birlikte tutuklanıp cezalandırılmalarını talep ettiler ama bir sonuç alamadılar.

Musa Bey konusunda bugüne dek yazılanlar genellikle Uras'ın aktarımları çerçevesinde birbirinin tekrarıydı.⁵ Yakın dönemde Niğde Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Doç. Musa Şaşmaz'ın, Türk resmi tarih tezlerini savunmakla birlikte konu üzerine kapsamlı bir çalışması yayınlandı. "Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890)"⁶ isimli bu çalışmada, Osmanlı, Amerikan ve İngiliz arşivlerinden derlenip karşılaştırılan belgelerle, İstintak Mahkemesinde Musa Bey hakkında yürütülen 8 ayrı davanın iddianame, kararname ve sorgu zabıtlarından örnekler verilmektedir. Musa Bey Davası hakkında haftalık "Cerîde-i Mahâkim" dergisinde yayınlanan dokümanlar, davaların içeriği kadar o günkü toplumlar arası ilişkiler hakkında da dikkate değer ayrıntılar içermektedir.

Muşa Şaşmaz, konu hakkında Melda Hamdioğlu tarafından yapılmış bir doktora tezi bulunduğunu da belirtmektedir.⁷ Yazar, Hacı Musa Bey meselesinin diplomatik bir sorun haline gelmesinin aslında 1889'da Muşlu Ermeni köylülerin Hacı Musa bey tarafından yağma, kundaklama, soygun ve cinayetlere maruz kaldıkları benzeri şikayetlerinden önce; 1883 yılında Dr.Reynolds ve Knapp adlı iki Amerikalı misyonerin Musa Bey'in köyünden ayrıldıktan sonra saldırıya uğramaları olduğunu öne sürmektedir.⁸ Bu olay 1883-1885 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ve Amerika arasında ciddi bir diplomatik krize yol açmış, suçluların bulunmasını talep eden Amerikan hükümeti ile Babıali arasında karşılıklı nota vermeye kadar uzamıştır.⁹ Misyonerlerin bölgede Ermenileri kışkırtıcı faaliyetler yaptığı görüşünde olan yazar, bu saldırılar üzerine İngiliz konsolosluklarının ve bölgede çalışma yapan Amerikan misyonerlerin Hacı Musa Bey'i kendileri için bir engel olarak görüp, üzerine gitmeye ve bertaraf etmeye çalıştıklarını savunmaktadır:

"1883 yılında Amerikan misyonerlerine yapılan saldırı olayında Musa'nın sorumlu tutulması, Ermenilerin, Musa Beyin üzerine fazlasıyla gitmelerine ve onu her şartta çeşitli makam ve mercilere şikayet etmelerine neden olmuştur. Bazı Ermeni gazeteleri ile ecnebî memleketlerde bulunan Ermeni komiteleri, mahalli Ermenilerden

aldıkları bilgiler doğrultusunda Musa'ya karşı çeşitli zulüm iddialarını isnat etmeye başlamışlardır. Bu konuda yapılan şikayetlere fevkalâde şiddet ve siyasî renk verilmesiyle, garaz sahiplerinin zarar ve fesatlıklarına hız vermelerine vesile olmamak için Osmanlı Hükûmeti, o esnada Musa Bey'in ailesiyle beraber ilk önce Muş'ta ve sonra ise Bitlis'te ikamet etmesini ve nezaret altında bulundurulmasını emretmiştir.”

Bu mecburi ikametın aynı zamanda bir ödüllendirme ile birlikte yapıldığı da anlaşılmaktadır. Çünkü Musa Bey bu dönemde eski Bitlis Valileri Arif ve Fikri Paşa'ların yardımı ve Babiâlinin tasdikiyle birinci kol müdürü olarak görevlendirilmişti. Olgular gerek yerel gerek merkezi Osmanlı yönetiminin şikayetleri azaltmak için bazı göstermelik tedbirler almakla birlikte Hacı Musa Bey'i ciddi biçimde koruduklarını, ondan yararlandıklarını gösteriyor.

Musa Bey, Hoyt Nahiye müdürüyken Bogos Natanyan adlı bir Ermeni rahibini ihtilal komiteleriyle ilişkisi olduğu gerekçesiyle üzerindeki evraklarla birlikte tutuklayıp Muş mutasarrıflığına teslim etmiş; bunun üzerine Rahip, Ermeni milletini Osmanlı devletine karşı isyana teşvik eden bir makale yazdığı gerekçesiyle Muş'ta ömür boyu hapse mahkum edilmiştir.

1889'da itibaren ise Hacı Musa Bey'in adı Avrupa basınında Ermenilere yapılan zulüm haberleriyle yeniden gündeme gelir. The Times, The Daily News, The Daily Chronicle gibi yayınlardaki bu haberler geniş bir tepki yaratır. Muşlu Ermeniler, İngiliz konsolosluklarına, Patrikhaneye gönderdikleri çeşitli şikayet mektuplarının yanı sıra Musa Bey'in tutuklanması için imza toplayıp Bitlis ve İstanbul'daki Osmanlı makamlarına da başvurmaktaydılar.

Hacı Musa Bey olayı “Ermeni Meselesi” üzerine yazan resmi Türk tarihçileri tarafından Osmanlı imparatorluğuna karşı haksız ve maksatlı Ermeni propagandası ve İngiliz işbirlikçiliğinin bir örneği olarak gösterilmektedir. Bu konuya ilk değinenlerden biri olan Esat Uras konuyu şöyle ele almaktadır:

“Hınçak komitesi tarafından İstanbul'da yapılan Kumkapı gösterisinden önce, komiteciler tarafından bütün Avrupa'ya karşı türlü şekillerde propaganda aracı olarak kullanılmış bir de Musa Bey mese-

lesi vardır. Bu mesele dolayısıyla Türkiye'deki Ermenilerin can ve mal emniyeti, Hristiyanlığın güvenliği ileri sürölmek suretiyle feryatlar koparılmıştı.

Mutki'li olan bu adam hakkında ileri sürölen şikayetler şöyle özetlenebilir :

Musa Bey hakkındaki şikayetlere, müracaatlarda bulunduğu yerde önem verilmemiş. Kendisi, birçok yağmalar, zulömler yapmış. Özel-likle Muş'lu bir Papazın kardeşinin kızı olan Gülizar adında bir Ermeni kızını kaçıırarak evine getirmiş, ırzına geçmiş, sonra kardeşine vermiş; fakat İslâm olmasını da şart koşmuş. Kız, Hristiyanlıktan dönmeyi kabul etmemiş. Musa'nın attığı sopalardan bir gözü sakatlanmış ve Musa beyin evinden kaçarak şikayette bulunmak üzere İstanbul'a giden Muş'lularla birlikte İstanbul'a gelmiş.

Bu kız ve papaz da dahil 58 Muş'lu Ermeni, Başbakanlığa, Adliyeye dilekçe vermişler. Karşılık alamamışlar. Kendileri, komite ve Patrikhane tarafından hanlara yerleştiriliyorlar. Yine komitenin teşviki ile selamlık resminde, kendileri «merhamet!» diye bağırtılıyorlar ve bunun üzerine Mabeyin dairesine getirtilerek sorguya çekiliyorlar.

“Musa Bey, muhakeme edilmek üzere İstanbul'a getiriliyor. Yabancı siyasî temsilcilerin, gazetecilerin de hazır bulunduğu büyük bir dinleyici kütlesi önünde muhakeme ediliyor. Altmış kadar şikayetçi ve tanık dinleniyor. Neticede, sorumluluğu gerektiren bir şey görölmeyeceği için, Musa Bey suçsuz bulunuyor ve komitecilerin bu kadar önem verdikleri bu gösteri de istenilen sonucu veremiyor. Bununla beraber, bu mesele, kuvvetli bir propaganda aracı oluyor. Ermeni kızı Gülizar'ın anası ve amcası olan papazla birlikte fotoğrafları çekilerek her tarafa, özellikle yabancı ölkelere gönderiliyor. Bu suretle de Hristiyan yobazlığı tahrik edilmek isteniyor. Komitecilere ve patrikhaneye göre çok taraf tutucu bir şekilde, gerçekte ise yabancıların gözü önünde bütün davacıların dinlenmesi suretiyle yapılmış olan bu duruşmanın, bütün ayrıntıları, o zamanki gazetelerde (13 Kasım 1305) gösterilmiştir.”

Konsolosluklar arasındaki yazışmalarda, Musa Bey hakkında şikayet dilekçelerinin verilmesinde öncöllük eden Arkovanık Muhtar

Ohan'ın, Musa Bey'in adamlarınca kaçırılıp iyice dövüldüğünü ve ibret olsun diye dilekçe imzalayan ellerinin barutla yakıldığını belirtmektedir.¹⁴ Raporlarda Musa bey hakkında yoğun biçimde Ermenilere yönelik yağmalama, adam kaçırma, yakma, öldürme, hırsızlık olayları nakledilmektedir.

En ünlü olay ise Musa Bey'in kendi köyü olan Hartz'da 1889 yılı Mart ayında Miro'nun babası Agop'un öldürülmesi, karısının kolunun kırılması, kardeşinin 14 yaşındaki kızı Gülizar'ın zorla kaçırılması ve üç bin lira para ve eşyasının gasp edilmesidir. Kaçırılan Gülizar'ın zorla Müslümanlığı kabul ederek Musa Bey'in kardeşine Cezayir'e [Cezo] verilmek istendiği veya asıl sorumlunun kardeşi olduğu yönünde farklı bir anlatım da bulunmaktadır. Gülizar'ın kaçırıldıktan sonra tecavüze uğraması, bir gözünün kör olması, Müslüman olmaya zorlanması gibi ayrıntılar konsolosluk raporlarında bulunmasına rağmen Cerîde-i Mahâkim dergisinde yayınlanan mahkeme tutanaklarında bulunmamaktadır. Şaşmaz, Agob'un öldürülmesi, kardeşinin 14 yaşındaki bakire kızı Gülizar'ın zorla kaçırılması ve gasp davasında davacı ve şahitlerin sorgulamaya gelmemeleri sebebiyle düştüğünü yazmaktadır.

Ermeni kızı Gülizar'ın Hacı Musa Bey tarafından kaçırılması Kürt halk kültüründe de kabul görmemiş ve Kürt dengbêjleri bu olayı ağıtlaştırmışlardır. M.Emin Bozarslan ve Naci Kutlay Muş bölgesinde sözlü halk edebiyatında yer eden bu ağıdın iki versiyonunu yazıya aktarmışlardır.¹⁶ Ayrıca bölgede öğretmenlik yapmış olan Ermeni ihtilalcilerinden Mihran Damadyan'ın derlediği bir versiyon [Taron (Muş) Halk Şarkıları, Talvorik Çocukları] ile Gulizar'ın kızı Armenuhi Kevonian'ın ailesinden derlediği başka versiyonlar da yayınlanmıştır.

Hacı Musa Bey'in bölgede zengin ve sayılı aşiretlerden birinin reisi olmanın yanı sıra 1100 kadar silahlı ve piyade silahlı gücünün bulunması, hem yerel yöneticilerle iyi ilişkilerinin bulunması, hem de Sultan Abdülhamit'in Ermeni ulusalcılığına karşı Kürt Beylerini destekleme politikası sonucu Osmanlı yöneticilerince korunması, kampanyanın giderek şiddetlenmesine yol açtı. Ermeni patrikhanesinin de yardımıyla İstanbul'a getirtilen şikayetçi ve tanık Ermenilerden 50 kadarı, dilekçelerini vermek üzere Mabeyne kadar gitmişlerdi. İngiliz Büyükelçiliği'nin Osmanlı Sarayı ve Babıali

üzerindeki ısrarlı talepleri karşısında, Abdülhamit yönetimi Hacı Musa Bey'in İstanbul'a getirtilerek, soruşturma yapılması ve yargılanması-na karar verdi. Konsolosluk ve basın önünde yapılacak bir yargılama ile bu baskılardan kurtulmayı tasarlamaktaydı.

Hacı Musa Bey, Sultan fermanına itaat ederek İstanbul'a tutuksuz olarak gitmeyi kabul eder ve 22 Mayıs 1889 'da İstanbul'a gelir. Tarik ve Ceride-i Mahâkim gazetelerinde çıkan haberlere göre Musa bey, İstanbul'da Sultan'a hitaben bir şikayet dilekçesi yazarak "Osmanlı-Rus harbinde gösterdiği yararlılıklar ve gerekse görevli bulunduğu makamda Osmanlı Devletine büyük hizmetleri dokunduğu için kendisine asılsız isnatlarda bulunulduğundan" yakınmaktadır. Bu arada, bütün yargılama süresince olduğu gibi aynı zamanda akrabası olan Üsküdar mutasarrıfı Bahri Paşa'nın konağında kalmaktadır.

İstanbul'a gelen tanıklar dinlenmiş ve Musa bey hakkında İstanbul İstinak (Sorgu)Mahkemesinde, Adam öldürme, ırza tecavüz, diri diri adam yakma, silahlı gasp, hırsızlık ve yağmacılık gibi suçlamalardan soruşturma yapılmıştı. Kasım 1889'da başlayıp Mayıs 1890'a kadar süren İstanbul Ceza mahkemesinde ki yargılamada Musa Bey, hakkındaki 8 olaydan da beraat etmiştir. Davacı Ermenilerin haklarını savunmak üzere tayin edilen Avukatlar arasında daha sonra Meclisi-i Mebusan'a İstanbul milletvekili olarak seçilecek olan Ermeni yazar ve aydınlarından Kirkor Zohrab da [Vıramşabuh Manuşyan ve Simon Tıngıryan'la birlikte] bulunmaktaydı. Yargılama sırasında savcılığın Musa Bey'i koruması, diğer suçlananlardan hiçbirinin yargı önüne getirilmemiş olması, tanık beyanlarındaki ayrıntılardaki en küçük çelişkide ifadelerin geçersiz sayılması gibi hususlar Avrupa basınında eleştiri konusu olmuştur. Beraat kararına karşı temyiz mahkemesine yapılan itirazlar da kabul edilmemiştir.

Musa Bey'in beraat ettirilmesi Ermeni cemaatinde tepki ile karşılanmış, bu işte misyon üstlenen İngiliz büyükelçiliği ise Musa Bey hakkında en azından idari bir yaptırım kararı alınması yönünde baskılarda bulunmuştu. Musa Bey'in yargılanmasının sonuçsuz kalması, Ermeni toplumunun Osmanlı yasal düzeni içinde hak arama yollarının, bir anlamda hukuk savaşının da anlamsız olduğunu göstermiş oldu.

Sultan Abdülhamit yönetimi İngiltere'nin bu diplomatik istekleri

karşısında 6 yıl sonra (5 Eylül 1896) Musa Bey'i Medine'de ailesi ile birlikte zorunlu ikamete göndermiştir.18 Kamuran Gürün, sorunun diplomatik boyutuyla ilgili olarak şunları yazar:

"Olayı, Ermeni Matbuatı, özellikle yurtdışında çok fazla büyüttüğünden, 1889 Ağustosunda yapılan muhakemeyi pek çok yabancı gazeteci ile İstanbul'daki sefaretlerin temsilcileri takip etmiştir. Buraya kadar her şey normal görünüyor. Ancak İngiliz Sefiri, Ermeni halkının müdafii rolünü ortaya koymak için adeta özel görevli gibi hareket ediyor ve Musa Beyin behemehal mahkum edilmesi için devamlı teşebbüsler yapıyordu. Kaydetmeye gerek görmüyoruz ama, merak edenler, İngiltere büyükelçiliği ile kendi bakanlığı arasında bu konudaki yazışmaları İngiliz Arşivlerinde FO. 424/162 sayılı dosyada bulabilirler. Musa Bey yapılan açık muhakeme sonunda beraat etti. Ama İngiliz Sefiri bunu bir izzetinefis meselesi yapmıştı. Babtali nezdindeki teşebbüslerini devam ettirdi ve neticede padişah, Musa Beyi uzak bir bölgeye sürgüne yollamak zorunda kaldı. Mahkemede beraat eden bir kişi hakkında İngiliz Sefirinin tazyiki ile alınan bu karar tabiatıyla, sadece Osmanlı Hükümeti için değil, İngiliz Hükümeti için de hazindi."

Aslında Musa Bey için uygulanan şey bir tür "gözden ırak tutma" işlemiydi ve daha önce olduğu gibi bir tür ödüllendirme ile birlikte yapılmıştı, devlet katındaki saygınlık ve güvenirliliği ise sürmektedir. Kendisine bu süre içinde 1000 kuruş maaş ve diğer giderleri için de ek ödenek tahsis edilmişti. Musa Bey 1904 yılında Zaptiye işlerinden sorumlu kılınarak Medine vilayetinden Şam'a gönderilmiştir. Musa Bey'in daha sonraki "Hacı" unvanı Hicaz'daki bu zorunlu ikametinden ileri geldiği anlaşıyor.

Davaya konu olan Gülizar ise 1912'de Meclis-i Mebusan'a Bitlis/Muş'tan bağımsız milletvekili seçilen öğretmen Keğam der-Garabedian ile evlendi. 24 Nisan 1915'de İstanbul'dan toplanacak Ermenilerin listesinde milletvekili Garabetyan da bulunmaktadır. Ancak Keğam zaten o sırada ölüm döşeginde olduğu için zaptiyeler onu kendilerine yük etmek istemeyeceklerdir. Ragıp Zarakolu, mezarının bugün kocası ile birlikte İstanbul Şişli'deki Ermeni mezarlığında bulunduğunu yazmaktadır.

Gülizar'ın çocuk ve torunları bugün Fransa'da yaşıyorlar. Kızı Armenuhi Kevonian (1902-2002), annesinin yaşamöyküsünü "Gülizar'ın Kara Evliliği" adıyla kitaplaştırarak 1993 yılında yayınladı.

Musa Bey'in icraatlarıyla ilgili içeriden başka bir tanıklık, onun Osmanlı devlet bürokrasisiyle ilişkileri, politikası ve Ermenilere karşı eylemleri hakkında yeterli bir fikir vermektedir. "Milletvekilliğine Değişmem" adlı kitabında Kutsal Fırat şunları yazmaktadır:

"Hacı Musa Bey, Osmanlı padişahlarından Sultan Reşat döneminde yaşadığı bir olayı ısrarı üzerine babama anlatmış.

Olay şöyle:

Sultan Hamid, devrilip yerine Sultan Reşat geçince, azınlıklara, bu arada Ermeniler'e de hürriyet verdi.

Nurettin Köyü'nde cani ruhlu bir "Keşiş" (papaz) vardı. Bu keşiş intikam almak için Müslümanlardan belli başlı kişileri İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ne, Padişanın verdiği "Azınlık Haklarına" karşı çıkıyor diye ihbar ediyordu. Patrikhanenin baskısı sonucu bunlar hapse konurdu. Bu yoldan Hasanlı Halit oğlu Rıza (Rıza é Halit) Muş'ta, ben de Bitlis'te hapse konduk. Birçok kişi de dağa çıktı.

Ben bu yüzden Bitlis'teki zindanda bir yıl kaldım. Bu arada Bitlis Müftüsü ile irtibat kurdum. Ziyarettime geldi. Ona Keşişin bize yaptığı zulmü anlattım.

Müftüye, bana bir gecelik izin kefaleti için 50, Hapishane Müdürü'ne de 50 altın vermesi için toplam 100 altın verdim.

Müftü Efendi, Hapishane Müdürü'nü ikna etti.

Gün ve yer tayin ederek, 40 atlı ve silahlı akrabamın beni beklemesini ayarladım.

Müftü Efendi'nin çok meşhur bir atı vardı. Belirlenmiş günde ve güneş battıktan bir saat sonra at cezaevinin önüne getirildi.

Ata bindim ve zengiledim... Kırk silahlı adamımla buluştum. Nurettini köyü'ndeki keşişin evini çevirdik... Etrafına tezek koydum... Tezeklerle keşişin üzerine bir teneke gaz yağı döktüm ve ateşe verdim. Keşişin işi bittikten sonra dışarı çıktım... Toplanmış

bulunan Ermenilerin yanında adamlarıma:

Haydi!.. Atlarınıza binin, doğru “Şago” aşiretine gidelim, dedim.

Köyden çıkınca adamlarımı evlerine gönderdim. Ben de hızla hapishane yolunu tuttum. Sabah ısmadan hapishaneye döndüm. Yatağıma girerek yattım.

Akşama doğru Ermeniler gelip, Vali'ye, Savcı'ya başvurmuşlar: “Hacı Musa bu gece 100 atlısı ile köyümüzü bastı. Keşişimizi ocakta yaktı. Şago aşiretinin içine kaçtı” demişler.

Savcı durumu tahkik etmek için cezaevine geldi. Beni cezaevinde görünce Ermenilerin yalan söylediğini sandı. Devreye Müftü Bey girdi... Bundan önceki isnadın da iftira olduğuna savcıcıyı ikna etti. Beni tahliye ettiler... dedi.

Sözünü bitiren Hacı Musa Bey'e;

“Keşi, tezek içinde cayır cayır yanarken, hiç pişmanlık duyduunuz mu?” diye sordum.

Hacı Musa Bey, gayet sakin ve hiçbir pişmanlık belirtisi göstermeden sorumu şöyle cevapladı:

“Hayır... Asla!... Karşısında oturup, pipoma doldurduğum tütünümü zevkle içtim” dedi.”

İttihat ve Terakki yönetiminde de Hacı Musa Bey'in devlet hizmetinin daha aktif bir hale geldiği görülmektedir. Dönemin tanıklarından (1886 Taron [Muş] doğumlu) Yeğyazar Karapetyan'ın anlatımına göre 1915 Tehcir kararının uygulanması ve soykırım sürecinde de Muş'taki Ermeni köylerinin boşaltılması işinde büyük bir rol aldı. Hacı Musa bey'in emrinde 3500 kadar silahlı milis kuvveti bulunmaktaydı ve Aşiret Alayları komutanıydı.23 Kardeşi Nuh Bey de Hafif Süvari Alay komutanıydı. Türk Genelkurmayı'nın Resmi Harp Tarihi'nde de savaş sırasında Bitlis'te bulunan 16. Kolordunun 5 inci Piyade Tümenine ek olarak sayılarının 2000 – 3000 arasında olduğu tahmin edilen Şeyh Muhammed Diyaüddin[Hazret] , Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey ve diğer milis birlikler bulunduğu (1 Ağustos 1916) Bitlis ve Muş'un böylece “kurtarıldığını” belirtmektedirler.

Bu yararlılıklarından ötürüdür ki Mustafa Kemal, Kürt aşiret reislerini anti-Ermeni temelde ittifaka dahil etmeye çabalarken Hacı Musa Bey'i ihmal etmemişti: 10 Ağustos 1919'da Mutki Aşiret Başkanı Hacı Musa Bey'e yazdığı Mektupta şöyle yazmaktadır:

«Muhterem Efendim,

İkinci Ordu Komutanı olarak bulunduğum sırada ve pek tehlikeli durumlar içinde aramızda doğan gönül bağının değerli anısı her zaman içimde kalmıştır . (...) Mutki bölgesinde düşmana karşı konmasında gösterdiğiniz çaba ve çalışmanın önemi her zaman övgü ve teşekkürle anılmaktadır. » "Düşmanlarımızın bu gün devletimize ve ulusumuza karşı pek çok hayınca bir tutum takınarak ülkemizi büsbütün parçalamak, İslâm dünyası için yüzyıllardan beri kanlarını döken ulusumuzun egemenlik ve bağımsızlık haklarını elinden alarak, onu tutsak düzeyine indirgemek için çalıştıkları, atalarımızın bıraktığı anavatanda, Ermenistan kurmaya uğraştıkları apaçık görünüyor.

...

Sözünü ettiğim birçok savunma derneklerinin katılmasıyla milleti birleştirmek ve canımıza kıymak isteyen düşmanlarımıza karşı güçlü bulundurmak amacıyla Erzurum'da bir Kongre toplanmıştır. Görüşme ve kararları hakkında Celâl Bey kardeşimiz ayrıntılı bilgi vereceğinden bu konuda sözü uzatmayı yersiz buluyorum. Ancak şu kadarını söyleyeyim, milletimizin gerçek bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü yolunda elde edilen birliği dışarıya ve içeriye karşı temsil amacıyla Kongrece bir Temsilci Kurul seçilip kabul edildi. Siz de Kongre üyelerinin oy birliğiyle bu Temsilci Kurul üyeliğine seçildiniz. Aralarında ben de bulunduğum gibi eski Deniz işleri Bakanlarından, Hamidiye kahramanı Rauf Beyefendi kardeşimiz de bizimle birlikte. Vatanımızın kurtuluşu ve mutluluğu için el ele vererek çalışılacak uygun ortam oluşmuş bulunmasından gerçekten çok büyük kıvanç duyuyorum. Celâl Bey Kardeşimizin size getireceği tüzük gereğince tarafınızdan hızla örgütlenmeye geçilerek hiçbir tarafın ve kims-

enin işe karışmasına engel olmasına izin verilmemesini ve ulusun kutsal amacının sağlanması yolunda yardımcı olacağını umduğum ve beklediğim sivil ve askerî görevlilerin amaca aykırı davranışları görülür ise milletin irade ve egemenliğinin onlara gösterilmesi gerektiğini sizden ayrıca rica ederim."

Böylece Hacı Musa Bey'i daha sonra 1919'da Kemalist Hareketin ilk örgütlenmelerinden Erzurum Kongresi'nde kurulan „Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti“ [24 Ağustos 1919] ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında görmekteyiz. Erzurum ve Sivas kongrelerine fiilen katılmadığı halde Hacı Musa Bey'in her iki cemiyetin de kurucusu seçilmesi kendisine ne denli önem atfedildiğinin bir göstergesidir.

Mirzabeyoğlu Erzurum kongresine davetli olan Hacı Musa Bey'in 500-600 civarında atlı adamıyla, önce Muş'a uğrayıp Valiyi değiştirdiğini, Varto'ya geldiğinde ise Kaymakam'ın korkarak "*Musa Bey sizi tedibe, bertaraf etmeye geliyor!*" diye Erzurum'a telgraf çektiğini²⁶ belirtmekte ancak kaynak göstermemektedir. M.Kemal, Hacı Musa Bey'in delege olduğu halde Erzurum Kongresine katılamayışını, Nutuk'ta "Üyelerden Mutki aşireti başkanının, Mutki dağlarından dışarı çıkmaktan korktuğunu ben kendim bilirdim" biçiminde ifadelerle değerlendirmektedir.

S.Mirzabeyoğlu, "Mustafa Kemâl'in, Erzurum Kongresi başlamadan önce Musa Bey'e, "*Anadolu harekâtı başarısız olursa, yanınızda yerimiz var mı?*" tarzında bir telgrafi söz konusu olduğunu, bu telgrafın 1960'a kadar, oğlu Medenî Bey'de olduğu biliniyordu, fakat ondan sonra kimde olduğunu bulamadığını belirtmektedir.

Sivas Kongresi'nin ardından 2 Ocak 1920'de kendisine Hacıbektâş'ta Çelebi Cemalettin Efendi ile birlikte Kongre'nin sonuçları hakkında bildirim yapılacak kadar önem verilen biridir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsilîyesi adına Mustafa Kemal tarafından gönderilen bu bildirimde "Dış durum, bu ulusal kararlılık ve birlik sayesinde, Erzurum ve Sivas Kongreleri ilkelerine göre, ülke ve ulus çıkarlarına uygun biçime girmiştir. Kutsal birliğimize ve kararlılık imanımıza dayanan haklı isteklerimizin elde edileceği güne değin, hiç yılmadan çalışılması ve bu bildirimizin,

köylülere varıncaya kadar, bütün ulusa duyurulması rica olunur.” denmektedir.²⁸

Mustafa Kemal, aslında bu kişilere güvenmediğini sadece kullanma amacında olduğunu da gizlememiştir: *"ikincisi Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu yönetimiyle hiçbir ilgi ve ilişkileri ve bu konuda yetenekleri görülmemiş ve denenmemiş gelişigüzel kimselerden, tutun ki Erzincanlı bir Nakşî Şeyhi ve Mutkili bir aşiret başkanı gibi zavallılardan da oluşturulması olanak dışı bulunmayan herhangi bir temsilci kurula, söz konusu olan durum ve görev bırakılabilir miydi?"*

Aynı yıllarda Hacı Musa Bey'in Kürt ulusal örgütlenmeleriyle ilişkilendiğini görmekteyiz.

[Burada bir karışıklığı önlemek için Kadri Cemil Paşa'nın hatıralarında bahsettiği bir başka Hacı Musa Bey daha olduğunu belirtmeliyim. Kadri Cemil Paşa'nın , Hêvi Cemiyetine maddi ve manevi destek veren kişilerden “aydın görüşlü ve milletini seven bir zat” olarak tanımladığı bu Hacı Musa Bey, Mutkili değil, Karçıkan aşiret reisidir ve 1914 yılında Ermeniler tarafından öldürülmüştür.] 30

Hacı Musa Bey, Azadi Cemiyeti'nde aralarında Miralay Halit Bey ve Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in de bulunduğu kurucu isimlerinden biri olarak sayılmaktadır. Uğur Mumcu, kaynak göstermemekle beraber Motkilli Hacı Musa Bey'in Azadi Cemiyeti'nin bir müddet başkanlığını yaptığını ileri sürer.³¹ O dönemle ilişkin birçok olayın görgü tanıklarından biri olan Mella Selim [Taş] ve TC Genelkurmayının yazarlarından Albay Reşat Hallı da Hacı Musa Bey'i Azadi'nin (Hizbi Azadiya Kurdistan) kurucuları arasında saymaktadır.³² Başka bir kaynakta ise Hacı Musa Bey'in Azadi Cemiyeti'ne katılmış olduğu yazılmaktadır.³³ Hacı Musa Bey'in Kardeşi Nuh Bey, oğulları Medeni ve İzzet Beyler de aktif olarak hareketin içinde yer almaktaydılar.

Ne var ki Azadi Cemiyeti genel ayaklanmayı örgütleyemeden ağır bir darbe aldı. 1924 yılının Ekim ayında Erzurum'a gelen Yusuf Ziya bir ihbar sonucu tutuklandı ve Bitlis Harp Divanına yollandı. Ardı sıra gerçekleşen operasyonlarda Cıbranlı Halit ve Hacı Musa Bey'de

tutuklanarak Bitlis Cezaevine konulmuşlardı.

1925 hareketinin başlamasının ardından Cıbranlı Halit ve Yusuf Ziya 14 Nisan 1925'te Bitlis'te asıldılar.

Süvari Tümen Komutan Vekili Albay Ferit başkanlığında kurulan Bitlis Harp Divanı, Cıbranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey ve arkadaşlarının kurşuna dizilmelerine karar verirken, Hacı Musa Bey'e "*Kürt İstiklâl Cemiyeti ile ilgili itirafları göz önüne alınarak*" 15 yıl ağır hapis cezası verildi. Daha sonra da sürgüne gönderilmek üzere serbest bırakıldı.

Azadi örgütünün önde gelen isimleri arasında sayılan Hacı Musa Bey'in, arkadaşları idama giderken kendisinin serbest kalışı üzerinde Kürt yazınında çok az yorum yapılmaktadır. Ahmet Kahraman, "*Kör Hüseyin Paşa ve Hacı Musa Bey 'Azadi' hareketinin öncülerindendi. Fakat, 1925 yılında Şeyh Said isyanı patlak verince, saf değiştirmiş yakın çevrelerinin tepkisine rağmen, TC yanlısı bir tutum takınmışlardı.*" demektedir. "*Hacı Musa'nın Devlet'le olan ilişkilerini bile bir kanat diğerinden saklıyor. Ve Hacı Musa ise Azadi Örgütü'nün önde gelenlerinden biridir. Devletle ilişkileri var. Örgütün niteliğini göstermesi bakımından önemlidir bu husus.*" diyen Naci Kutlay ise, Musa Bey'in Serbest bırakılmasıyla ilgili olarak Şark İstiklâl mahkemesi Savcısı Süreyya Örgüevren'in anılarını kaynak göstermektedir.

Örgüevren konuyla ilgili olarak anılarında şunları yazmaktadır:

"... 19 Nisan 1341 (1925) günü Ordu Müfettişi Kazım Paşa ile isyana dair yine hasbihalde bulunuyorduk. Bir ara, paşa hazretleri şu malumatı verdi: Muş havalisinde bir şahıs varmış, adı Nuh Bey imiş, bunun kardeşi (Musa Bey) Nuh gibi öteden beri rahat durmaz bir şahıs imiş. On beş seneye de mahkum iken tutulup hapsedilemiyormuş. Bunların son isyanda methaldar olduğu da muhakkak imiş. Ordu Müfettişliğine müracaat ve istirhamda bulunmuş, (müracaatın ne suretle vuku bulduğunu sordum söylemek istemedilerdi) dehalet edecek imiş. Paşa: (Siz ne dersiniz?... Bunu muvafık bulur musunuz?... Ben, Ankara'ya yazdım bu iyi bir iş olur kanaatindeyim) dediler."

"... Bunların, kan dökerek de olsa, yeniden bir derlenip toplan-

ma ile birleşerek isyan hareketına devam etmeleri mümkündü.

Hata (Hınıs) şeyhinin başaramadığı işi yeniden yeniye üzerine alacak durum ve kabiliyette, etrafta daha birçok şeyhler, beyler, aşiret reisleri de vardı. Bunların isyanı idare ve devama çalışmaları pekala beklenebilirdi.

İşte bu ihtimaller ve düşünceler sebebiyle, Şark bölgesindeki nüfuzlu asi veya asilerle müşterek fikir ve arzu sahibi olanların ve hükümete sığınmalarını kabul etmekte müfettiş paşa hazretleri fayda mülahaza ediyordu.

Biraz önce söylediğim gibi, isyana tamamen bitmiş nazariyle bakılamayacağında ben de paşa hazretleriyle aynı fikirde idim. Fakat, her hangi asi bir Kürtçünün kayıtsız, şartsız affedilmesi suretiyle dehaletini kabul veya buna tavassut etmek benim tasvip edeceğim bir fikir olamazdı.

Paşaya: (Bu adam sığınmak istiyorsa, varsın etsin. Şahsi durumuna göre muamele ve yargılama yapılır) dedim.

Ordu Müfettişi Kazım Paşa benim bu kayıt ve şartlı mütalaamdan pek memnun görünmedi. Bu şekilde bir dehalet olamayacağını zannettiğini söyledi.

Benim düşüncem şöyleydi: (Musa) bey teslim olur ve mahkemeye verilirse duruşması yapılır ve sorgusu esnasında, belki henüz hükümetçe de malum olmayan ve isyana dair bulunan, birçok karanlıkta kalmış noktalar aydınlanır. Bizzat (Musa) Bey isyanda müşterek ve zimethal değilse tabii beraat eder. Eski mahkumiyeti üzerinde ait olduğu mahkeme müddeiumumiliğince gereken kanuni muamele yapılır.

İşte bu arzu ve düşünce ile meseleyi Ankara'ya bildirdim. Aldığım cevapta işin ve düşüncemin muvafık görüldüğü ve ilgililere icab eden emrin verildiği bildirildi."

Hacı Musa Bey, bu yargılamalarda serbest bırakılarak Aydın'a sürgüne gönderilmiştir. Mirzabeyoğlu, Sürgün döneminde de, Hacı Musa Bey'in halen etkili olabildiğine bir örnek vermektedir:

"Devlet Bakanlığı yapmış ve uzun yıllar Birleşmiş Milletler

Teşkilâtı'nda üst seviyede görevler almış olan Kâmurân İnan'ın babası Şeyh Selâhaddin'in bir meseleden dolayı hükümetle arası bozulmuş, söylentiye göre 40 ile 100 arasındaki aile efradı ve adamlarıyla birlikte İzzet Bey'e sığınmıştır. İzzet Bey'in hanımı Hanife Hanım, büyük kazanlarla yapılan yemek ve adedini kestiremediği yatak sayısı dekoru içinde, kalabalık atlı grubu olarak gelmiş sığınmacıları tasvir ederdi. Şeyh Selâhaddin ve adamları, İzzet Bey'in yanında (1) seneye yakın kalıyorlar... Bu arada Musa Bey Şeyh Selâhaddin'in affı için Mustafa Kemâl'e mektup yazıyor... O da borcunu ödüyor ve Şeyh Selâhaddin işin içinden sıyrılıyor: ." diye yazmaktadır.

1925 hareketinin bastırılmasının ardından, isyan sırasında tarafsız kalmış, hatta devlete yardımcı olmuş bir çok Kürt aşiret reisi gibi, eski Hamidiye Alayları Komutanlarından Kır Hüseyin Paşa da sürgün edilmekten kurtulamamış, Batı'ya Hacı Musa Beyin yanına sürgün edilmişti. Birçok yönleriyle birbirine benzeyen bu iki eski Azadi örgütü üyesi sürgünde yan yana gelir, durumlarını tartışır. Sonunda birlikte Suriye ye gitmeye karar verirler. Hatay üzerinden gizlice geçip Qamişlo'ya Mala Haco'ya giderler.

Kürt sairî Cigerxwun'un kendisiyle yaptığı bir konuşma esnasında Kır Hüseyin Paşa'nın "Ben kimsenin namusuna karışmadım ama Kürt hareketine büyük zararlarım oldu, benim hakkım ölümdür." diyerek pişmanlığını dile getirdiği rivayet edilir.

Hacı Musa Bey'in son günlerinde Ağrı direnişini örgütleyen Hoybun örgütüne de destek verdiği bilgileri vardır.

Hacı Musa Beyin oğlu Medeni Bey ve kardeşi Nuh Bey de sınır ötesinde geçenler arasındadır. Artık çok yaşlanmış olan Hacı Musa Bey burada vefat etmiştir. Medeni Bey, amcası Nuh Bey ve Kır Hüseyin Paşa, Güney Kürdistan'da Şeyh Ahmet Barzani'yi ziyaret ederler. Nuh Bey, Şeyh Ahmet Barzani'nin yanında kalır. Kır Hüseyin Paşa, oğulları ve Medeni Bey ise memlekete dönmek için yola çıkarlar. Bir rivayete göre bu dönüş Ağrı direnişine destek vermek, bir başka rivayete göre ise 1928 yılında çıkarılan af yasasından yararlanmak içindir.

Mehmet Şerif Fırat, olayları şöyle anlatmaktadır:

“Hacı Musa yolda hastalanıp ölmüş. Hacı Musa’nın oğlu Medeni, Hüseyin Paşa ile Ağrı eteklerine kadar gelmiş. Burada hepsi bir pınarın başında uykuya dalmışlar. Bu sırada Medeni silahını alarak uykuda bulunan Hüseyin Paşa ve oğullarını öldürüp kellelerini Birinci Müfettiş İbrahim Tali Bey’e getirip affa uğramış.”

Medeni Bey’in birlikte yola çıktıkları Kır Hüseyin Paşa’yı, oğlu Edo’yu, yeğeni ve torununu yolda öldürmesi ve Af yasasından yararlanarak Muş’a dönmesi derin izler yaratan bir olay olmuştur.

Bu durumu öğrenen Şeyh Ahmet Barzani’nin Nuh Beyi sorgulayarak idam ettirdiği; Haydaran aşiretinin de Kır Hüseyin Paşa’nın öcünü almak üzere Medeni Beyi Muş’ta vurdurduğu bilinmektedir.

Hacı Musa Bey’in yaşam öyküsü işbirlikçi Kürt eşraf ve mütegalibesinin sosyal yapısına, Osmanlı devleti ve TC ile ilişkilerine, 1915 soykırımında bölgenin yerleşik hristiyan halkları Ermeni ve Süryanilerin fizik olarak tasfiye edilmesinde Osmanlı-Türk merkezi otoritesiyle yaptığı işbirliğine, Kürt ulusal hareketi karşısında gah devlet gah ulusal hareket arasında oynadıkları ikircikli rollerine tipik bir örnek teşkil etmektedir.

SOYKIRIM VE SÜRGÜN SUÇLULARI HAKKINDA YARGILAMALAR

Jenosit sırasındaki cürümlerinden dolayı Mondros Mütarekesinden sonra bir takım yargılamalar oldu. Bu yargılamaların, gerçek sorumluları ne derece ortaya çıkardığı kuşkuludur. Çünkü bunlar genellikle, politik mahkemelerdi ve sanıkları mahkûm etmek için bilinen soykırım olayını gerekçe olarak kullanmaktan öte bir şey yapmıyorlardı. Gerçeği açığa çıkaracak yargılama ve araştırmalar, savaş sonrasında da yapılmamıştır.

Ocak 1919 toplanan Paris Geçici Barış Konferansı'nda oluşturulan alt komisyonların, 29 Mart 1919 tarihli nihai raporlarında Türkiye, diğer suçlamalarla birlikte Ermenilere karşı işlenen cinayetlerden de sorumlu tutulmaktadır. Komisyon çalışmalarının öngördüğü biçimde "jenositte sorumlu olanların yargılanmaları ve cezalandırılmaları" 10 Ağustos 1919 Sevr Barış Antlaşmasının 226 ve 230. maddelerinde hükme bağlanmaktadır.

"Ulusal ve Uluslararası bir hukuk sorunu olarak Jenosit ve 1. Dünya Savaşındaki Ermeni olayı ve hukuki sonuçları" üzerine bir araştırma yapan Vahakn N. Dadrian, Sevr'deki bu hükmün, "müttefikler arasındaki siyasi gerilimler ve Türkiye'deki milliyetçi duygular" nedeniyle gerçekleşmediğini vurgulayarak; Müttefikler içinde Britanya'nın soykırım suçlarını yargılama amaçlı girişimlerini örneklemiştir.

Kraliyet Askeri Hukukçularının oluşturduğu Yüksek Komisyon soykırım suçlularının yargılanabilirliği yolunda görüş bildirince, Müttefiklerin gözetiminde, Türk hükümeti aracılığıyla sanıklar birer birer tutuklanarak İstanbul'da "Bekirağa Bölüğü"ne hapsedilmişlerdi. Sanıklar; İttihat ve Terakki'nin MK üyeleri, Said Halim ve Talat Paşa hükümetlerinin bakanları, çok sayıda vilayetin Valileri ile soykırımın örgütleyicisi olarak teşhis edilen yüksek rütbeli subaylardan oluşuyordu. Bu tutuklamalar, İzmir'de bir Yunan devleti (İyonya) kurulması gibi etkilerle de ulusal tepkileri harekete geçirdi, Yargılanmalarının zorlaşacağı görülünce 67 sanık 28 Mayıs 1919'da Müttefiklerin denetimi altında Malta'ya gönderildiler. Malta'daki üst düzey sanık

bürokrat sayısı daha sonra 118'e kadar çıktı.

8 Mart 1919'da Saltanat'ın onayı ile kuruluşu tamamlanan Fevkalade Divaniharp Mahkemesi (Divan-ı Harb Örfi Muhakematı) yargılamalara başladı. Mahkemenin kuruluşu "*katliamları ve kişisel vurgunculukları*" öngörmekle birlikte esas olarak Ermeni jenosidi, sadece eski yöneticilerin yargılanmaları için bir argüman olarak kullanılmaktadır. Yine de duruşmalar birçok yönden jenosit sürecinin aydınlanması açısından önemli belge ve tanıklıklar ortaya çıkarmıştır.

Dadrian, bu yargılamaları "*Ermeni halkına karşı işlenen suçları dokümanlaştırmak bakımından başarılı*" ancak "*savaş suçlularının cezalandırılması bakımından başarısız*" olduğu tespitini yapmaktadır. "*Aslında bu duruşmalar büyük bir ihtimalle savaş sonrası zayıf bir hükümetin sadece daha uygun barış şartları sağlamak için gösterdiği çabalardan ötürü yapıldı. (.) Mütteliklerin Ermenileri önemsiz ve sahipsiz bir kurban grubu olarak algılamalarının ve buna göre davranmalarının, Ermeni davasının sonunda unutulmaya terk edilmesine azımsanamayacak bir katkıda bulunduğu sonucuna varmak uygun olacaktır.*"

Nemrut Mustafa Divanı olarak da bilinen Divaniharp Mahkemelerinde, Ermeni sürgünü sırasındaki katliamlarla savaş suçu işledikleri gerekçesi ile 27 Nisan 1919'da 60'a yakın İttihatçı hakkında dava açıldı. Sanıklardan tutuklu olarak: Sadrazam Sait Halim Paşa, Mebusan Meclisi Reisi Halit, Hariciye Vekili Ahmet Nesimi, İbrahim, Şükrü, Kemal, Küçük Talat, Topçu Rıza, Ziya Gökalp, Atıf, Teşkilat-ı Mahsusa reisi ve İstanbul Merkez Kumandanı Miralay Cevat Bey'ler bulunuyordu. Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Nazım, Dr. Behaattin Şakir, Dr. Rusuhi ve eski Emniyet müdürü Aziz Bey'ler yurtdışına kaçtıkları için giyaben duruşmaları yapıldı.

Bu mahkeme zabıtlarında yer aldığına göre;

"Erzurum ve Teşkilat-ı Mahsusa reisi Bahaeddin Şakir Bey imzasıyla Mamûratülaziz valisi Nabit Bey'e - Nazım Bey'e ait olmak üzere keşide kılınan fotoğrafisi Tertip 9'da bulunan şifreli telgrafnemenin münderecatı (Orada sevk edilen Ermeniler tasfiye olunuyor mu?) nef'i ve tağrip olunduğunu bildirdiğiniz eşhass-ı

muzırre imha ediliyor mu yoksa yalnızca i'zam ve sevk mi olunuyor vazihen bildiriniz kardeşim) suretindedir ki mumailayh Resneli Nazım Bey'in o sırada Mamuretulaziz İttihat ve Terakki müfettişliğinde ve elyevm hal-i fıırarda bulunması Teşkilat-ı Mahsusa'nın imha vazifesiyle meşgul olarak cemiyetle irtibatı müekkittir vesaiktendir." denmektedir.

Soykırım suçlaması ile yargılanan Ziya Gökalp, kendini şöyle savunmaktadır:

"... Milletimize iftira etmeyiniz. Türkiye'de bir Ermeni kırımı değil, bir Türk-Ermeni vuruşması vardır. Bize arkadan vurdular, biz de vurduk." (17 Mayıs 1919)

Diyarbakır Valisi Dr. Reşit Galip, sürgündeki ölçüsüzlüklerden dolayı parti genel merkezinde genel sekreter Şükrü Bleda tarafından açıklanmaya çağrılınca yapılanları övünçle savunur:

"...Bleda-Siz doktorsunuz ve bir doktor olarak can kurtarmakla görevli bir insansınız. Nasıl oldu da bunca masumun sürü sürü yakalanıp, ölümün kucığına atılmasına yol açtınız?

- Vali Doktor Reşit: doktor olmak, milliyetimi unutturamazdı. Reşit elbette bir doktordu, fakat dünyaya Türk olarak gelmişti. Diyarbakır'da Ermenilerin türlü vaatlerle el altından nasıl zehirlenip refah içinde yaşadıkları bu memlekete karşı ne korkunç düşmanlık duygularıyla beslendiklerini benim gibi yakından görüp, incelemek olanağını bulmuş olsaydınız, şimdi bana böyle konuşmazdınız. Doğu Ermenileri öyle kışkırtılmışlardı ki, eğer bulundukları yerde bırakılmış olsalardı, çevrelerinde bir Türk ve Müslüman bırakmayacakları kesindi. Bunların birçoklarının sicillerini inceledim. Evlerinde yaptığım araştırmalarda bir orduyu havaya uçurmaya yetecek kadar silah ve cephane ele geçti. Baktım korkunç ve müthiş bir örgütlenmeleri var. Memleketin her yanında dal, budak salan bu örgütü olduğu gibi bırakırsak Anadolu'da Türkü mumla arayacağız.

Yani. ya onlar bizi, ya biz onları... Fakat onlar bizi yok etmek kararı ile hazırlanmamış olsalardı, onlara el sürmek aklımızdan bile geçmezdi. Yani, saldırıya geçen ve bizi meşru savunma içine

itmeye götüren onlardı. Durum böyle olunca da kendi kendime düşündün: Hey Dr. Reşit, iki olasılık var; Ya Ermeniler Türki temizleyecekler ya da Türkler tarafından temizlenecekler.

Bu iki olasılıktan birinin zorunluluğu karşısında duraksayamazdım. Türklüğüm, doktorluğuma üstün geldi. Onlar, bizi ortadan kaldıracığına, biz onları ortadan kaldırıyoruz dedim..."

Dr. Reşit'in gerekçeleri, Türk-Ermeni çelişmesinin antagonizma haline gelmiş olduğunu göstermesi açısından değerlendirilmelidir. Fakat elbette, bir halkın kökünün kazınması, topraklarından silinip atılması için gerekçe olamaz. Dr. Reşit, açık sözlülükle jenosidi kabul edip, meşrulaştırmaya çalışanlardan biridir sadece.

Yargılamalarda önemli itiraflardan biri de tehcir sırasında 3. Ordu Komutanlığı yapmış olan Vehip Paşa'ya 46 aittir. Ermenilerin katliamlar yoluyla imhası için ittihattın Merkez Heyetinin kasıtlı Programı'nı yürüten "kana susamış jandarmalar, darağacı kaçınları ve insan kasapları"ndan bahseden Vehip Paşa, Amele Taburunda görevli 2000 Ermeni askerden oluşan bir grubun Bağdat Demiryolu üzerinde yeni bir göreve giderlerken yolda pusuya düşürülüp katledildiklerini öğrendiğinde, iki Teşkilat-ı Mahsusa elamanını Divan-ı Harbe sevk edip astırdığını belirterek şöyle devam etmektedir:

"Muş kasabasının takriben beş kilometre şimalinde Çirik kariyesine cem ve tevkif edilen Ermeni zükür ve nisvan ve etfalı (erkek, kadın, çocuk) köye ateş verilmek sureti ile ifna edilmişler ve tarihi İslâm'da misli görülmemiş bir zulüm ve vahşet numunesi göstermişlerdir...Ermeni sevkıyatı insaniyet, medeniyet, hükümete katiyyen yakışmayacak bir tarzda yapıldı. Ermenilerin katl ve imhası ve mallarının yağma ve gasbı İttihat ve Terakki Merkezi Umumiyesinin neticei mukarreratı olup Üçüncü Ordu mıntıkasında (Trabzon, Sivas, Erzurum, Harput, Bitlis ve Van vilayetleri) insan kasaplarını tedarik ve onları idare ve istihdam eden Doktor Behaeddin Şakir Bey'dir."

Divan-ı Harp Mahkemesi'nin 13 Temmuz 1919 tarihli kararıyla Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar ile Dr. Nazım Bey gıyaben idama, Feran fail olan Cavit ve Mustafa Şeref Bey'ler ise 15 yıla mahkûm

edildiler. Esas olarak bütün İttihat ve Terakki döneminin yargılanarak suçlandığı kararda, Ermenilere karşı “İttihatçı liderler tarafından işlenen katliam suçunun örgütlenmesi ve icrasının duruşmalarda açığa çıkartıldığını; bu olgunun Divanharp tarafından da kanıtlanıp doğrulandığı” belirtilmektedir.

Talat Paşa, İstanbul’daki Harp divanındaki yargılamalara karşı, “Savunma” niteliğinde bir yazı kaleme almıştı. Bu savunma, “Talat Paşa’nın Anıları” adıyla yayınlandı. Savunmasının ağırlıklı bölümü, Ermeni tehciri ile ilgilidir. Jenosit sırasında İçişleri Bakanı olan ve daha sonra da Başbakanlık yapan Talat Paşa, kabahatin bir kısmını “sorumsuz kişilere”, diğerlerini de Askeri karargâh ve Almanlara paylaştırmakta...

“... Gerek resmi soruşturma dosyalarında ve gerekse seçim dairelerinden gelen mebusların verdikleri bilgilerden anlaşıyor ki, vicdansız ve ahlaksız bazı kimseler durumdan kişisel olarak yararlanmak istemişler ve bu gibiler bir çok cinayetin işlenmesinde etken olmuşlardır. Genel Valiler ve valiler, sorumluluk korkusuyla olayları mümkün olduğu kadar önemsiz göstermeye çalışmış ve kabahati kısmen Kürt halkına yüklemiştir. Mebusların verdiği bilgiler cidden feci idi. Birçok geceler uyuyamadım. Bir yandan sivil makamlara gereken önlemleri almaları için emir verdim, öte yandan askeri makamlardan suçluları cezalandırmak ve halkı korumak üzere kitalara göndermelerini şiddetle istedim. Dört soruşturma komisyonu oluşturup Anadolu’ya gönderdim. Bu komisyonlar, birçok memuru görevinden alarak yerel savaş divanına verdiler.”

Jenosit sırasında Başbakan olan Sait Halim Paşa ise, suçu Talat Paşa’ya yıkmaktadır. Meclis-i Mebusan’ın 5.şubesinde savaştan sora yapılan sorgusunda, kanunun kötü uygulanması üzerine araştırma komisyonu oluşturduklarını, komisyon raporunu Dâhiliye Nezaretine sunduğunu, ancak birçok kez istemesine rağmen Nezaretin raporu bir türlü hükümete göndermediğini ileri sürmüştür. Sadrazama göre “Dâhiliye Nezaretinin gerçeği gizlemekte kesin kararlı olduğu anlaşıyordu” Talat Bey, Dâhiliye Nezaretinde kaldığı sürece bu işin iyi sonuç verme imkânı yoktu.”

Gerçekte de bu tutuklamaların soykırım suçunu yargılamaktan çok

onları bir tür siyasi rehine olarak kullanma amacı güttükleri söylenebilir. Eski İttihatçı ve bakanlara karşı öfke her ne kadar büyükse de, Türk milliyetçiliği için Malta sürgünleri kısa sürede milli kahramanlar haline gelmekte gecikmedi. „Anadolu“daki siyasi havanın müttefikler aleyhine değişmesi yalnız soykırım sanıkları için değil, müttefiklerin bütün politikalarını baştan aşağı değiştirecek ve uzlaşma arayacaklardır. Ekim devriminin genişlemesi tehlikesine karşı kutsal barikat ancak Türkiye'nin kazanılmasıyla tamamlanabilecektir.

Kısa bir süre sonra da, sanıkların uluslararası bir mahkemede mi yoksa ulusal bir mahkemede mi yargılanmaları gerektiği gibi yargılama yeri ve hukuksal deliller benzeri konuların muğlaklığı, kararsızlıklar ileri sürülerek işler tavsamaya bırakıldı. Kemalistler Malta sürgünlerine karşı bazı İngiliz subay ve yetkililerini rehine olarak tutuyorlardı. İngiliz hükümeti Kemalistlerle ilk siyasi uzlaşmayı rehinelere "tamı tamına değiş tokuşu" ile yaptı. Eylül-Ekim ve Kasım 1921'de Malta sürgünlerinin tamamı serbest bırakılmış; mübadele dışı tutulan ve uluslararası bir mahkemede yargılanmak üzere ayrılan 16 ittihatçı da "kamış"tı!

Sürgün ve jenosidin sorumlusu tutulan Talat Paşa Berlin'de (15 Mart 1921), Sadrazam Sait Halim Paşa Roma'da (6 Aralık 1921), Dr. Bahaeddin Şakir ve Trabzon valisi Azmi Berlin'de (17 Nisan 1922), ve Cemal Paşa ise Tiflis'te (21 Temmuz 1922) intikamcı Ermeniler tarafından vuruldular. Bunlar, siyasi kan davasının da ilk işaretleriydi.

TEHLİRYAN DAVASI,

Enver Paşa'nın yaveri Arif Cemil [Denker] Bey, 1922 Mayıs'ında Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan anılarında "Talat Paşa'nın, 8 Ekim 1918'de Almanya sınırını geçtiğinde ihtilal kargaşasında bir ülkeyle karşılaştığını, Talat Paşa'nın gelişini haber alan Osmanlı'nın Berlin Büyükelçisi Rıfat Paşa, derhal harekete geçti, Ermeni tehcirinden yargılanabilmesi için tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi talebiyle Alman makamlarında girişimlere başladığını" yazmaktadır.

"O dönemde Berlin'deki Türk Kulübü vardı. Kulübün başkanı

Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey bir akşam ülkedeki Türk gençlerini Alman devrimine destek toplantısına çağırdı. ... Mustafa Ziya adlı biri, yanında biri Ermeni olan iki büyükelçilik kâtipleri kürsüye çıkmış, Talat Paşa'nın tutuklanıp Osmanlı hükümetine iadesi için Alman hükümetine başvurduklarını anlatmış, girişimlerinin daha etkili olabilmesi için Berlin'deki Türkler adına yetki istemiş, alkışlar arasında talebi kabul edilince Alman basınında yayınlanması için hazırladığı bir yazıyı da onaya sunmuş. *'Kabul... Kabul...'* bağırışları arasında okunan o yazıda tehcirde 800 bin Ermeni'nin öldürüldüğü iddia ediliyordu. ... Sonra Hamdullah Suphi Bey kürsüye çıktı ve o ölümleri kendine özgü üslubuyla bir kez daha ballandıra ballandıra anlattı. Galevana gelen denizci gençler de süngülerini mavzerlerine taktılar, bellerinden sarkan el bombalarını, sanki oyuncak gibi öteye beriye savurdular, *"Nerede o herifler, gidip getirelim"* diye yeri göğü inletmeye başladılar. "

Nazi Almanya'sı Yahudileri toplama kamplarında büyük eziyetlerle imha ettiği 1943 tarihinde, ironik bir ilişkiyi vurgularcasına, Hitler yönetimi Talat Paşa'nın kemiklerini Nazi mühürlü trenle bir dostluk nişanesi olarak Türkiye'ye göndermekteydi. İstanbul'da Milli Şef İsmet İnönü'nün de katıldığı büyük bir törenle karşılanan cenaze, Şişli Hürriyet-i Ebediye tepesinde defnedildi.

EK-III

SOYKIRIM'IN MİMARİ TALAT

Birinci Emperyalist savaşa bir emperyalist kampa Turan hayalleriyle gözü kara bir şekilde dâhil olup yenilgi sonrasında bir Alman denizaltısıyla Almanya'ya kaçan İttihatçı lider Talat Paşa, tütün almak için sabah saatlerinde evinden çıktı. Hardenberg Caddesi'nde 100 metre yürümüştü ki, İran'dan gelen 24 yaşındaki Soykırım suçlularının cezalandırılmaması karşısında bu suçları işleyenlerin peşine düşen Şahan Natali'nin liderliğindeki Nimesis örgütünden Sogomon Tehleryan tarafından vurularak öldürüldü. Üzerinden "Mehmed Sai" adına düzenlenmiş sahte kimlik çıktı. Tehleryan'ın Berlin'de yapılan duruşmasında beraat eder. Bunda Ermeni halkına uygulanan Soykırımın rolü olduğu kadar Almanların da bu Soykırıma olan dahileleri gündeme gelmemesi için kısa süren duruşmada Tehleryan beraat etmiştir. NYT Gazetesi muhabiri 16 Mart günü Berlin'den Talat'la ilgili şu haberi verir:

“ ALMANYA'NIN DOSTU OLARAK

TALAT'IN YASI TUTULDU

Öldürülmüş eski vezirin bir Berlin Bankasında 10.000.000 mark değerinde servete sahip olduğu belirtildi.

Berlin, 18 Mart- Alman basını, Türkiye kesin olarak yıkılmadan bir kaç gün öncesine kadar Almanya'nın hakiki dostu kalarak Talat Paşa'nın ölümüne yas tutuyor.

Otoriteler, Talat'ın Berlin'deki varlığından habersiz olduklarını söyledi. Talat takma isimle Hardenbergstrasse'da yaşadı fakat onun buradaki hemşerilerinin bazıları onun varlığını biliyordu ve Talat, genellikle ülkesini sefaletten kurtarmaya gelen adam olarak algılandığı Motzstrasse'deki Türk Derneği'ne bazı zamanlar giderdi.

Talat'ın eşi de Said Ali Bey'in hanımı kişiliğinde (adı altında) Berlin çevresinde çok iyi tanınırdı. Çok kibar, modern ve kadın özgürlüğünün savunucusu olarak düşünülürdü. Talat'la evlenmeden hemen önce,

açıkça örtüsüz görünerek Türk ulemasının öfkesine meydan okuduğuna dair rivayet vardır. Talat'ın işleriyle derinden ilgileniyor ve İstanbul'daki belirli çevrelerle sürekli iletişim halinde olduğu söyleniyordu.

Talat, modern Hardenbergstrasse'de çok geniş bir apartman kiralayabilecek ve kendisini Avrupa ve Türk konforuyla donatabilmesini sağlayacak kadar bol miktarda paraya sahipti. Talat'ın, Deutsche Bank'daki kasada saklanan 10.000.000 marktan daha fazla olan servete sahip olduğuna dair hikâyeler vardır."

Talat Paşa'nın cenazesi uzun yıllar Türkiye'ye getirilemedi ve Almanya'da bir kilisede muhafaza edildi. Adolf Hitler, Türk-Alman ilişkilerini kuvvetlendirmek için özel bir jest yapıp Talat Paşa'nın kemiklerini 25 Şubat 1943 tarihinde Türkiye'ye gönderdi. Talat Paşa'nın cenazesi askeri törenle, Abide-i Hürriyet Anıtı'nın sağ yanındaki 50 metre uzaklığa defnedildi. Talat'ın cenazesinin getirilişinin bir de eşi Hayriye Hanım (Bafıralı) tarafından nakledilen hikâyesi vardır:

"...1931 yılında, Almanya'da bulunduğumuz yıllarda en yakın dostlarımızdan biri olan eski Deutche Bank Müdürü Wassermanbana bir mektup gönderdi. Alman kanunlarına göre; bir cenazenin gömülmeden en fazla on sene bekleyebileceğini söyleyerek, müddetin dolmak üzere olduğunu ve karar vermemi istedi.

Aradan geçen on yıl boyunca en büyük isteğim, Paşa'nın kemiklerini Türkiye'ye getirebilmektir. Mektupla birlikte... Şükrü Saraçoğlu'na gittim. Meşrutiyet öncesinde Paşa'nın kendisine birçok yardımları olduğunu her vesileyle söylerdi. Konuyu açtım, 'Bu iş beni aşar, gelin sizi Atatürk'le görüştüreyim' dedi.

Ankara'ya, Çankaya Köşkü'ne gittik. Mustafa Kemal ile çok eski yıllardan gelen bir dostluğumuz vardı, özellikle I.Dünya Savaşı yıllarında Paşa ile görüşmeler yapmak üzere evimize sık sık gelir; annesi Zübeyde Hanım, kayınvalidemle Selanik'te başlayan dostluğunu İstanbul'da da devam ettirirdi

Çankaya'da başlayan görüşmemiz o akşam Tahsin Uzer'in evinde devam etti. Bazı bakanların da iştirak ettiği konuşmamızda

Atatürk, Paşa'nın kemiklerinin nakli konusunda uzun uzun düşündü. 'Paşam, Talât, rahmetinize muhtaç. Kanı orada döküldü ama müsaade edin cenazesi vatanına gelsin' dedim.

Atatürk 'Biliyorsunuz Hayriye Hanım, Talât Paşa'yla hiçbir düşmanlığımız yoktu. Birinci harbe girmemizden onu hiçbir zaman suçlu görmedim, harbe katılmaya mecburduk, İstiklâl Savaşı sırasında da Paşa'nın bizi arkamızdan vurması muhtemel azınlıkları önceden naklettirmesinden büyük fayda gördük' diyerek, 'Cenazesinin naklini benden şu anda istemeyin, Almanya ile bu konuda görülecek hesabımız var; izin verin şimdi gömülsün, zamanı gelince onu bizzat ben getirtirim' cevabını verdi.

Ancak, bu işi yapmasına ömrü kifayet etmedi."

Savaşa dahil olmakla imparatorluğun tasfiyesine neden olmakla birlikte Tehcir olarak nitelendirdiği uygulama ile de, yüzyıllardır anayurtlarında yaşayan Ermenileri Soykırıma uğratarak bu coğrafyadan silen Talat, 1876 yılında Edirne'de doğdu. Askeri rüştiyenin son sınıfında diplomanın verildiği sırada bir öğretmenini dövmesiyle okuldan uzaklaştırılır. Babasının dostlarının araya girmesiyle tekrar okuluna dönüp diplomasını alır ancak diploma geç verildiği için Askeri idadiye gidemez. Talat'ın okul hayatı burada sona erer. Edirne posta telgraf idaresinde kâtiplik görevi ile devlet kapısını aralar. Bir süre sonra kâtipliğin yanında Alyans Israelite okulunda Türkçe öğretmenliği görevini de yürütecektir. Bu okuldaki görevi sırasında düşünce yapısında yeni gelişmeler filizlenir. Fransız Devrimi ile tanışır, Okul eğitiminin Siyonist ilkeleri doğrultusunda yurtsuz Musevilerin bir ulus ve buna bir yurt yaratma düşüncelerinden etkilenir. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Hafız İbrahim'le tanışması Cemiyetle de tanışmasına vesile olacaktır. Mithat Şükrü (Bleda) vasıtasıyla da Cemiyete üye olur. Talat'ın dahil olduğu Edirne'deki Grubun ihbar edilmesi sonucu 1895 yılında Talat gözaltına alınır. Mahkemede 3 yıl ceza alır; iki yıl sonra bir affı şahane ile serbest bırakılarak Selanik'e gönderilir. Her sürgünde olduğu gibi Talat'a da Selanik'te bir maaş verilmektedir. Talat burada Cemiyet sempatanlarıyla ilişki kurmada gecikmez. Yeni bir çevre edinir. Bu yeni çevre sayesinde daha sonra Selanik posta idaresinden seyyar posta memurluğu görevi verilecektir. Bu yurt dışından gelen yayınların ve

bildirilerin Talat'ın eliyle ilgililere rahatça ulaştırılması demektir. Bu görev aynı zamanda ilişkileri kurmada ve geliştirmede Talat'a ve Cemiyete çok önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Talat bu işlevi gözü kara bir şekilde yerine getirir: Mithat Şükrü "Talat, hepimizden daha cesur; daha atak, dünyaya metelik vermeyen bir karaktere sahipti. Önünde, arkasında dolaşan hafiyelere rağmen davranışlarından sapmıyor, hatta onlarla dalaşmaktan geri kalmıyordu" der. Talat'ın Selanik'teki muhalifleri toparlamasına ve Cemiyeti yeniden şekillendirmesinde bu seyyar posta görevi önemli avantajlar sağlamıştır. Eylül 1906'da Cemiyet sempatizanlarını bir araya getirilerek gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni teşkil ederler, bu ilk toplantıda, Askeri rüştiye müdürü kaymakam/Yarbay Bursalı Mehmet Tahir, Askeri rüştiyenin Fransızca hocası Binbaşı Naki (Nakiyüddin Yücekök) Bey, Üçüncü Ordu müşavirlik yaveri (Makedonya ıslahatında görevli İtalyan General Degergis'in yaveri) Yüzbaşı Kazım Nami (Duru), Eski İzmir Valisi Rahmi (Arslan) Bey, Yüzbaşı Hakkı Baha (Pars) Bey, Yüzbaşı Edip Servet (Tör), Yüzbaşı İsmail Canbolat Bey, Yüzbaşı Ömer Naci ve Mithat Şükrü (Bleda) bulunmaktadır. Tahmin edileceği gibi grubun lideri tartışmasız olarak Talat'tır. Bir heyet-i Aliye seçilir, bu heyet, Talat, Canbolat ve Rahmi Beylerden oluşmaktadır. Sonraları bu heyete Merkezi Umumi adı verilecektir. Cemiyette bütün kararlar bu heyet alacak diğerlerine onaylatılacaktır. 1907'den sonra Talat artık Selanik'te dikkat edilen ve önemsenen bir kişiliktir. Selanik'te Bulgar ayrılıkçıların eylemleri Talat'ta silahlı mücadelenin önemini kavratır ve Ordu içinde teşkilatlanmaya hız verir. Selanik'teki on kişilik çekirdeğin 7'si asker kökenlidir. Bu nitelik ordu içinde teşkilatlanmada bir avantaj sağlayacaktır. Selanik teki çekirdekten sonra Manastır'da örgütünün kurulması izler. Manastır'da Enver önemli rol oynayacaktır. Örgüte alınacakları saptar, merkezi umuminin onayını alarak onların yeminini yaptırarak Manastır örgütü kurulur. Bu şubenin karakteri ise üyelerinin askeri kimliğidir. Manastır şubesinin önemli üyeleri arasında Resneli Niyazi ve Kazım Karabekir sayılabilir. Karabekir'in örgüte katılması Manastır örgütünü güçlendirdiği gibi ardından tayin edildiği İstanbul'da örgütün kurulması ve gelişmesinde önemli bir rol oynar.

Cemiyet silahlı kuvvetler çevresinde hızla yayılmış, asker ve sivil üyeleri artmış, gizli ve ihtilalci bir güç olmuştur. Paris'tekiler de ülke içinde oluşan bu güce ilgisiz kalamazlar. Selanik'e gizli olarak gelen

Paris temsilcisi Dr. Nazım birleşme anlaşması yapmış ve örgüt Terakki ve ittihat ismini almıştır. 1908'e gelindiğinde Rumeli'yi artık sadece örgüt kontrol etmektedir. 10 Temmuz/23 Temmuz 1908'de de İstanbul'u kontrol edeceklerdir. Talat'ın örgütü artık Cemiyet-i Mukaddes'tir. Talat' yanında Hafız Hakkı, Necip, Rahmi ve Hüseyin(Tosun) Beylerle birlikte 19/31 Temmuz 1908'de İstanbul'a el koymak için Selanik'ten İstanbul'a hareket eder. İplerin Cemiyet'te (aslında Talat'ta) kalmak kaydıyla hükümetlere üye olarak Cemiyet'ten kabineye katılan olmaz ve Sultan Hamid'e de dokunmazlar. Ta ki 31 Temmuz/13 Nisan 1909 tarihine kadar. Bu tarihte bir askeri ayaklanma olur ve Talat bir ara kontrolü kaybeder. Ayaklanmacılar Talat'ı aramaktadırlar (Talat'ı, daha sonra 1915'te ölüme göndereceği Kirkor Zohrab, saklayarak kurtaracaktır. 1915'te Talat kendisine yapılan bu yardımı unutmuştur. Zohrab,1 Haziran'da Talat'la yaptığı görüşmede Soykırımı kastederek 'Neden bu suçu işliyorsunuz?' Talat , 'size verecek cevabım yok, biliyorsunuz Ermeniler haindir' yanıtını verir. Zohrab'da 'Şunu biliniz ki, bu kadar kolay kurtulamayacaksınız bu sorumluluktan; ben size hesap soracağım' der. Akşam yeniden Beyoğlu'ndaki Cercle d'Orient Kulüp'te -İstiklal Caddesindeki şimdiki Saray Muhallebici'si'nin üstü- buluşurlar ve beraber yemek yiyip kâğıt oynarlar. Bu çok sıradan hep yaptıkları bir şeydir. Zohrab gece yarısı çıkar ve -şimdiki Gümüßsuyu Askeri Hastanesinin karşısındaki Gümüßsuyu Palas Apartmanının 3. katının sol dairesi- evine gider. Sabaha karşı evine gelen polisler onu alıp ölüm yürüyüşüne götürürler) Selanik'ten gelen Harekat Ordusu güvenliği kısa sürede sağlar ancak bu olay sultan Hamid'in sonu olacak, tahtan indirilerek sürgüne yollanacak yerine Talat'ın kolaylıkla kontrol edeceği Mehmet Reşat'ı sultan olarak tahta geçireceklerdir. Bu değişim dönemin kartpostallarında da görülür. 1908 de Sultan Hamid yanında resmedilen Enver ve Niyaziye bunlar kim? diye bakmakta iken, 1909 da Enver ve Niyazi'nin ortasında yer alan Sultan Memet Reşat'ın bakışı ben kimim? Anlamındadır. 1909 da aynı anda Kilikya'da Ermenilere karşı yerel İttihatçıların kıskırttığı geniş çaplı bir katliam hareketi başlar. İstanbul'da ki ayaklanmayı kontrol altına alan Talat, Adana'ya da Dedeâğaç'tan bir taburu asayişin temini için gönderir. Bu sırada ateşkes ilan edilmiş Ermeniler büyük güçlerin

araya girmesiyle silahsızlandırılmışlardır. Dedeağaç taburu nezaretinde silahlı milislerce ikinci kıyım başlatılır ve Ermeniler 30 bin civarında kayıp verirler. Bu katliamda, Ermenilerin dışında diğer gayrimüslimlerden (Asuri/Süryani, Rum) ve Arap milliyetinden kişiler hatta Amerikan misyonundan kişiler hayatlarını kaybederler. Adana'da 1909'da 1915'in bir anlamda provası yapılmıştır. Mizancı Murat bu olaylardan İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutar.

Katliamların provokatörü İtidal Gazetesinin sahibi ve başyazarı İhsan Fikri'dir. İhsan Fikri, yayınlarıyla Müslümanları tahrik ederek olayların başlamasına sebep olmuştur. İhsan Fikri, olaylar sonunda bir ceza da almamıştır. Oğlu Cavit Oral yıllarca, CHP, DP ve AP sıralarına mebusluk hatta bakanlık görevlerinde bulunur.

1908'de Selanik'te başlayan bir askeri darbe ile yönetimi ele geçiren Talat, 1912'de yine bir askeri grup olan Halaskar-ı Zabitân tarafından ikinci kez iktidardan uzaklaştırılır. Tekrar iktidarı eline geçirmek için Talat bakanlar kurulunu basıp nazırlardan birinin öldürüldüğü meşhur Bab-ı Ali baskınına tezgâhlayarak imparatorluğa el koyar. Artık ipler tamamen Cemiyet'in (Talat'ın) elindedir. O gün Talat'ın yönlendiriciliğinde eli silahlı imparatorluğa el koymak üzere Bab-ı Ali'nin önünde olanlar: Cemal, Enver, Kardeşi Nuri, amcası Halil ve Yakup Cemil aynı zamanda Ermeni Soykırımını gerçekleştiren kadro olması tesadüf değildir. O gün orada olanlar 30 Ekim 1918 tarihli Mondros mütarekesiyle imparatorluğun çöküşüne kadar imparatorluğun kaderini elinde tutarlar.

1915'te de Talat mimar olarak Soykırımdan başka bir şey olmayan tehciri tezgâhlayacak diğerleri uygulayacaklardır.

Baş vezir Talat, 2 Kasım sabahının erken saatlerinde Bir Alman gemisiyle kaçırılır. Talat'ın İstanbul günleri sona erer.

Talat, Almanya'dan da Kemalist harekete destek verir. Hareketin liderleriyle yazışmalarını sürdürür. Almanya'da da Ermenilere ilgisi- ni esirgemez. Ermenistan Cumhuriyetine askeri hareket için Karakekir'i cesaretlendirir. Karabekir'e bir mektubunda; Azizim Karabekir, eğer askeri hazırlıklarını tamamlamışsan taarruzunu başlat demesi Ermenilerle ilgisi- ni hala kesmediği anlaşılmaktadır.

EK-IV

BİR ETNİK TEMİZLİK MİMARİ: İSMET İNÖNÜ

*"Biz açıkça milliyetçiyiz ve milliyetçilik bizi birleştiren yegâne unsurdur. Türk çoğunluğunun yanında diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur. Her ne pahasına olursa olsun, ülkemizde yaşayanları Türkleştirecek, Türklere ve Türkçülüğe karşı çıkanları yok edeceğiz..."*¹

Sait Çetinoğlu

Türkiye'de azınlıklara yönelik politikaların ortak paydası kesintisiz kovma ve yok etme şeklinde ifade edilebilir. Bu politikalar Hamid döneminde başlamış, İttihatçılar (1.Jöntürk dönemi) politikaları sistematize edilip soykırıma varacak pratiklerle hayata geçirilmiş, Kemalistler (2. Jöntürk) de kesintisiz sürdürerek günümüzde Gayrimüslim azınlıklar folklorik bir fiğüre indirmişlerdir.

Her üç dönemde de azınlık politikaları neredeyse birbirinin aynı olup kesintisizdir. Kilikya 1909 katliamı bir bakıma Hamid'in 1894-96 katliamlarının kopyası olduğu kadar 1915'in de provasıdır.

1942 Varlık Vergisi de 1915'in son noktasıdır.

Bu üç dönemin en önemli siyasal figürü İsmet İnönü'dür. Uzun yıllar süren iktidar veya iktidar ortaklığı boyunca azınlık politikalarının kesintisiz uygulanmasında neredeyse eşsizdir, bir başka örneği yoktur.

1908'den 1972'ye kadar neredeyse 70 yıl siyasal yaşamın baş aktörüdür. Bu süre içinde azınlıklara yönelik çok önemli uygulamalara imza atmıştır.

1915 soykırımından başlayarak 1963 kararnamelerine kadar imzasının olduğu uygulamalar, azınlıkların bu coğrafyadaki yaşamında dönüm noktalarına denk gelir. İnönü'nün kararlı ve ince bir etnik temizlik uzmanı olduğunu söyleyebiliriz. İktidarında bu coğrafyadaki azınlıkları tüketmedeki başarısı tartışılmaz. O azınlıkları bu coğrafyadan adeta kazımıştır.

1-İsmet İnönü'nün 27 Nisan 1925'te Türk Ocağı Kongresi'ndeki konuşması

İsmet İnönü'nün azınlık karşıtı ilk önemli icraatı tehcir adı altında Ermenilerin Soykırım sürecine katkısıdır. İsmet'in 2 Mayıs 1915 tarihli çok gizli mesajında: "Bildiğimiz gibi. Van Gölü civarında ve Van 'in içinde, sürekli Ermeni ayaklanmaları tertip eyleyen bir mihrak mevcuttur. Onları bu isyan yuvasından çıkarıp, dağıtmalıyız diye düşünüyorum. Üçüncü Ordu bize 7 Nisan da Ruslar 'ın Müslüman köylüleri neredeyse yarı çıplak sınırımızı geçmeye zorladığını bildirdi. Bunu ve söylediğim olayı durdurtmak için, şunları söylemek isterim. Ya yukarıda sözü edilen Ermeniler aileleriyle birlikte zorla Rus tarafına gönderilir ya onları Anadolu'nun iç kesimlerine zorla süreriz. Bu alternatiflerden birini seçmeni istiyorum. Eğer herhangi bir güvenlik riski yoksa bu eşkıyaları aileleriyle birlikte isyan alanının dışına gönderip, yerlerine Müslüman halkı yerleştirmeyi tercih ederim"² Süryani araştırmacılar gayrimüslim askerlerin yok edilmesinde de İsmet'in imzasının olduğunu söylerler.³

Uzun iktidarında azınlıkların tüketilmesinde önemli kararları imzalamıştır. 1927 yılında azınlıkların serbest mesleklerden men edilmesi, vatandaş Türkçe konuş kampanyalarıyla azınlıkların taciz edilmesi, Türklüğe hakaret suçlamalarıyla azınlıkların mahkemelerde sürdürülmesi ve cezalara çarptırılması da bu döneme denk gelir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde Türklüğe hakaret suçlamasıyla açılan çok sayıdaki davaların sadece ilk 100 tanesinin kabaca bir incelemesinde açılan 100 davanın 70'i açıkça Gayrimüslim azınlık olduğu görülmektedir.(<http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>) Azınlıkların uygulanan politikalar sonucunda seslerinin ve soluklarının kesildiği düşünülürse, bu mahkemelerin düzmece ve azınlıkları sindirme, kovma ve yok etme operasyonunun bir parçası olduğunu söylemekte sakınca yoktur.

1934 Trakya olaylarıyla Musevi vatandaşların Trakya'dan sürülmesi uygulamalarına Başbakan olarak imzalar. 1941 deki 18 ay süren 20 sınıf ihtiyat askerliği uygulamasıyla Gayrimüslimlerden toplama kampları benzeri amele taburları oluşturulması, 1942 deki 1915

2- David Gaunt, Katliamlar, direnişler, Koruyucular, Çev. Ali Çakıroğlu, Belge y. 2007 s.109-110

3- Sait Çetinoğlu, Kuzey Mezopotamya'da Hristiyan Katliamı, Birikim Aralık 2007, s 224

Soykırımının son noktası olan Varlık Vergisi jenocidinde Cumhurbaşkanı olarak uygulamanın baş aktörüdür.

1963 kararnamesiyle onbinlerce etablis Elenlerin sürülmesi ve mülklerine ile birikimlerine el konulması sırasında Başbakan olarak yine başrolde dir.

Cumhurbaşkanlığı döneminde Cumhuriyet Halk Partisinin azınlıklardan ve gelir dağılımından sorumlu 9. Bürosu tarafından 1944 yılında hazırlanan Azınlıklar Raporu aslında Cumhuriyetin azınlık yurttaşlarını eşit ve özgür yurttaş gibi görmediğini ortaya çıkarır. Büro raporunda, gayri Türk diye tanımlanan Çerkez, Arnavut, Boşnak vd. Müslüman halkların hemen asimile edilmeleri gerektiği vurgulanırken, Türkleşmelerinden umut kesilen Gayrimüslimlerin bu coğrafyadan kazınması önerilir: İstanbul'un fethinin 500 Yılına kadar (1953) İstanbul'un Rumsuzlaştırılması... Bu rapor 1955 yılındaki 6/7 Eylül olaylarıyla azınlıkların mal ve canlarına kast edilen iki gün süren pogromun alt yapısını oluşturacaktır. Bu olayların baş aktörleri daha sonra CHP içinde politika yapacaklardır.

Özet olarak söylemek gerekirse 70 yıllık iktidar sırasında son itti-hatçı paşa İsmet İnönü azınlıkların bu coğrafyadan kazınması olan İtti-hatçı politikaları sonuna kadar uygulayarak, azınlıkları bu coğrafyadan kazıyan müthiş bir etnik temizlik uzmanı olarak etnik temizlik tarihinin eşsiz ve muhteşem bir figürüdür.

KIRKOR CEYHAN'IN MONOGRAFİLERİNDE ZARALI MAHİR BEY

-Aha babağızın, anağızın canına kardaş, bu da neyin nesidir? Bu karanlık meydanda kurulmuş toy düğün de kimin? diye cevapsız sorular soruyordu.

-Yoksa Mahir Paşa, Sami'yi yeniden mi evlendiriyor? Ben onun bir selamına sıcak yatağımdan çıktım da geldim. Bu baş onun ayağına kul olsun. Ölsem yine çalarım. Koca Zara'mızın bir Mahir Paşa'sı o ne demek diyordu.

-Fadime hatunun belinden sarılmasından da sıkı destek alan Kozaklı hiç durmadan değirmen taşı gibi dönüyordu. Mahir Paşa'dan da selam almış, hastalığı unutmış, halsizliği kalmamıştı.

Kozaklı, Mahir Paşa'nın şerefine, Davulcu Osman'ın ufak zımbırtısı eşliğinde acı acı; Adilim Adilim aslan Adilim ağıdını bütün hünerini göstererek dinleyen ahalinin belini kırıp hışır eden uzun havayı çaldı.

-Küpeli'nin Kara Halil'in bir işlen bir işlen uğraştığı pek olmamıştır. Gençliğinde seferberlik yıllarında Müftüzade Kamil Efendi'nin tayfalığını yapmış, şimdi ise tekaüde ayrılmış bir tipi vardı. Küpeli'nin Kara Halil seferberlikte Kamil efendi ekibi içinde her ne kadar Teşkilat-ı Mahsusa adamlığı yapmışsa da Kamil Efendi'nin ölümü sonucu yıldızı düşmüş, hiçbir fonksiyonu kalmamıştı. Ama Çekem Rıza öyle mi idi ? Bu seferberlikten evvelki köy korucusu Cinçakmak'gilden çıkmıştı ama pir çıkmıştı. Önce Ermeni köyü Taşlığı zaptetmiş. Alakilise'den,Nasır'dan Sedille'den bir sürü tarla ve değirmenlere sahip olmasını bilmiş, kurnaz tavrı, basiretli girişimleriyle Karacaviran canibinin tekmiil Kürt'ünü kendi nüfuz muntıkası haline sokmuştu.

- Bu defa da konağın balkonunda Mahir Bey ile Melek bey'i gördü. Melek Bey Nuri Efendi'nin küçük mahtum Mahir Bey'in biraderi idi. Sakin, sessiz ruh hali ve ağabeyi haşın Mahir Bey'in

devamlı tesirinde kaldığından belirgin bir kişiliğe erişememiş. zikre şayan müsbet ve menfi bir izahı gerekmediği için, Mahir Bey'le devam ediyoruz. Bizim Latif Efendi daha görür görmez aklı başka şeyine karıştı. Eskimiş ceketinin yakasını topladı, on beş yirmi adım kala tazim ile selam vermeye hazırlandı. Keşke yukarı bakmaz olaydı. Velâkin görmemezlikten gelmenin değil terbiyeli Latif Efendi'nin hiçbir Zara'nın şimdiye kadar haddine düşmemiştir. Her geçeni mutlaka görür, tam tamına değil de göz ucuyla kendisine selam vermeden sıvışmayı beceren de olsa dahi, akabinde ya oğlu Sami yahut Seyfullah koşar kavuşur, sorar soruşturur ve nihayet bulur buluşturur yakasında tuttuğu gibi kardeş şamarını indirttirirdi. Adam önce neye uğradığını şaşırır, sendeler düşer ama hemen ayırır, 'Ha, dün değil evvelki gün, Mahir Paşa meşguldü göremez zannettiydin de oradan selam vermeden savuştuydum, evet hak ettiydin, bir daha mı? Tövbeyi içinden çeker yere düşmüş şapkayı kapar ağzının burnunun kanını elinin tersi, şapkanın içiyle sile sile oradan savuşurdu.

Sami veya Seyfullah: - Ulan kavat oğlu kavat, şimdi dersini aldın mı? Eski köye yeni adet mi getireceksin. Mahir Paşa'ya selam vermemek ne imiş gör, düzünün dölü(ola ki görmeyen varsa onlar da işitsin diye) bağırarak çok önemli bir işi becermiş adam sallanışıyla en yakın kahveye girerlerdi.

-Aman paşa sabah sabah neye bu kadar celallendin senin sinirine şahsına yazık değil mi(hiç değilse, yakışır mı, değil) diye çayı kavuşturur yağcı orospu çocuğu istemediğinden de çok bulunurdu. Mahir Bey terbiyeli bir babamın evladı, velâkin pek şumarık büyümiş psikopat bir adamdı. Karşısındaki ile sözü biraz karşılaşsa hemen ya tokadı indirir ya tabancayı çekerti. Bu çarpık huy daha genç yaşında kendini katillğe sürüklemiş, Sivas mapushanesinde Hazreti Yusuf makam keyfi sürdürmüştü. Neyse ki imdadına seferberlik patırtısı kavuşmuş, zamanın İttihat Terakki'nin salahiyyetli adamı(Son şark cephesi kumandanı Arnavut Vehip Paşa'nın akrabası olan) Arnavut Vali Muammer genç Mahir'i yakasından tutup, hemen çekip çıkarıp, o ara Erzurum'da toplanan Taşnak Partisi kongresine gitmekte olan Ermeni murahhasına memur edip, bir gecede Zara'ya doğru salıvermişti. Baba tarafı gayet kibar efendi olarak yad edilen Mahir, anne

tarafından Şuşar'lı vurucu kırıcı Çeçenler'den idi. Aldığı emir üzere bu büyük vatani vazifeyi bihakkın eksisiz ifa için sıçrayıp Endıryas Şuşar'da dayıları ve dayı çocuklarını bulup, Zara ile Şerefiye arasındada Çobanderesi namı ile evvelce de bir hayli şekavete sahne olan ormanlar içindeki dargeçitte kendilerini muhafaza eder koca çamı sırtlarına dayadılar. Eğer buradan geçerde Erzurum'a kavuşabilirse memleketin birlik ve bütünlüğünü derakap parçalamasına hiç de şek şüphe olmayan Ermeni Murahhas(delege) ve avenesini Martinliler kucakta bekler oldular. Çok geçmedi tıpış tıpış yaylılar içinde murahhas heyeti kenarlarında muhafazaya memur atlı zaptiyeler göründü. İkiyiz adım öteden hemi de karanlıkta ve de karaçamın dalında çifleşmekte olan mor pireyi tam tamına taşığı bu diye sekitmeyen çetenin elinden, İstanbul'un gün güneş görmemiş, koskocaman bingül bingül beyaz suratlı gâvurunu kurtarırmış. Birkaç zaptiyeyi yalandan ayağından, birkaç atı karnından, Murahhas Efendi'yi de tam alnının ortasından vurdu uzattılar. Seferberlikten önceki aylara tekaüdüm etti bu hadise Yine kasabada bir kulkule aldı yürüdü. Bunca faili meçhul cinayete bir daha eklense ne çıkar. Allah billâh aşkına diyenler daha ekseriyetteydi. Seferberliği bu ve bu gibi hizmetlerle Zara'da askere falan gitmeden çifliği Çorak'ta kendi evinde geçiren Mahir Bey çok sürmedi, mütareke yıllarındaki ihtisastan istifadeyle ayaklanan, isyan eden Kürdün de üstüne gitti. Beyaz at üstünde milis kumandanlığına soyundu. Eli tutan, atına binen, Koçgiri isyanını bastırmaya yürüdü. Kürdün koyusu olan Reşollu Kara Molla Yusuf Efendi bile Zara ahalisince Müslümanlığını büsbütün ispat ile Kürtlüğünü unutturmak için yaşına başına da aldırmadan sıçradı ata binip Kürt'ün üstüne gidenlerdendi. Daha ilk günde Karamanlı Çete Nuri'nin kurşunuyla hemen oracıkta öldüyse de, şehitliği bu celadetiyle garantilemiş oldu. Mustafa Kemal'in en zayıf vakti, kongrelerin henüz akdedildiği zaman olmasına rağmen, teşkil edilen bir alayla Karacaviran ve İmraniye'de Kürt isyanı tepelendi de Zararlılar nefes alır oldular. Mahir Bey Kamil Efendi'nin ölümü ve İstiklal Mahkemeleri hitamunda kendisini Çorak yaylasının padişahı gibi görmeye başladı. Bunda yaratılışında mün demiç olan megalomani hakim idi ise de, ilan edilen Cumhuriyet ve inkılapların bütün vatandaşların heyecan ve büyük ümitleri hilafına dinamizm ve hızını çabucak kaybetmesinin de dahi büyük olmuştu.

Öldüğü güne kadar haşin ve celalli yaşadı. Bir tek evladı vardı Sami. Nuri Efendi'nin torunu, Mahir Bey'in oğlu ata binişi, yanında çalıştırdığı azap ve marabaya zaman zaman dayak atmaktan maada bir hususiyeti olamadan yaşayıp gitti. Kapıya komşuya sevgi ve efendilikle yanaşmak bunlara tabiatın kısmet olmamıştı. Vurmanın, kırıp dövmenin hiç de marifet olmadığını anlayamadan terk-i dünya eylediler. Her çeşit huşuneti ruhunda taşımasına rağmen Mahir Bey pek de yüz kızaracak bir hal ve gidişi olmamıştı. Ama Sami'den bu şekilde bahsedebilmek pek mümkün olmadı. Hatta kendisine bey sıfatı yakıştırmasına rağmen, civarda olan dönen çete ve soyguna da girişmeye soyundu. Bu kirlili ve karanlık sürüşmeler onu da babası Mahir Bey gibi katilliliğe sürükledi. Yıllardan beri arkadaş olarak dolaştığı Kasap Ömer'e caddenin ortasında tabancasındaki teknil mermiyi boşalttı. Ömer Sivas'a kavuşamadı. Kamyonun içinde can verdi. Kasap Ömer Kasap Abdullah'ın büyük oğlu idi. Dönen bütün soygun dolaplarında eli bulunurdu. Önceleri ufak tefek soygun ve ev yarmalarda adı sık sık duyulan bu kısa ve atik yeik gözlü Ömer gide gide namı yayılmaya başladı. Bütün civar kasabalarda adı geçer; yakın birçok vilayetin eli beratlılarından ahbablar edinirdi. Kısa zamanda kasap Ömer yoz toplayıp yaylalarda sürü toplamaya başladı. Sami, Kasap Ömer'e hangi vilayetten hangi çetenin sürüp ne kadar davar kattığının ufak ufak farkında olduğundan, bundan pay almaya kalkıştı. Ömer bu göz belertmelere papuç bırakmayınca aralarındaki hava ve ip gerildikçe gerildi. Sonuçta Ömer vuruldu. Sami yıllar yılı mahpus damarında gözlerini ıslattı. İhtirası ve kopkoyu cehaleti Sami'yi hapiste olsun, dışarıda olsun pek de imrenilmeyecek hadiselerle sokup çıkardı. Hâlbuki biraz kalem sevse, biraz defter sevse, azıcık da mürekkep yalasaydı, mümkünü yok böyle bir ömürden kendisi de utanırdı

EK-VI

KIRKOR CEYHAN/ TENEKE BAĞLAYANLAR (ANI) MÜKA MATBAASI -1996 -ANKARA

Mahmut Ferit Hamal (1877-1951) İstanbul doğumludur. TBMM Albümü'nde verilen kısa biyografik bilgiye göre, Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra adalet teşkilatı içinde çeşitli ceza mahkemelerinde üye ve kâtip olarak çalışmış, İstanbul Müdde-i Umûmî Muavinliği de (İstanbul Savcı Yardımcılığı) yapmıştır.

Ferit Hamal'ın 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye katıldığını tahmin ediyoruz. Haftalık Şûrayı Ümmetin haberine göre, ittihat ve Terakki'nin 1908 devriminden önce sadece 83 olan şube sayısı yaklaşık bir yıl içinde 360'a, üye sayısı ise 2.250'den 850.000'e yükselmiştir. Herhalde, Temmuz 1908 devrimi ile Osmanlı toplumunda oluşan büyük siyasal hareketlenme dalgası Ferit Bey'i de etkilemiş olmalı ki, İttihat ve Terakkiye katılma kararı almıştır.

Ferit Hamal'in, İttihatçıların ünlü işe Nâzın Kara Kemal'in yakın çalışma arkadaşı olduğunu biliyoruz. Kendisi Kara Kemal'in Müslüman girişimcileri örgütlemek için kurmuş olduğu esnaf örgütlerinden biri olan "Hamal Esnafı Cemiyeti"nin yöneticilerindendi. Tarık Zafer Tunaya, Kara Kemal grubunun I.Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetlerini şöyle anlatıyor:

"Kara Kemal grubuna göre, ... önce esnaf cemiyetleri kurularak özellikle küçük esnaf örgütlendirilecektir. Bunlarla Fırka (ya da Cemiyet) arasında organik bağlar kurulacaktır. Bu teşkilatlandırma işlemi hamallara kadar yayılacak ve bu işle Hamal Ferit Bey görevlendirilecektir. Asıl önemlisi bu kuruluşlar içine Hristiyanlar alınmayacaktır ve dışlanacaktır. Böylece fırka içinde sermayeci olmayan ve tamamen Türklerden menfaat grupları oluşturulmuş olacaktır. Bu gruplar yoluyla ekonomik hayatın büyük bir kesimi kontrol altına alınmıştır."

Daha sonra Ferit Hamal'in ittihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul Emirgan Kâtib-i Mes'ulu (Parti Sekreteri) olarak seçildiğini görü-

oruz. İttihat ve Terakki'nin 1913 Kongresi'nde kabul edilen parti tüzüğü'nün 38. maddesine göre, İstanbul'un her "Belediye Dairesinde" bir parti örgütü vardır. Dolayısıyla, İttihat ve Terakki'nin İstanbul parti örgütünde birden fazla Kâtib-i Mes'ul bulunmaktadır.

1914 yılı Ağustos ayında Almanya'nın Rusya'ya savaş açmasıyla birlikte İttihat ve Terakki'nin tüm İstanbul Kâtib-i Mes'ulleri geniş yetkilerle ve gizli olarak Rus sınırına doğru hareket ederler. Bu grup içinde Hamal Ferit, Hasan Basri, Memduh Şevket [Esendal] (Varlık Vergisi sırasında Mahmut Şevket Esendal (1884-1952) CHP Genel Sektereri olarak görev yapıyordu), Etem ve Küçük Hasan vardır. Bu heyetin dışında, aralarında Dr. Bahaeddin Şakir, Reşit Bey, Ruşenî Bey, Ömer Naci'nin de olduğu diğer bir grup da Erzurum'a hareket eder.

İttihatçıların eli silahlı fedailerinden Yenibahçeli Nail de bu sırada Trabzon'a gelmiş ve Trabzon'da ittihat ve Terakki Kâtib-i Mes'ulü olarak atanmıştır. Dr. Bahaeddin Şakir Erzurum'da kalırken, Kara Kemal birinci gruptakileri Trabzon'a çağırır. Yenibahçeli Nail, Trabzonlu Rıza ile birlikte bölgede Teşkilât-ı Mahsusa'yı örgütlemeye başlarlar. Bu arada Rize'de "Eli Sopalı Mutasarrıf olarak tanınan Cemâl Azmi Bey de Trabzon'a vali olarak atanır ve yemin ederek Teşkilât-ı Mahsusa'ya üye olur.

Hamal Ferit, bu dönemde Teşkilât-ı Mahsusa'nın Erzurum, Bayburt, Trabzon ve Artvin'deki kuruluş çalışmalarına katılır. Aynı günlerde, kısa bir dönem Artvin Borçka'ya kaymakam olarak tayin edilir. Daha sonra, görevden alınır ve ittihatçı fedailerden Yakup Cemil'in komutanı olduğu 2.000 kişilik müfrezeye katılır. Ruslarla çete savaşıma giren bu birlikler kısa zamanda düzenli Rus ordusu tarafından bozguna uğrattılırlar. Eski mahkûmlardan kurulu çeteler daha sonra Ermeni kıyımında kullanılacaktır.

İttihat ve Terakki, Trabzon Kâtib-i Mes'ulü Yenibahçeli Nail ile Trabzon Valisi Cemâl Azmi'nin bölgede yaptığı katliamlar daha sonra 1918'de Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda gündeme gelir. (Dönemin Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey, 11 Aralık 1918 günü Osmanlı Meclisi'nde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Ordu kazasında bir Kaymakam vardı. Ermenileri kayığa doldurarak Samsun'a gön-

dermek bahanesi ile denize döktürdü. Vali Cemâl Azmi'nin de aynı muameleyi yaptığını işittim. Oraya kadar gidemedim. Ordu kazasından dönmeye mecbur oldum. Buraya gelir gelmez meşhudatımı [şahit olduklarımı] Dahiliye Nazırına söyledim. O vakit müfettiş gönderdiler ve Kaymakamı azl ettiler. Tahtı muhakemeye aldılar. Fakat Vali hakkında bir şey yaptıramadım. Belki üç sene uğraştım, fakat olmadı." Metlisi Mebusan Zabıt Ceridesi. Devre 3, İçtima senesi 5, cilt 1. TBMM Basımevi, Ankara, 1992. s. 300. Aynı olayı Trabzon'daki Amerikan Konsolosu Oscar S. Heizer de teyid etmektedir; bkz. US Official Records on the Armenian Genocide, 1915-1917. Derleyen Ara Sarafian, Reading: Tade-ron Press, 2004. s. 687-688.) 1919 yılında İstanbul'da kurulan Sıkıyönetim Mahkemesi'nde (Divan-i Harb-i Örfî) Trabzon'daki Ermeni kayımnın suçluları yargılanır. Vali Cemâl Azmi ve Yenibahçeli Nail suçlu bulunarak giyaplarında idama mahkûm olurlar:

Hamal Ferit'i 1915 yılı yaz aylarında İttihat ve Terakki'nin Konya Murahhas-ı Mes'ulü (Partinin Siyasi Temsilcisi) olarak görüyoruz. Eski İttihatçılardan Galib Vardar, anılarında İttihat ve Terakki içinde Kâtib-i Mes'ul (Parti Sekreteri) ile Murahhas-ı Mes'ul arasındaki farkı şöyle anlatmaktadır:

"[İttihat ve Terakki örgütü içinde] ilk kademe vilâyetlerin teşkilâtını temsil eden ve vilâyet teşkilâtını idare eden - Kâtib-i Mes'ullerdi ki bugünkü ifade ile [partilerin] vilâyet id idare kurulu başkanlıklarına tekabül eden mevkilerdi. İkinci kademe -vilâyet merkezlerinde bir nevi siyasi valilikler mahiyetinde ihdas edilmiş olan- Murahhas-ı Mes'ullerdi ki, bunlar bulundukları mahallin hükümet teşkilâtını ve devlet memurlarını murakabe [denetleme] ile vazifeli idiler."

Dolayısıyla Hamal Ferit'in işi, Konya'daki bürokratların "İttihat ve Terakki hükümetinin siyasi çizgisinde görev yapmalarını sağlamak" olarak tanımlanabilir. Ermenilerin Suriye çöllerine sürülmeleri hükümetin politikası olduğuna göre, bunun Konya'da hayata geçmesi için gereken siyasi ve fiili baskıları kurmak Hamal Ferit'in işi olmaktadır. Kısacası, Hamal Ferit Konya'da bir tür "siyasi komiser" olarak görev yapmaktadır.

1 Temmuz 1915 tarihinde Konya'ya vali olarak atanan Mehmet

Celal Bey, Ermenilerin tehcirine karşı çıkar. 1918'de Vakıf gazetesinde yayımlanan anılarında Konya Valisi Celal Bey, Ermeni tehciri hakkında düşündüklerini şöyle anlatmaktadır:

"Ermeniler hakkında yapılan muamelenin her nokta-i nazardan [açıdan] vatan-ı mukaddesin menaf-i aliyesine müna-fi [kutsal vatanın yüksek çıkarlarına karşı] olduğunu mütemadiyen [sürekli olarak] telgraf ve tahriratla [mektupla] Babıali'ye yazmakta idim. Bunlar meyanımda mensup olduğum nezaretin nazırına [Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya] yazdığım mahremane ve hususi bir tahriratta [gizli ve özel bir yazı da]: 'Ermeni kavmi nüfus-ı memleketin ehemmiyetli bir kısmıdır. Servet-i umumiyenin belki rub'u derecesi [dörtte bi-ri] Ermeniler elindedir ve memleketin kuvve-i teşebbüsiyesi-nin nisfına [girişimci gücünün yarıya] yakın miktarına bunlar sahiptir. Mahvlarına [yok olmalarına] çalışmak memleket için asırlarca telâfisi mümkün olmayacak derecede büyük bir zarardır. Bütün dünyadaki düşmanlarımız toplanıp aylarca düşünseler bize bundan büyük bir fenalık edemezler' demiştim, tşaratımın [uyarılarımın] hiç biri nazarı dikkate alınmadı. Konya'da iki gün kaldıktan sonra İstanbul'a geldim."

Bu arada, tehcirin hızlandırılması için sürekli İstanbul'dan Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan telgraflar gelmektedir. Vali Celal Bey'in Ermeni meselesini Talat Paşa ile konuşmak amacıyla İstanbul'a gitmesi Konya'da bir hareketlilik yaratmıştır. Celal Bey'in yokluğundan yararlanan Konya Murahhası Hamal Ferit ve arkadaşları, 21 Ağustos 1915 tarihinde Konya'dan 3.000 Ermeni vatandaşı yürüyerek Pozantı üzerinden Adana'ya doğru sürmek isterler. Hamal Ferit'e Konya'daki İttihatçılar ve bazı bürokratlar yardım etmektedir. (Konya tehciri hakkında bkz. Raymond Kevorkian, *Le Genocide des Arméniens*. Odile Jacob, Paris, 2006. s. 712-713. Kevorkian, Konya Ermenilerinin tehcirinde Hamal Ferit'e yardım eden Konya'daki İttihatçıların tek tek isimlerini vermektedir: "İttihat ve Terakki Kulübü Başkanı Müftüzâde Kâmil Bey, Milli Müdafaa Cemiyeti Başkanı Haydarbeyzâde Şükrü Bey, Köseahmetzâde Mustafa Bey, Akanzâde Abdullah Efendi, Hacıkarazâde Hacı Mehmet Efendi, Dr. Rıfka, Hamalzâde Ahmet, Mumcuzâde Ali, Şükrüzâde Mehmet ve Konya'da Amele Taburlarında işçi olarak çalışan gayrimüslimlerin ölümünden

sorumlu olan Dr. Servet Bey. Konya'daki memurlardan tehcir işlerine destek verenler şunlardır: Edip Efendi, Belediye Mektupçusu (Sekreter) Rifat Efendi, Tapu Müdürü Mehmed Efendi, Reji Müdürü İsmail Hakkı, Askerlik Şubesi Reisi Ali Vafı, Polis Komiseri Saadeddin ve tehcir işlerini yürüten Hasan Basri. Ayrıca eşraf içinde de tehcirden nemâlananlar da vardır: Hacıkarazâde Hacı Bekir Efendi, Mollavelizâde Ömer Efendi, Kâtipzâde Tevfık Efendi, Rüşübey-zâde Mustafa Efendi, Alaaddin Ağa, Mustafa Ağazâde Bedrettin Efendi, Hacı-karansinoğlu Deli Ahmed Efendi") Ağustos ayının ilk günlerinden itibaren, ülkenin batısındaki kentlerden tehcir edilen Ermeniler de trenle Konya'ya yollanmaktadır. İstasyon civarında 10-15.000 civarında Ermeni toplanmıştır. Konya'dan da Pozantı, Tarsus, Adana ve Halep üzerinden Suriye çöllerine yürüyerek gitmeleri beklenmektedir. 23 Ağustos'ta Vali Celal Bey İstanbul'dan geri döner ve tehciri durdurur. Celal Bey, anılarında o günleri şöyle anlatmaktadır:

"Konya'ya avdet etmek [dönmek] üzere [İstanbul'dan] trene bindim. Vilâyetin ilk istasyonu olan [Konya] Akşehir'e muvasalatında [ulaştığımda] kasabadaki Ermenilerin evlerinden çıkarılarak sevk edilmek üzere istasyonda cem edilmiş [toparlanmış] olduklarını gördüm. İlgin ve diğer istasyonlarda da aynı hâli müşahade ettim [gözlemledim]. Bu biçarelerin cümlesini [tümünü] evlerine gönderdim... Merkez-i vilâyete vürûdumda [vardığımda] Konya Ermenilerinin de bu suretle istasyona itirilmiş olduğunu ve bundan başka İzmit, Eskişehir ve [Afyon] Karahisar'dan gelen binlerce halkan açıkta ve bezden, yorgandan, keçeden yapılmış çadıra müşabih [benzer] örtüler altında ve yürekler paralayacak derecede mahrûmiyyet ve sefalet içinde mukadderât-ı müstakbelelerine intizâr etmekte [kaderlerini beklemekte] olduklarını gördüm. Diğer yerlerden [Bursa, Adapazarı, İzmit] gönderilenler hakkında doğrudan doğruya bir şey yapamazdım. Yalnız Konyalıları evlerine iade ettim ve diğerlerine Muhacirin Tahsisatı'ndan yevmiye [günlük para] verdirmeğe başladım."

Aynı günlerde, Konya'daki Amerikan Hastanesi'nde çalışan misyoner Dr. William S. Dodd da Ermenilere yardım etmek istemektedir. İstanbul'daki Amerikan diplomatlarını devreye sokarak Konya'daki

Protestan Ermenilerin Suriye çöllerine sürülmesini engellemiştir. (İstanbul'daki Osmanlı istihbarat] Dr. Dodd'dan Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya yollanan 8 Ağustos 1915 tarihli telgrafta ele geçirmiştir. Telgrafta şunlar yazılıdır: "Dünkü telgrafımı aldınız mı? Umum Protestanların muhaceretten muaf olduğunu bildirmiştiniz. Şimdiyse ancak Konya nüfusunda mukayyet [kayıtlı] Protestanları bırakıp diğer şehirlerden gelmiş ve senelerden beri burada mukim olanları yarın sabah gönderiyorlar. Serian bu hâli men ettirmeniz mercûdur. [İmza:] Dad [Dr. Dodd]." Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.EUM 2. Şb 10/41, 12 Şevval 1333 [23 Ağustos 1915] Dr. William S. Dodd, 8 Eylül 1915 tarihinde ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya yazdığı mektupta Vali Celal Bey için şu yorumu yapmaktadır:

"Vali [Celal Bey, iyi bir adam, fakat pek gücü yok. İttihatçılar ve Selanik kligi işleri yönetiyor. Polis Müdürü [tehcir] işlerinin başında gibi görünüyor. Vali, İstanbul'dan Konya'da tehcir olmayacağı sözünü alarak buraya döndüğünü söyledi. [Aslında] Konya'ya hareketi de İstanbul'da sürekli geciktirildi, [hesapta] o dönene kadar Konya'da tehciri bitirmek vardı. Olanları duyduğunda Vali [Celal Bey] çok kızdı, yakında istifa eder herhalde. Bunu size, Valinin çok yakını olan ve hatta birlikte seyahat ettikleri birinden duyduğumu söylemeliyim."

Konya Valisi Celal Bey ile Dâhiliye Nazırı Talat Paşa arasındaki gerilim giderek artmaktadır. 3 Eylül 1915 günü Dâhiliye Nezareti'nden Konya Valiliği'ne yollanan telgrafta "Aşâir ve Muhacirin Müdürü Şükrü [Kaya] Bey'in Ermeni muhacirlerin sevkiyatını tanzim için Konya'ya yollanmış" olduğu bildirilir. (BOA, DH. ŞFR, 55-A/41, 21 Ağustos 1331 13 Eylül 1918]. Osmanlı Dâhiliye Nezareti içinde bulunan "Aşâir ve Muhacirin [Aşiretler ve Göçmenler] Umum Müdüriyeti Ermeni tehcirinin tüm lojistiğinin kurgulandığı bir bürokratik kuruluştur. 1915 yılında bu kuruluşun başına geçen Şükrü [Kaya] Bey (1883-1959) Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın sağ kolu olarak görev yapmıştır. 1918'de görevinden istifa eden Şükrü Bey Ermeni tehciri ile ilgili olarak Malta'ya yollanmıştır. Daha sonra Türkiye'ye dönen Şükrü Kaya 1923-1938 yılları arasında TBMM'de milletvekilliği ve İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Şükrü Kaya hakkında bkz. Vartkes Yaghiayan, Malta Belgeleri. Belge yayınları, İstanbul,

2007, s. 123-125.) Anlaşılan Talat Paşa yardımcısını Konya'ya yollayarak duruma el koymak gereğini duymuştur. Vali Celal Bey o günleri şöyle anlatıyor:

"Haydarpaşa'dan gelen trenler her gün binlerce Ermeni getiriyor, Konya istasyonuna yığıyordu. Bunların daha ileri şevki için mütemadiyen İstanbul'dan emir tebliğ ediliyordu. Ve ben vagon verilmedikçe sevkıyatın mümkün olamayacağını söyleyerek i'tizâr ediyordum [özür diliyordum]. Şu hâl haftalarca devam etti ve bu müddet zarfında ancak bir iki kafile Ermeni [Konya] Ereğli'ye kadar sevk edilebildi. Tecil-i sevkıyât için [sevkıyatın ertelenmesi konusunda] vesâit-i muhtelif [çeşitli yollarla] ile resmi ve gayri resmi makamlardan her gün tazyik edilmekte [baskı görmekte] idik. Muhacirin ve Aşâir Müdîr-i Umûmiyyesini [yani Şükrü Bey'i] bu işleri yoluna koymak için memur etmişlerdi ve bize mumaileyhin [adı geçen şahsın] tebligatını nezâretin emri gibi telakki etmemizi bildirmişlerdi. Ben fıkrimi hiçbir vakit saklamadım. Bu teşebbüsü memleket için muzır [zararlı] addettiğimden iştirak edemeyeceğimi [katılamayacağımı] İstanbul'da ve Konya'da herkese söyledim."

Nihayet beklenen olur, Konya Valisi Celal Bey 9 Ekim 1915 tarihinde görevden alınır: Celal Bey hemen İstanbul'a hareket eder ve bir süre sonra memuriyetten de istifa eder. İstanbul'a hareket ettiği günün akşamı, Konya'daki Ermenilerin şevkine memur olanlardan iki kişinin istasyondaki Ermenilere, "Babanız gitti, siz de gideceksiniz," dediklerini haber alır. Gerçekten, 14 Ekim 1915 tarihinde Talat Paşa'nın Karahisar-ı Sâhib [Afyonkarahisar] Mutasarrıflığı'na yolladığı telgrafta "Konya istasyonundaki [bekleyen] Ermenilerin kısmı azamı [çoğunluğu] sevk edildiği anlaşıldığından" cümlesi dikkati çekmektedir. (BOA, DH. ŞFR, 57/8 Dâhiliye Nazın Talat Paşa'dan Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıflığı'na, 1 Teşrin-i Evvel 1331 [14 Ekim 1915]. Bu telgraf Vali Celal Bey'in görevden alınmasından sadece altı gün sonra çekilmiştir) İstasyonda bekleyen Ermeniler, Hamal Ferit ve arkadaşları tarafından bir hafta içinde çöle sürülmüşlerdir. Celal Bey'in aksine, yeni atanan Vali Sâ-mih Rıfat Bey de merkezden gelen emirleri hiç itiraz etmeden uygulamıştır. (Sâ-mih Rıfat Bey (1875-1932) edebiyatçı kimliği olan bir yöneticidir. Konya'dan sonra Trabzon valiliği ve Dâhiliye Nezareti müsteşarlığı yapmıştır. 1923-1932 yılları

arasında Biga ve Çanakale mebusu olarak TBMM'de bulunmuştur. Merhum şair Oktay Rifat'ın babasıdır)

1919 yılında İstanbul'da kurulan Sıkıyönetim Mahkemesi'nde (Divân-i Harb-i Örfî) Konya'daki Ermeni kıyımının suçluları yargılanır. "Kâtib-i Mes'uller Davası"nın 21 Haziran 1919 günü okunan kararnamesinde aşağıda isimleri geçen kişiler yargılanmaktadır:

"... Konya İttihâd ve Terakki Kâtib-i Mes'ulü [Parti Sekreteri] Murahhas [Partinin Siyasi Temsilcisi] Vekili Abdülkâdir ve Konya Vâliyi esbaki [eski valisi] Sâmih Rifat ve Konya Polis Müdür-i esbaki [eski polis müdürü] Saadeddin ve Konya İttihâd ve Terakki Murahhas-ı sabıka [Partinin Siyasi Temsilcisi] Hamallar Kâhyası Ferit ve Akşehir Cihanbeyli Nahiyesi Müdürü Fehmi ve Akşehir Belediye Reisi Müftüzâde Kâmil ve Akşehir Komiser Muâvin-i esbaki [eski yardımcısı] İsparta Hapishanesinde mevkuf [tutuklu olan] Hasan Basri..."

Yargılananlar içinde Vali Sâmih Rifat, Polis Müdürü Saadettin, Ziraat Müdürü Todoraki, Nahiye Müdürü Fehmi, Belediye Reisi Müftüzâde Kâmil, Komiser Yardımcısı Hasan Basri'ye yöneltilen suçlamalar "bazı kişilerin [Ermenilerin] tehcir sırasında eşyalarını, mülklerini ve paralarını alarak ve gasp ve kötü muamele sonucunda ölüme sebebiyet vermek" olarak belirlenmiştir.

Bu kişilerle suç ortağı durumunda olan Hamal Ferit, Bekirağa Bölüğü olarak bilinen askerî hapishanede tutuklu bulunmaktadır. 82 İngiliz işgal kuvvetleri, 28 Mayıs 1919 tarihinde, ellerindeki listede 2703 numaralı sanık olarak bulunan Hamal Ferit dahil 78 kişiyi Princess Ena isimli gemi ile Malta'ya gönderir. Hamal Ferit'in suçu Ermeni kıyımına katılmaktır. Bu nedenle, 21 Haziran 1919 günü okunan kararnamede Divan-i Harb-i Örfî Hakimi Hamal Ferit'in dosyasını, İngilizler tarafından yargılanacağını düşünerek, diğer sanıklardan ayırmak zorunda kalır.

1 Mayıs 1921 tarihine kadar Malta'da tutuklu olarak kalan Hamal Ferit'in serbest bırakıldıktan sonra İtalya'dan gemi ile İstanbul'a döndüğünü öğreniyoruz. Fakat daha sonra Hamal Ferit'in Ankara'ya geçip geçmediği hakkında bir bilgimiz yoktur. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra siyasi hayatını CHP'de sürdüren Ferit Bey, soyadı kanunu ile "Hamal" soyadını almış, alt düzeyde ittihatçılar ile

Kemalistler arasındaki kadro devamlılığının bir örneğini vermiştir. Ferit Hamal, 1939 yılında yapılan CHP Büyük Kurultayına İstanbul delegesi olarak katılmıştır.

*Bu noktada şahsi düzeydeki kadro devamlılığının da ötesinde, "azınlık karşıtı" politikaların sadece biçim değiştirerek devamlılığın-
dan da söz etmek gerekiyor. Aksi takdirde, Ferit Hamal'ın Varlık Vergisi uygulaması sırasında kurulan 1 Numaralı Komisyon'a atan-
masını açıklamak zorlaşır.*

Ferit Hamal, Varlık Vergisi'nin tahsilatı sırasında yaptığı yararlı çalışmalarından ötürü, Mart 1943 seçimlerinde CHP İstanbul milletvekilliğine getirilmiştir. İstanbul basını, seçilenleri halka tanıtmak amacıyla seçilen milletvekilleri hakkında biyografik bilgi vermiştir. Ferit Hamal ile ilgili olarak yayımlanan kısa tanıtım yazısı şöyledir:

"Hukuk mezunudur. Adliye memuriyetlerinde bulunduktan sonra siyasi hayata atılmış ve bir aralık İstanbul Hamallar Loncası'na murakıplık [denetçilik] etmiştir. Bu vazifesi dolayısıyla aldığı lâkabi hor görecekte yerde soyadı diye kabul etmek zarafetini göstermiştir. Malta'da senelerce çile çekmiştir. Dönüşte Halk Partisine girmiş ve İstanbul'da Esnaf Cemiyetlerinin murakıplığında vazife görmüş, Umumi Meclis'e de [İstanbul 11 Genel Meclisi] aza olmuştur. İstanbul'un umumi surette sevilen bir simasıdır."

Aynı şekilde, o günlerde Kayseri milletvekili olan Suat Hayri Ürgüplü de Varlık Vergisi konusunda hizmetlerinden ötürü olsa gerek Gümrük ve Tekel bakanlığına getirilmiştir. Varlık Vergisi Kanunu'nu kaleme alan Maliye Bakanlığı Müsteşarı, Esat Tekeli Urfa'dan, Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan da İzmir'den milletvekili seçtirilmiştir. Böylece, Varlık Vergisi uygulamasının "beyin takımı" sayılabilecek kişiler, CHP yönetimi tarafından ödüllendirilmiş olmaktadır. (Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943) Yay. Haz. Ayhan Aktar, İletişim Y. 2011)

BİYOGRAFİLER

BEDİ'İ NURİ AL - HUSRÎ;

Trablusgarb İstînâf Ceza Dâiresi Reislerinden Mehemed Hilâl İbn Mustafa Al-Husrî Efendi ile Fâtıma bin A bdürrahman Hanîfî Hanım'ın oğlu ve Mülkiye 1900 yılı me'zunlarından ve Osmanlı Devleti zamanında

Dârülmuallimîn-i Âliye (—Yüksek Öğretmen Okulu) Müdürlüğünde, Suriye ve Irak Maârif Vezirliklerinde bulunmuş olan meşhur eğitimci merhum Prof. Sâtî' Al-Husrî'nin ağabeyidir. 1872 (1289 H.)'de İstanbul'da doğdu. Trablusgarb'da Şeyh Kâmil

Efendi'den Şer'î ve Arabi özel öğrenim yaptıktan sonra Trablusgarb Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'nda lise öğrenimini tamamladı. Ağustos 1896'da da Yüksek Kısım'dan "Pekiye" derecede me'zun oldu. Aralık 1896'da açılan sınavı kazanıp Ziraat Bankası Muhasebe Kalemi Mukayyid Refikliği'ne ta'yîn edilerek Devlet hizmetine girdi. Nisan 1897'de İdare mesleği'ne geçmek için müracaatı üzerine Haleb Vilâyeti Maiyyet Me'murluğu'na ta'yîn edildi. Burada stajını bitirdikten ve bir

süre de Haleb i'dâdisi Türkçe, Edebiyyât, Târih Muallimliklerinde bulunduktan sonra Kaymakamlığa terfi' etdi. Nisan 1899'da Razlık, Temmuz 1902'de Havza Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Havza Kaymakamlığından Aralık 1905'de isti'fâen ayrılıp İstanbul'a geldi. Eylül 1906'da İstanbul Şehremaneti (= Belediye) Meclisi A'zâlığı'na; Eylül 1907'de İstanbul Belediyesi 5. Dâire (= Şu'be) Müdürlüğü'ne getirildi. 2. Meşrûtiyet'in i'lânı üzerine tekrar idare mesleğine döndü. 14 Temmuz 1909'da Ankara, Aralık 1909'da Edirne, Nisan 1910'da İstanbul Vilâyetleri Mektubculuklarına; Eylül 1912'de Fâtih Belediye Şu'besi Müdürlüğü'ne getirildi. Mutasarrıflığa terfi' ettirilerek Mayıs 1913'de Müntefik Mutasarrıflığına nakledildi. Bu göreve giderken Basra'da Vapur içinde 20 Haziran 1913'de katledildi. Öldürülme sebebi tesbüt edilemedi. 26 Temmuz 1913'de İstanbul - Bostancı'da vefat eden Hatice Şâhinde Hanım'la evli idi. Fahreddin Âlî adında bir oğlu ile, Bedia, Fatma Ulviye adlarında iki kızı vardı. Anadili olan Arapçadan başka, Fransızca, Rumcaya kuvvetle vâkıf olduğu; Farsçaya aşına bulunduğu sicilinde kayıtlıdır. Vefatını müteâkib. hakkında İstanbul Basınında çıkan yazılardan anlaşıldığına göre (22/b): « Merhum,

Meşrûtiyet Devri'nin tanınmış yazarlarından olup, "Resimli Kitab", "Mülkiye Mecmuası" ile gündelik gazetelerde pek faydalı sosyal, ekonomik makaleler yazardı. Dürüst, çok çalışkan, bilgili bir zâttı....» (LXXX — 573/513 (1) : Hakk-ı İntihâb İstanbul, Hayriye Mat.; 1328 (1912); 208 sf.; 8°)

HÜSEYİN NESÎMÎ;

Girit - Hanya Kazâsı'nın Kastel (İçkale) Tekke'si Şeyhi Fatînzâde Ahmed Atâ Efendi'nin oğludur. 1868 (1275 H.)'de Hanya'da doğdu. Hanya İbtidâîsi'nde ilk ve orta, Mekteb-i Sultânî'de bir yıl ve Mülkiye'nin İ'dâdî Kısım'ında 2 yıl okuduktan sonra lise öğrenimini tamamladı. Yüksek Kısım'dan me'zuniyetini müteâkib 4 Temmuz 1890'da Cem'iyet-i Rûsûmiyye Kalemî Kâtıblığı'ne ta'yîn edilerek Devlet hizmetine girdi. Buradan 1893'de Girit Vilâyeti Muhasebe Kâtıblığı'ne gönderildi. Aynı zamanda Hanya İ'dâdîsi Muallimliği'ni de deruhde etti. Bu arada Girit Siyâsî Târîhi'nde önemli rol oynayan "Muhîbb-i İnsaniyet" Cem'iyeti'ni kurarak Genel Sekreterliği'ni üzerine aldı. 1899'da Hanya Belediyesi Başkâtıblığı'ne getirildi. 1901'de İstanbul'a gelerek 2. Sultan Abdülhamîd'e bir "Islahat Lâyihası (= Kalkınma Projesi)" verdi. Bunun üzerine, Mülkiye Öğrencisi iken bir gece Mekteb'de çıkarılan ve Saray'a akseden bir olay sebebiyle (*) kaldırılan "İdare âmiri olma" hakkı iade edilerek Ağustos 1901'de Palu (Elazîz) Kazası Kaymakamlığı'na sürgün edildi. 1902'de bu görevden isti'fâ ederek ayrıldı ve İstanbul'a geldi. 2. Meşrûtiyet'in ilânına kadar serbest çalıştı. Eylül 1909'da Namervan, Ekim 1910'da Tercan, Mayıs 1911'de Kiğı, Temmuz 1912'de Vilçetirin, Nisan 1913'de Premedi, aynı yıl Avlonya, Nisan 1914'de Savur, 13 Ocak 1915'de Lice Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Burada iken, Oğlu'nun ifadesine göre: « İttihad ve Terakki Partisi'nin politikası ile bağdaşamamış; faili bulunamayan bir çete taarruzuna uğrayarak 1915'de şehit edilmiştir.» Resmî kayıtlara göre de « eşkıya takibi sırasında 15 Haziran 1331 (29 Haziran 1915)'de çetelerin taarruzuna uğrayarak şehit edildi. 25 Ekim 1908'de Fatma Hanım'la evlenmişti. 1 Erkek evlâd babası idi. Fransızca, Rumca okuyup konuştuğu ve yazdığı; Arapça ve Farsça okuyup, yazdığı sicillinde kayıtlıdır. 7 Temmuz 1885'de, daha Mülkiye'de öğrenci iken İstanbul'dan Girit- Hanya'da çıkan "Vakit Gazetesi"ne aşağıdaki yazıyı göndererek, Giritli Müslümanları öğretime teşvik etmiştir

İLİMSİZ İNSAN

Ey vatandaşlarım! Şair birtakım hususi mekteplerden sarfınazar, zikre şayan olacak yalnız iki Mektep vardır. Birisi Mülkiye, öteki Sultanî (Galatasaray Lisesi). Bu iki Mektebin programları vesaire hususları lâıykıyla mukayese edilirse, Mekteb-i Mülkiyye'nin, Mekteb-i Sultanî'ye müreccah olduğuna hüküm verilir. Zira Mülkiye'deki fen'ler, Sultanî'den daha istifadeli okutuluyor. Bundan başka, her on beş günde bir umum talebe, Tıbbiye Mektebine getirilip, gerek teşrih ve gerek tabii ilimler tecrübeye, görgüye dayanılarak öğretiliyor. Sultanî'de Hoca, sade bildiğini yazdırır ve okutur. Mülkiye'de ise fenne dair her âlet gösterilir. İşte bu kadercik söylerim. Vakit geçirmemeli. Dünyanın lezzeti ilim'dir. İlimsiz insan yontulmamış meşe odununa benzer. Hâsılı bunların kâffesini söylemekten maksadım, her veledin pederi ve her yetimin velisi çocuklarını İstanbul'a göndermek için çalışmalıdır. Bu hususun, muteber Cerîdeniz'de dercini maârifsever olan mesleğinizden Ümit ederim.

*MEKTEBİ MÜLKİYYE-İ ŞÂHÂNE TALEBESİNDEN
VATANDAŞINIZ
HÜSEYİN NESİMÎ»**

* BASILMIŞ ESERLERİ

XXXVI — 178/245 (1): Girit Hâilesi (= Trajedisi)

Hanya, (Girit); Yusuf Ken'an Mat.;

1. Cüz: 1312 (1896); 168 sf.; 2 levha

2. Cüz: 1313 (1897); 38 + 1 + 48 sf.

3. Cüz: 1313 (1897); 96 sf.

178/246 (2): Girit Hâilesi'ne Zeyl: Girit Müslimanlarının Nümüne-i Felâketi

Viyana, Enger - Golç Mat.; 1315 (1899); 103 sf.; 8°

178/247 (3): İstihrâc-ı Haydarı ve Tebşîrât-ı Muhiddin-i Arabî

İstanbul, Şems Mat; 1328 (1912); 14 sf.; 8°

178/248 (4): Cenâb-ı Haydar-ı Kerrâr'ın Tebşîrât-ı Gaybiyelerini Müeyyid Sâhib Zuhur

İstanbul, Şems Mat.; 1332 (1916); 434 + VIII + VI sf.; 8°

AHMET REFAİK ALTINAY

(1881, Beşiktaş - 1937, İstanbul) Tarihçi, yazar, şair, Darülfünun tarih müderrisi ve yüzbaşı.

Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirdi. 1898 yılında Harp Okulu'ndan mezun oldu. Küçük yaşta teğmen çıktığı için kıtaya gönderilmeyip öğretmen sınıfında bırakıldı. Askeri Ortaokullarında 4 yıl süre ile Coğrafya Öğretmenliği yaptıktan sonra, 1902 yılında Harp Okulu'na Fransızca, 1908 yılında tarih öğretmeni oldu. Tercüman-ı Hakikat ve Millet gazetelerinde başyazarlık yaptı. 1913 yılında gözleri bozuk olduğu için yüzbaşı iken emekliye ayrıldı. İttihatçılara karşı oluşuyla bilindi. 1918 yılında İstanbul Darülfünun Osmanlı Tarihi Öğretmenliğine, 1919 yılında Türkiye Tarihi Müderrisliğine atandı. 1924-1927 yılları arasında Türk Tarih Encümeni'nin başkanlığını yaptı. 1933 yılında üniversite öğretmenliğinden kadro dışı bırakıldı. 10 Ekim 1937 tarihinde İstanbul'da 56 yaşında iken zatürreeden vefat etti. Mezarı Büyükkada'da Tepeköy Mezarlığı'ndadır. 116 eseri vardır.

MEHMET CELAL BEY

(1863, İstanbul- 1926, İstanbul) 1883'te Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Açılan bir sınavı kazanarak Ticaret ve Ziraat Nezareti adına Almanya'ya öğrenim için gönderildi. Orada Ziraat Fakültesi'ni bitirdi. 1886'da yurda döndü. Çeşitli illerde öğretmenlik yaptı. 22 Ağustos 1908'de Mülkiye Mektebi müdürlüğüne atandı. Bir yıla yakın bu görevde kaldı. Ardından çeşitli illerde valilik yaptı. 1911 yılında kurulan Sait Paşa kabinesinde Dâhiliye, 1913'te kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırlıklarında bulundu. Erzurum, Edirne valiliklerinden sonra Halep valisi oldu. Burada Ermeni tehcirine destek vermediği için Konya'ya atandı. Burada da aynı tutumu sürdürünce tamamen görevden alındı. Savaşın bitiminden sonra, 2 Kasım 1919'da Adana Fransızlar tarafından işgal edilince, buraya vali olarak atandı. 30 Mayıs 1920'de ayrıldı. Önce Mersin'e oradan İstanbul'a gitti. 7 Temmuz 1921-4Mart 1922 tarihleri arasında İstanbul Belediye Başkanlığı, Cumhuriyetin ilanından sonra da İstanbul Reji Başmüdürlüğü yaptı. Bu görevde iken 11 Şubat 1926'da vefat etti. Ermeni Soykırımında İttihatçılarla işbirliği yapmayan Osmanlı bürokratlarından biri olarak bilinirdi.

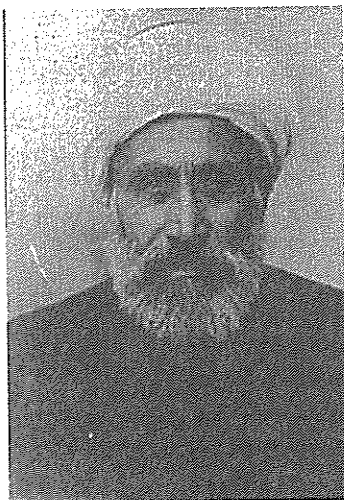
MAHMUT NEDİM BEY

ALİ MÜNİF BEY

SEYFULLAH EFENDİ

MEHMET NURİ EFENDİ

Yıl 1918 1- Zekiye Bey - Edine Molla (Eldad) 2- Kadir Uçak - Taher Molla (1915-1918) 3- Hacı Paşa (Tosun) - Zeynep Kızılcık 4- Bulutpaşa Salih Ağa 5- Akınpaşa Zeki Nuri Bey 6- Hacı Ömer Bulut 7- Salim Zeki Nuri Bey 8- Akınpaşa Zeki Nuri Bey 9- Kalem Molla Nuri Bey 10- Bayraktar 11- İsmailpaşa İbrahim Bey 12- Hüseyinpaşa Ayık (Eyyuboğlu) 13- Akın Zeki, Hüseyin Eldad

Yazar İşleri
Çankur,
Askeri Tarih ve
Stratejik Etkü Bşk.

Askeri Tarih Belgeleri DERGİSİ

Basım İşleri
Çankur, Basımavı
ANKARA

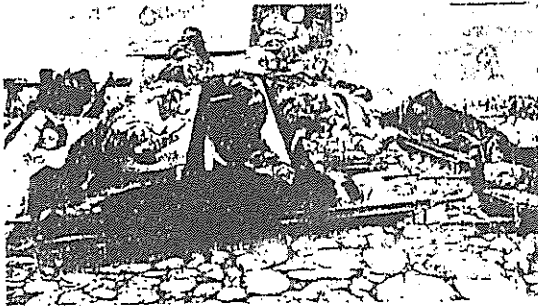
YIL : 31

ARALIK 1982

SAYI : 81

Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir
Yazan, yapana sadık kalmazsa, değilmeyen
hakikat insanlığı sevirircek bir mahiyet alır.

ATATÜRK

Sedylere konmuş şehit kadın ve çocuklar

İÇİNDEKİLER:

1. Ön söz
2. Fihrist
3. Tarihî Belgeler (No: 1804-1893)

ANKARA
Çankur, Basımavı

Görsel Örgün, Halkın İhtiyaçları, Yönetim

1 del Esbozo
May 2012 pm

May 2012

2 Nov 1215

İçleri Akademi Yüce Kalın - Yarı
Çok güzel.

Van GDS çevresinde ve Van iline ilişkin bilinen bütün yerlerdeki kimlikler araştırılarak ve BuNAİ için gerekli kimlik durumları belirlenmiştir. Bu haldeki sonuçta katılanlar için uygun yurtdışı dağıtımına çalışılmaktadır.

3 saat Ordun'un vuruşları kılığına göre simlar T Nizamlı muntazam icin
Müddetler önlüğü çaklık bir durumdaki muntazamla icin icin icin. Hem
buna bir hazzik önlük ve hem de yukarıda önlüklerin sonu elde etmek
hazır.

Ya nîs gâzîsî İsmâsullerî ve âdâletisî Rûzga nâmî İhtisâsîsî sûmeh ve ya be Esmâsullerî ve âdâletisî Arâfîsî meşîsî, gâzîsî yerlesî dâzîmeh terkîbîsî, İbâdî yûsufânı vîyyân olâsîmeh meşîrîkîsî tıyyâkârâsînâ nîsî, pâdîsî. İbâdîsî yûsufânı âdâletisî ve bîyân meşîrîkîsînâ nâmî dîymîsî, ve olâsîsî yerlesî nâmî dîymîsî gâzîsî İsmâ hâkîsî yerlesîrîmîsî yûsufîsî İbâ hâkîsî.

least

Answer No: 1/1

Delays 14g: 128

Gen	Na1.1
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
10	10
11	11
12	12
13	13
14	14
15	15
16	16
17	17
18	18
19	19
20	20
21	21
22	22
23	23
24	24
25	25
26	26
27	27
28	28
29	29
30	30
31	31
32	32
33	33
34	34
35	35
36	36
37	37
38	38
39	39
40	40
41	41
42	42
43	43
44	44
45	45
46	46
47	47
48	48
49	49
50	50
51	51
52	52
53	53
54	54
55	55
56	56
57	57
58	58
59	59
60	60
61	61
62	62
63	63
64	64
65	65
66	66
67	67
68	68
69	69
70	70
71	71
72	72
73	73
74	74
75	75
76	76
77	77
78	78
79	79
80	80
81	81
82	82
83	83
84	84
85	85
86	86
87	87
88	88
89	89
90	90
91	91
92	92
93	93
94	94
95	95
96	96
97	97
98	98
99	99
100	100

11507c 22a: 44

Figure 16: 237

Printed No. 3-1, 3-2

Demand Drives Innovation

Nagkumandang: Yektid

1 and 2.
 1.
 2.
 3.
 4.
 5.
 6.
 7.
 8.
 9.
 10.
 11.
 12.
 13.
 14.
 15.
 16.
 17.
 18.
 19.
 20.
 21.
 22.
 23.
 24.
 25.
 26.
 27.
 28.
 29.
 30.
 31.
 32.
 33.
 34.
 35.
 36.
 37.
 38.
 39.
 40.
 41.
 42.
 43.
 44.
 45.
 46.
 47.
 48.
 49.
 50.
 51.
 52.
 53.
 54.
 55.
 56.
 57.
 58.
 59.
 60.
 61.
 62.
 63.
 64.
 65.
 66.
 67.
 68.
 69.
 70.
 71.
 72.
 73.
 74.
 75.
 76.
 77.
 78.
 79.
 80.
 81.
 82.
 83.
 84.
 85.
 86.
 87.
 88.
 89.
 90.
 91.
 92.
 93.
 94.
 95.
 96.
 97.
 98.
 99.
 100.
 101.
 102.
 103.
 104.
 105.
 106.
 107.
 108.
 109.
 110.
 111.
 112.
 113.
 114.
 115.
 116.
 117.
 118.
 119.
 120.
 121.
 122.
 123.
 124.
 125.
 126.
 127.
 128.
 129.
 130.
 131.
 132.
 133.
 134.
 135.
 136.
 137.
 138.
 139.
 140.
 141.
 142.
 143.
 144.
 145.
 146.
 147.
 148.
 149.
 150.
 151.
 152.
 153.
 154.
 155.
 156.
 157.
 158.
 159.
 160.
 161.
 162.
 163.
 164.
 165.
 166.
 167.
 168.
 169.
 170.
 171.
 172.
 173.
 174.
 175.
 176.
 177.
 178.
 179.
 180.
 181.
 182.
 183.
 184.
 185.
 186.
 187.
 188.
 189.
 190.
 191.
 192.
 193.
 194.
 195.
 196.
 197.
 198.
 199.
 200.
 201.
 202.
 203.
 204.
 205.
 206.
 207.
 208.
 209.
 210.
 211.
 212.
 213.
 214.
 215.
 216.
 217.
 218.
 219.
 220.
 221.
 222.
 223.
 224.
 225.
 226.
 227.
 228.
 229.
 230.
 231.
 232.
 233.
 234.
 235.
 236.
 237.
 238.
 239.
 240.
 241.
 242.
 243.
 244.
 245.
 246.
 247.
 248.
 249.
 250.
 251.
 252.
 253.
 254.
 255.
 256.
 257.
 258.
 259.
 260.
 261.
 262.
 263.
 264.
 265.
 266.
 267.
 268.
 269.
 270.
 271.
 272.
 273.
 274.
 275.
 276.
 277.
 278.
 279.
 280.
 281.
 282.
 283.
 284.
 285.
 286.
 287.
 288.
 289.
 290.
 291.
 292.
 293.
 294.
 295.
 296.
 297.
 298.
 299.
 300.
 301.
 302.
 303.
 304.
 305.
 306.
 307.
 308.
 309.
 310.
 311.
 312.
 313.
 314.
 315.
 316.
 317.
 318.
 319.
 320.
 321.
 322.
 323.
 324.
 325.
 326.
 327.
 328.
 329.
 330.
 331.
 332.
 333.
 334.
 335.
 336.
 337.
 338.
 339.
 340.
 341.
 342.
 343.
 344.
 345.
 346.
 347.
 348.
 349.
 350.
 351.
 352.
 353.
 354.
 355.
 356.
 357.
 358.
 359.
 360.
 361.
 362.
 363.
 364.
 365.
 366.
 367.
 368.
 369.
 370.
 371.
 372.
 373.
 374.
 375.
 376.
 377.
 378.
 379.
 380.
 381.
 382.
 383.
 384.
 385.
 386.
 387.
 388.
 389.
 390.
 391.
 392.
 393.
 394.
 395.
 396.
 397.
 398.
 399.
 400.
 401.
 402.
 403.
 404.
 405.
 406.
 407.
 408.
 409.
 410.
 411.
 412.
 413.
 414.
 415.
 416.
 417.
 418.
 419.
 4

Page 1230

Demand Drives Innovation

Nagkumandsanbo: Yekirü

1 and 2.
 1.
 2.
 3.
 4.
 5.
 6.
 7.
 8.
 9.
 10.
 11.
 12.
 13.
 14.
 15.
 16.
 17.
 18.
 19.
 20.
 21.
 22.
 23.
 24.
 25.
 26.
 27.
 28.
 29.
 30.
 31.
 32.
 33.
 34.
 35.
 36.
 37.
 38.
 39.
 40.
 41.
 42.
 43.
 44.
 45.
 46.
 47.
 48.
 49.
 50.
 51.
 52.
 53.
 54.
 55.
 56.
 57.
 58.
 59.
 60.
 61.
 62.
 63.
 64.
 65.
 66.
 67.
 68.
 69.
 70.
 71.
 72.
 73.
 74.
 75.
 76.
 77.
 78.
 79.
 80.
 81.
 82.
 83.
 84.
 85.
 86.
 87.
 88.
 89.
 90.
 91.
 92.
 93.
 94.
 95.
 96.
 97.
 98.
 99.
 100.
 101.
 102.
 103.
 104.
 105.
 106.
 107.
 108.
 109.
 110.
 111.
 112.
 113.
 114.
 115.
 116.
 117.
 118.
 119.
 120.
 121.
 122.
 123.
 124.
 125.
 126.
 127.
 128.
 129.
 130.
 131.
 132.
 133.
 134.
 135.
 136.
 137.
 138.
 139.
 140.
 141.
 142.
 143.
 144.
 145.
 146.
 147.
 148.
 149.
 150.
 151.
 152.
 153.
 154.
 155.
 156.
 157.
 158.
 159.
 160.
 161.
 162.
 163.
 164.
 165.
 166.
 167.
 168.
 169.
 170.
 171.
 172.
 173.
 174.
 175.
 176.
 177.
 178.
 179.
 180.
 181.
 182.
 183.
 184.
 185.
 186.
 187.
 188.
 189.
 190.
 191.
 192.
 193.
 194.
 195.
 196.
 197.
 198.
 199.
 200.
 201.
 202.
 203.
 204.
 205.
 206.
 207.
 208.
 209.
 210.
 211.
 212.
 213.
 214.
 215.
 216.
 217.
 218.
 219.
 220.
 221.
 222.
 223.
 224.
 225.
 226.
 227.
 228.
 229.
 230.
 231.
 232.
 233.
 234.
 235.
 236.
 237.
 238.
 239.
 240.
 241.
 242.
 243.
 244.
 245.
 246.
 247.
 248.
 249.
 250.
 251.
 252.
 253.
 254.
 255.
 256.
 257.
 258.
 259.
 260.
 261.
 262.
 263.
 264.
 265.
 266.
 267.
 268.
 269.
 270.
 271.
 272.
 273.
 274.
 275.
 276.
 277.
 278.
 279.
 280.
 281.
 282.
 283.
 284.
 285.
 286.
 287.
 288.
 289.
 290.
 291.
 292.
 293.
 294.
 295.
 296.
 297.
 298.
 299.
 300.
 301.
 302.
 303.
 304.
 305.
 306.
 307.
 308.
 309.
 310.
 311.
 312.
 313.
 314.
 315.
 316.
 317.
 318.
 319.
 320.
 321.
 322.
 323.
 324.
 325.
 326.
 327.
 328.
 329.
 330.
 331.
 332.
 333.
 334.
 335.
 336.
 337.
 338.
 339.
 340.
 341.
 342.
 343.
 344.
 345.
 346.
 347.
 348.
 349.
 350.
 351.
 352.
 353.
 354.
 355.
 356.
 357.
 358.
 359.
 360.
 361.
 362.
 363.
 364.
 365.
 366.
 367.
 368.
 369.
 370.
 371.
 372.
 373.
 374.
 375.
 376.
 377.
 378.
 379.
 380.
 381.
 382.
 383.
 384.
 385.
 386.
 387.
 388.
 389.
 390.
 391.
 392.
 393.
 394.
 395.
 396.
 397.
 398.
 399.
 400.
 401.
 402.
 403.
 404.
 405.
 406.
 407.
 408.
 409.
 410.
 411.
 412.
 413.
 414.
 415.
 416.
 417.
 418.
 419.
 4

Titled Titled 10.291 1.07

Tudor & Tedyal 19 Nov. 321

Statewide INRAN

Relative Percentages of Colloidal Tannins

Gayet, M. et al.

Van Gölü stranda ve Van'dayken kölelerin ıslak elcekleri orada ki muzayenedeki kimseler toyan ve kıldal lebi dalmı bir orak halimletiler. Bu halim eradan kıldalarak toyan yuvayen dağılırken kıldayeyen.

Uzunlil erdencun verdigi malumata nazaran Nispet 7 ilavada hukuk
fani dahilindeki mabekuman abalipi gipak bir kiler hususlennu dahil
oldukiler. Hem buna bir mabekile 1 ilavind oluuk ve ayri amarda yukari
da ayetindisi mabekide hem oluuk kure.

[illegible]

Insert:

Angle Me: 1/2

Doc# No: 152

Gez. No: 2

Klassr No: 44

Days 16: 231

Yakutat No. 2-1, 2-2

BELGESEL-ARAŞTIRMA- İNCELEME

Pêrî Yayınları

- Dr. Şivan, Sait Elçi Süleyman Muini ve Kürt Trajedisi /S. Ali Arık
- Sömürge İnsan / Hüseyin karataş
- Ermeni Ulusal demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı/ Recep Maraşlı
- Ermeni Modern Tarihi ve Ermeni Sörgünleri/ Basmacıyan
- Exterminators (Yok Ediciler ve Erdemli Müslümanlar) / Sait Çetinoğlu
- Biz Ermeniler ve Türkler / Şahan Natalie
- Batı- Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid / M. Kalman
- Hrant'ın Katil(ler)i / Temel Demirer
- Hitler Ve Ermeni Soykırımı / Kirkor B. Bardakjian
- Tanıkların Dilinden Ermeni Soykırımı
- Kürt Ulusal Hark. ve Ermeni Kürt İlişkileri / Garo Sasuni
- 1925 Kürt Direnişi / Felat Özsoy, Tahsin Eriş
- Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı/ Sedat Ulugana
- Kürt Siyaset Tarihi / SSCB Ermenistan Bil Akad. Kürt Kom.
- Nazım Hikmet ve Kürtler / Hüseyin Can
- Kürtler Türkler İranlılar / Egon von Eickstedt
- İngiliz ve Türk Belgelerinde Botan Direnişleri / M. Kalman
- Alişer Efendi ve Zarife Xatun / Ali Dersimi.
- Süryani Cephesinde Bir Giritli/ Zeynep Tozduman
- Baban Botan Soran / Dr. Kaws Kaftan
- Kürdistan'dan Dünya'ya İnsanlığın Bitmeyen Çilesi / Dursun Ali Küçük
- Tarihin Tarihi, Tarihte Kadın / Dr. Kemal Mazhar Ahmed
- Türkiye'nin Çağdaşlaşması ve Kürtler / Dr.Tarık Ziya Ekinci
- Kürt Davası ve Hoybûn / Prens Süreyya Bedirhan
- Kürdistan'da siyasal İslam / İsmet Siverekli
- Diaspora Kürtleri('Sovyet Kürtleri' Tarihi)/ Hejarê Şamil
- Azerbaycan Kürtleri/ A.B. Puşpan Çev..Hejarê Şamil
- Kızıl Kürdistan / Hejarê Şamil
- XX. yy. da Kürt Siyaseti ve Modernizm / H. Yıldız
- Kürt-İsrail İlişkileri ve Kürdistanlı Yahudiler/İ. Siverekli
- Ulus ve Roman / Haşim Ahmedzade
- S. Sovyetler Birliği'nde (1917-1956) Kürtler/ Hüseyin Can

- Tarikat - Kara Para-Kemalizm Üçgeninde Milli Görüş/İsmet Siverekli
- Kürtlerin Örf ve Adetleri / Mella Mahmudê Bayezîdî
- Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud / Sinan Hakan
- Zerdüş'tün İlahileri - Gathalar / Çev. Nergiza Tori
- Yaşayan Her Dil Bir Halktır / Hasan Yıldız
- Bingöl Dengbêjleri / BÎN-DER
- Kürdün Makus Talihi GAP/ Osman Aytar
- İspanya ve Bask Gerçeği / M. Şehmus Güzel
- Yılmaz Güney Hazinesi / M. Şehmus Güzel
- Fransa'da KORSİKA / M. Şehmus Güzel
- Paris: Gösteri Kent / M. Şehmus Güzel
- Kadın Sineması/ M. Şehmus Güzel
- Abidin Dino SANAT ve HAYAT / M. Şehmus Güzel
- Kadının Macerası/ Berfin Karabağ
- Batı'nın Yeni Doğu Seferi / Hayrı Argav
- Kadınca Yargılama / Evin Çiçek
- Tutkular ve Tutsaklar / Evin Aydar çiçek
- Ararat Yolcuları, İnsan Tacirleri, Göç ve Mültecilik/ Evin Çiçek
- İskandinav Modeli / Şerefhan Ciziri
- Eski SSCB'de Kürtler / Herman Tael
- İki Dünya Savaşı arasında Irakta Kürt Sorunu / Ş.X. Mihoyan
- Tarihte Kürt - Türk İlişkileri / Tori
- 11 Eylül, ABD, Türkiye ve Küreselleşme/ Ahmet Özer
- Türkiye'de Devlet ve Demokrasi / Şükrü Laçın
- Çok kültürlülük Ve Kürtler / Şefik Beyaz
- Kültürel Çoğulculuk Demokrasi ve Kürt Sorunu / Şefik Beyaz.....
- Demokrasi Kürtler ve AB / Ergün Sönmez.10

ANI-ROMAN

- Kürt Baharında Hayatını Adamış Bir Perşmergetim / Ahmed Bamerni
- Görüş ve Anılarım / Hasan Hîşyar Serdi
- Anılar (Şeyh Mahmudê Berzenci Hareketi) / Refik Hilmi
- Bir Kürt olarak Yaşamım / Dr. Nureddin Zaza
- Bir DDKO'lunun Kürt Yaşamı // Ali Buran
- Kuşatma / İlhami Sertkaya
- Exodus / Leon URİS
- Antranik Paşa / Antranik Çelebyan

- Özlem (Garod) / Hraçya Koçar Kapriyelyan
- Ermeni Asuri Keldani Soykırımı 1915 Bir Papazın Günlüğü/ H.Simon
- Ayıp Güğnah Yasak ve Cazibe / Mehmet Baytimur.
- Bitlis beyi Abdal Han'a Gönderilen Kanlı Ekmek/ Haydar Işık
- Şerkoy'dan Sultan Selehadini Eyubi'ye / Haydar Işık
- Mülteci Munzur / Haydar Işık
- Cehennem Kahkahaları/Aziz Gülmüş
- Köpekleşmenin Şerefi/ Bülent Tekin
- Ronahi / Haydar Işık
- Ağrı Dağı İsyanı / İhsan Nuri Paşa
- Ormanın Dili / Munzur Çem
- Tanıkların Diliyle Dersim'38 / Munzur Çem
- Otobiyografya / Abdurrezak Bedirhan
- Öcalan'ın Moskova Günleri, Gülnar v Öcalan/ Hejarê Şamil15
- Kavalımın Sesindeki Büyü / Veysel Çamlıbel
- Ağçık / Yusuf Bağı
- Mardin'de Oda Kültürü / Yusuf Bağı
- Kartal Yuvası Mardin Tarihçedir / Bülent Tekin
- İyi'ye Övgüler / Şemsettin Baştimar
- Daktilomda Postal İzi / Adil harmancı
- Nar Renginde Bir İklim / Abdürrahim Gümüştekin
- Knyazê İbrahim ve Kürtler / Hejarê Şamil
- Sam, Zal ve oğlu Rustem / Norma Lorca Goordich
- Bu Nasıl İstanbul./ Hüseyin Şimşek
- Çıldırmanın Kitabı / Devrim Barış
- Melkiş-Cıvrak- Dersim Tanığım Dikiz Aynası/ Hüseyin Ateş
- Dağlara Dayalı Şehirleşen Köy, Cıvrak / Aziz Akgül
- Ağlayın / Kenan Engin
- Kürt Gözü ile Yılmaz Güney / Mahmut Baksi
- Teyrê Baz ya da Hüseyin Baybaşın / Mahmut Baksi
- Dono'nun Köyü / Mahmut Baksi
- Dersim - Civarik İki Uçlu Yaşam / Hüseyin Akar
- Silvan'da Ağıt / Cennet Ayhan
- Duvar Sana Söylüyorum Gelinim Sen Dinle / Celîlê Celîl
- Bablekan / Abdullah Kaya.
- Cesetsiz Mezar / Hüseyin Şahin Baz